СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Акопян К. –	соискатель кафедры социальной философии и этики, ЕГУ, председатель культурно-образовательной общественной организации «Реформа»
Агаян Н.А. –	аспирант НАН РА, лаборант Института социологии, философии и права
Арутюнян Н.Ю. –	соискатель РАУ
Багдасарян С.Г. –	соискатель кафедры политических процессов и технологий РАУ
Добин А. –	аспирант РАУ
Геворкян Н.М. –	преподаватель кафедры «Менеджмент» РАУ, к.э.н.
Голобородько А.Ю. –	начальник управления Международного сотрудничества РГУПС (Ростовский государственный университет путей сообщения)
Еремян Л.А. –	эксперт Постоянной Комиссии по государственно-правовым вопросам Национального Собрания РА, соискатель РАУ
Искандарян С.А. –	преподаватель ЕГУ
Меликян В.Г. –	зав. кафедры МП и МОВ РАУ, д.и.н., доцент
Проскурняк Е.И. –	докторант Харьковской государственной академии культуры, к.п.н., доцент
Торосян А.Ю. –	аспирант РАУ

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Правила для авторов журнала «Вестник» РАУ

Журнал печатает оригинальные статьи по различным направлениям гуманитарных и общественных наук.

• К рассмотрению принимаются статьи на русском, армянском или английском языках.

• Статьи должны быть представлены в жесткой и электронной форме.

• К материалам статьи прилагается Договор с Редакцией РАУ, подписанный одним (ответственным) автором (оформляется в одном экземпляре).

• Статья должна иметь направление от учреждения, в котором выполнена работа. Рукопись подписывается автором (соавторами) с указанием фамилии, имени, отчества, домашнего адреса, места работы, номеров телефонов и e-mail. Необходимо указать, с кем вести переговоры и переписку. Авторы могут предложить возможных рецензентов. Отклоненные статьи не возвращаются.

Перед текстом статьи указываются:

– название статьи;

– инициалы и фамилии авторов (для иностранных авторов на языке оригинала или на английском языке);

– название учреждения (без сокращений и аббревиатур), которое направляет статью, его адрес (город, страна);

– e-mail авторов и контактный телефон.

Далее помещается аннотация объемом не более 0.5 машинописной страницы, которая не должна дублировать вводный или заключительный разделы. Аннотация не должна содержать литературных ссылок и аббревиатур. В конце аннотации указываются ключевые слова (keywords). Требуется также аннотация на английском и армянском (или русском) языках.

Российско-Армянский (Славянский) университет

Печатается по решению
Ученого Совета РАУ

Вестник РАУ

(серия: гуманитарные и общественные науки)

(14)

Издательство РАУ

№ 1/2013

Журнал входит в перечень периодических изданий, зарегистрированных ВАК РА

Российско-Армянский (Славянский) университет, 2013г.

ISSN 1829-0450

ОГЛАВЛЕНИЕ

СТАТЬИ

Общественно-политические науки

ПРОБЛЕМА САМООРГАНИЗАЦИИ АРМЯНСТВА И СЪЕЗДЫ ЗАПАДНЫХ АРМЯН

В.Г. Меликян

В условиях отсутствия государства политическая и духовная элита армянского народа неоднократно пыталась осуществить задачу самоорганизации нации и общества. Отдельными этапами и, в частности, в период с 1916–1919гг., Петроградский Армянский съезд, съезды западных армян в 1917 и 1919гг. в Ереване и Армянский национальный съезд 1919г. в Париже попытались путем распределения функций, «раздела труда» между западными и восточными армянами, найти пути к решению общенациональных проблем, создать всеармянские органы, единое армянское правительство.

В современных реалиях отправную роль мог сыграть 3-й съезд западных армян как представительный орган потомков жертв Армянского геноцида в Османской империи.

10 декабря 2011г. в Севре (Париж) состоялся 3-ий съезд западных армян, который учредил международную общественную организацию «Национальный конгресс западных армян» и его исполнительный орган – «Национальный совет западных армян» в составе 24 членов. Организация была зарегистрирована французским правительством и Экономическим и Социальным советом ООН (Ekosos). Развивая идею исторических сьездов, 3-й съезд и его полномочные органы должны стать правопреемниками армянских требований, правомочными носителями которых являются западные армяне и их потомки.

На протяжении мировой истории разные народы проявляли своеобразные формы и способы самоорганизации. На пути формирования или восстановления независимой государственности освободительная борьба не всегда выступала в качестве первичного фактора. В старину преобладали торгово-хозяйственные, иногда также ресурсно-сырьевые системы ценностей, часто решающую роль играли относительно справедливые общинные, а затем полисные структуры общества, цивилизационные, духовно-религиозные и т.д.

Существенная особенность армянской цивилизации и истории заключается в том, что в течение тысячелетий, будучи связанной с географической средой нации и цивилизации и формируя на этой территории мощные государственные

структуры, наследственная историческая память общества при благоприятной ситуации пытается вновь обрести утраченное. В течение времени стремление к достижению максимального трансформировалось в процесс довольствования минимальным, в основном путем национально-освободительной борьбы или при содействии третей силы.

В 1555–1639гг. после двух разделов, Армения в административном смысле стала территорией, принадлежащей Османской империи и Сефевидской Персии. Начиная с этого времени, укоренились понятия «Западная Армения» и «Восточная Армения». Для армянской действительности эта эпоха стала переломной в том смысле, что, начиная с XIV века, этап трехвекового спада дошел до апогея с точки зрения разрушения и обезличевания всех сфер жизни и человеческих ресурсов. В тот момент тысячелетний путь армянского народа, пожалуй, мог прерваться. С этого исторического периода начинается ухудшение той беспомощной ситуации, которой особенно воспользовалась Турция: был осуществлен предгеноцид. Сначала было организовано массовое переселение курдов в Западную Армению с целью коренного изменения демографической картины империи в пользу мусульман, а затем посредством «девширме» (насильственное отбирание детей – В.М.) и различных антиармянских действий началась этническая чистка Западной Армении. В качестве общенациональных структур продолжали действовать четыре армянские католикосата, которые, в свою очередь, использовались для раскола армянства и ослабления единства церкви и народа.

Что касается организованного Шах Аббасом массового переселения армян в 1604г., то стоит отметить, что созданная под его же покровительством армянская община Новой Джуги на основе экономического могущества стала символом нового подъема и самоорганизации армянства.

Возникшая в XVI–XVIIвв. армянская освободительная идеология, пройдя длительные европейский и русский этапы политической ориентации, в результате переднеазиатской внешней политики России привела к присоединению Восточной Армении к России. Освобождение восточно-армянской части от господства Персии у этой части армянского народа, в отличие от западноармянства, сформировало условия относительного развития и стабильный статус.

Коренные социально-политические преобразования 50–60-х гг. XIX века в обеих частях армянской действительности и в армянских колониях положили начало формированию общественно-политических течений, которые попытались обобщить многовековый политический опыт армянского народа и наметили пути самоорганизации. В условиях отсутствия государственности это выражалось, в первую очередь, постановкой вопроса о сохранении армянской национальной идентичности, а также проявлением объединения и сплочения вокруг общенациональной цели путем образования и просвещения.

Для организации внутреобщинной жизни западных армян их конституционное движение выдвинуло идею создания в Османской империи армянского законодательного и исполнительного органов – Национального собрания и Национального центрального правления. Как принцип самоорганизации провозгласились развитие армянского торгового капитала и экономики, а также экономическое сотрудничество армянских колоний.

В результате русско-турецкой войны 1877–1878гг. был поднят вопрос проведения реформ в Западной Армении, который завершился появлением Армянского вопроса как предмета международной дипломатии. Армянский патриарх Константинополя Нерсес Варжапетян отказался от укоренившейся идеи добиваться преобразований только при содействии турецкого правительства и 21-го октября 1877г. на заседании Национального собрания постановил: решение Армянского вопроса доверить России, что и придало Армянскому вопросу международный статус.

В требованиях армян подчеркивалась формулировка «Араратская область» и ее присоединение к Великой Армении (Западная Армения), что позднее стало предметом переговоров двух армянских делегаций в 1919г. в Париже.

Берлинскому конгрессу армянские делегации представили два документа: 1. «Программа» Н. Варжапетяна требовала самоуправления для Западной Армении в вилайетах Эрзрум, Ван, Диарбекир, Харберд, включая морской порт Ризе; 2. Программа Погоса Нубара отвергала самоуправление и довольствовалась требованием реформ. Приводился пример Ереванской губернии, где спустя 30 лет после присоединения к России армянское население Восточной Армении удвоилось. П. Нубар принимал исторически возникшие различия между двумя частями армянского народа, подчеркивал, что задача реформирования относится только к западным армянам, и советовал Блистательной Порте последовать примеру России и создать благоприятные условия для западных армян. Кстати, армянский католикос М. Хримян был склонен к принятию программы П. Нубара.

С Балканскими войнами заново встал вопрос армянских реформ. Созванный в октябре 1912г. в Тифлисе съезд представителей, преимущественно населенных армянами центров Российской империи, избрал Национальное бюро. В Константинополе также был создан схожий орган – Комиссия по безопасности. Эти два органа раздельно, но сообща должны были заняться Армянским вопросом. Председателем действующей в Европе армянской национальной делегации Католикосом Геворком V был назначен П. Нубар. Последний во избежание вмешательства России намеревался сформировать делегацию только из западных армян.

1–2 марта 1915г. в Св. Эчмиадзине был созван съезд «беженцев», целью которого являлось объединение всех армянских организаций и благотворительных обществ для оказания помощи беженцам из Западной Армении. Под почетным председательством Католикоса всех армян съезд принял скоординированную программу действий.

С целью применения международного права о нанесенном войной ущербе, в том числе и по отношению к беженцам-армянам, было принято решение обратиться к посредничеству великих держав.

Согласно декларации, принятой союзными странами, было предложено собрать сведения о турецких варварствах, выявить соучастников. В завершении съезд решил снова созвать конгресс в Ереване или Тифлисе.

10–13 мая 1916г. в Петрограде состоялся Армянский съезд. Пожалуй, это был первый армянский конгресс, который получил возможность выявления армянских проблем и громогласного заявления о них. Съезд обнаружил нехватку

опыта, несовершенство подготовительной работы, беспомощность президиума, – одним словом, все то, чем неизбежно сопровождаются первые шаги значительной общественной работы. Одновременно съезд выявил другое более важное обстоятельство – глубокое и серьезное отношение 150 депутатов, представляющих армянские организации, к обсуждаемым вопросам. Первым важным результатом стало то, что русская общественность была проинформирована о величайших страданиях армянского народа, как в Турции, так и в России, где после Армянского Геноцида 1915г. нашла пристанище значительная часть западноармянских беженцев. Затем было решено предпринять шаги по объединению с целью оказания помощи армянству, сформировать центральный координационный орган.

Главное достижение армянского съезда заключалось в том, что в ходе его созыва почти не возникли характерные для армянской общественности партийные разногласия. Все служили общему делу и осознавали, что в данном случае партийное противоборство может стать лишь препятствием, а несущественные разногласия могут безвозвратно опорочить дорогое для всех завоевание. По мнению видного арменоведа Алексея Дживелегова, «совместная работа состоялась – необходим более решительный шаг в этом направлении. Этого требует интерес Армении» [1].

Первый Петроградский съезд армян значим выдвижением организационных вопросов. На съезде было решено избрать комиссию из 9 членов для создания центрального комитета Армянских съездов. Последний, по принципу кооптации, с правом голоса должен был приглашать представителей зарубежных национальных организаций. Центральный комитет Армянских съездов должен был руководствоваться своим уставом. Также, «сознавая серьезность момента, армянство призывалось к объединению в общем деле и решению национального вопроса» [2].

В 1916г. в Баку публикуется документ «Самоорганизация армян», который, обобщая результаты двух лет мировой войны и предвидя назревающую в России революцию, выдвигал задачи и пути подготовки к сильным эпохальным потрясениям [3].

В 1917–1919гг. в Ереване были созваны два съезда западных армян. Оба съезда были закономерным следствием новых проявлений Первой мировой войны – Геноцида армян, Армянского вопроса. Первый съезд был созван после Февральской революции, а второй – после возникновения Армянской Республики. В апреле 1916г. деятели армянских национально-демократических партий, следуя объединяющей инициативе Католикоса Геворга V и Погоса Нубара, решили созвать «Съезд западноармянской интеллигенции и других общественных деятелей». В качестве исходного принципа было принято равное участие всех армянских партий. Было решено: Армянский вопрос – «внешнее дело» – передать в компетенцию Национальной делегации П. Нубара, а «внутреннее дело» – национально-территориальные задачи Закавказья – делегации восточноармянского и кавказско-армянского представительства. Первый съезд западных армян состоялся в Ереване 2–11 мая 1917г. Он избрал Западноармянский Национальный совет и Национальное собрание. Одним из основных решений съезда –

решение Армянского вопроса доверялось действующей в Европе армянской делегации, чей состав должен был пополниться западным армянами. На первом съезде главной причиной противоречий стал вопрос о том – правомочен ли съезд считать себя выразителем воли и целей всех армян Западной Армении?

Съезд выявил углубляющееся западноармянское и восточноармянское противостояние, что проявилось созданием Западноармянского Национального совета с перевесом партии Дашнакцутюн. Ясно, что в армянской действительности, в частности, после падения царизма, авторитет и влияние партии Дашнакцутюн был закономерен. Однако, с другой стороны, мощь последней ощутимо изолировала другие национальные организации, превращая их в непримиримых противников. Один из лидеров рамкаваров Артак Дарбинян выражал свое беспокойство Араму Манукяну по поводу убеждения Андраника в том, что «кавказско-армянские дашнакцаканы должны быть против какого-либо начинания западных армян, если не они находятся на руководящих ролях» [4]. Примечательно, что Арам тоже был склонен к той мысли, что кавказско-армянские дашнакцаканы не должны вмешиваться в дела беженцев, более того, он считал, что западноармянские дашнаки также хотят остаться независимыми от кавказских соратников. После Октябрьского переворота полномочия Западноармянского Национального совета в основном были переданы созданным по инициативе А. Манукяна Национальному совету и Совету безопасности, которые организовали и возглавили армянскую самооборону, Майские героические сражения 1918г., таким образом, и процесс становления Республики.

Второй съезд западных армян отличался от предыдущего, в первую очередь, тем, что выражал волю одной части армянства, провозгласившей независимость.

Западноармянскими деятелям оргкомитета новый съезд рассматривался как представительский политический орган западных армян Республики Армения. Учитывая это обстоятельство, оргкомитет осуществил выборы делегатов не по политическому, а по двухступенчатому принципу из 300–500 армян на местах должны были выбрать депутатов.

Второй съезд западных армян состоялся 6–13 февраля 1919г. в Ереване. Параллельно с рядом насущных для западных армян вопросов главное решение съезда касалось провозглашения независимости «Свободной и объединенной Армении». В «политической резолюции» съезд выражал доверие первой администрации «Свободной и единой Армении» – кабинету Погоса Нубара, объявлял единство объединенной политической и государственной воли и целей, обязывал новоизбранный «Исполнительный орган» наладить отношения с правительством РА.

Съезд избрал также «исполнительный орган проживающих в Араратской республике западных армян». Исполнительный орган должен был формироваться по государственным принципам, председатель и члены должны были выступать на правах министров.

25 февраля 1919г. правительство РА одобрило этот документ. Совет министров РА принял постановление, согласно которому состав Совета Армении пополнялся 12 представителями западных армян. Нужно отметить, что после

Берлинского конгресса 1878г. Армянский вопрос впервые предстал в виде Всеармянской политической программы.

В преддверии мирной конференции созванный в 1919г. в Париже Армянский Национальный съезд имел целью обобщать позицию западноармянства и армянских беженцев вокруг единых национальных требований и избрать орган, который возьмет на себя их осуществление.

15-го октября 1918г. и 1-го января 1919г. П. Нубар обратился к делегатам с циркулярными письмами. Для участия на съезд были приглашены 8 западных армян, 8 восточных армян (кавказских) и еще 22 представителя из 10 стран.

Подобным представительством П. Нубар стремился созвать Всеармянский съезд, создать более авторитетную делегацию и составить единую программу требований армян, и затем в Париже сформировать Всеармянское правительство. Съезд был открыт 24-го февраля 1919г. (состоялись 43 заседания) и закрыт 22-го апреля. В числе участвующих 38 депутатов были Левон Шант, Микаел Варандян, Габриел Норатункян, Ваан Текеян, Армен Гаро, Мигран Таматян, Ваан Папазян, Ованес Хан Масегян, Аршак Чопанян и другие.

Ав. Агаронян и О. Оганджанян отказались от участия с правом голоса, отметив, что уполномочены только для участия в мирной конференции. Отсутствие представителей восточных армян, наделенных полномочиями, многим не давало возможности назвать съезд общенациональным. Он был провозглашен Национальным и должен был представлять западное армянство и армянские колонии [5].

24-го апреля 1919г. А. Агаронян в письме министру иностранных дел РА С. Тиграняну, позицию западноармянских деятелей к Республике, в частности П. Нубара, квалифицировал как проявление «страха». Этот «страх», в первую очередь, объяснялся тем, что «Турецкое армянство идет на поводу русского армянства, поскольку последнее сильнее численностью, экономически и интеллектом», а также тем обстоятельством, что партия Дашнакцутюн сугубо социалистическая и склонная властвовать, и, наконец, главное – Советская Россия в итоге станет могущественной и овладеет Кавказской Арменией, потому и присоединение к ней Западной Армении неверно. Прежде всего, надо сформировать государство Западной Армении, к которой и присоединится республика кавказских армян [6]. Либерально-демократическая партия Рамкаваров недооценивали также и то обстоятельство, которое вытекало из заявления президента США В. Вильсона, сделанного в апреле 1920г. Последний, приветствуя независимость Армении, отмечал, что правительство США окончательное обозначение границ готовится проводить с одобрения и при сотрудничестве России. Этим подходом, в основном, и объясняется их недоверие к пробозглашению «Свободной и единой Армении» и выход из состава парламента.

В результате съезд поручил Национальной делегации решить вместе с правительством Республики Армения вопрос формирования Единого правительства и парламента. На конгрессе Национальная делегация должна была представлять западных армян, делегация РА – Республики Армения. Одновременно было решено объединить их в делегацию Единой Армении.

Для решения вопроса состава администрации Единой Армении в середине октября 1919г. в Ереван прибыла миссия Национальной делегации во главе с председателем В. Текеяном. Этот вопрос параллельно обсуждался также на 9-м общем собрании партии Дашнакцутюн. Делегация (беспартийный Н. Степанян, член АНП С. Арутюнян) примерно месяц вела переговоры с правительством РА, делала уступки по вопросу П. Нубара, оставив его лишь на должности министра иностранных дел. Однако все это было безрезультатно. Предложения Национальной делегации не были приняты правительством и съездом партии Дашнакцутюн.

25 марта 1920г. компромисные попытки формирования коалиционного правительства сделал также Самсон Арутюнян, на этот раз представляя мнение не Парижа, а Тифлиса. Однако стало ясно, что партия Дашнакцутюн изменила свое отношение к коалиции. Противоречия возникли также вокруг вопроса о мандате Армении. Партия Дашнакцутюн была против этой идеи: «Как создали сегодняшнюю независимую Армению, так и должны создать объединенную и независимую Армению и должны сохранить» [4, 253].

Впереди был Севрский договор 1920 года и еще большее разочарование.

В наши дни, в контексте восстановления независимости Республики Армения и освобождения Арцаха, армянские тробования вновь сталкиваются с задачей самоорганизации армянства, которая требует новых, многообразных решений. В этом ряду отправную роль может сыграть третий съезд Западных армян и при его посредничестве перспектива объединения вокруг общенациональной идеи дееспособных и широко мыслящих сил мирового армянства. Процесс спасения армянского народа от ассимиляции, почему бы и нет, процесс его подъема к новым высотам, одновременно может также стать гарантией безопасности армянства и Республики Армения [7].

Вследствие реалий Армянского геноцида конца XIX века и 1915–1923гг. западные армяне в своем большинстве были уничтожены, лишены родины (Հայրենազրկում) образовалась армянская диаспора.

В течение XX века Армянская Апостольская и другие церкви, традиционные партии, благотварительные, общественные и всеармянские организации возглавили и по мере возможностей осуществили дело сохранения идентичности армян, способствовали международному признанию Армянского геноцида.

Мировое армянство сегодня очутилось перед новыми реалиями, когда после 20-летной борьбы, в условиях независимой республики, мы непозволительно «топчемся» на месте, когда так необходимы общеармянские программы, проявления взаимодействия новой триады – Армения-Диаспора-Арцах.

Даже вынужденное раздробленное существование двух частей исторически разделенного армянского народа, сегодня может обеспечить прогресс, если фактор рассеяности будет направлен на главную цель. Необходимо развивать приобретенные завоевания, с которыми армяне вошли в третье тысячелетие – воссоздание государственности и территориальное освобождение.

2/3 армянства проживает не на своей исторической родине, могучий потенциал не организован должным образом, действует при помощи отдельных лиц и, в основном, посредством организаций, которые лишены всеармянского значения,

роли и правомочности. Несмотря на то, что они проделали и продолжают осуществлять огромную благодатную работу, однако вызовы XXI века требуют разработки новой стратегии, в частности, формирования запаздалого фактора мирового армянства [8].

Внутренняя и геополитическая ситуация молодой армянской республики объективно требует разгрузки «общенациональной ноши», в частности – в контексте проблем Арцаха и Джавахка. Первостепенным вопросом повестки дня становится необходимость создания второй общенациональной структуры в зарубежье.

Таковым могли бы стать уполномоченные представительные органы западных армян.

Возникает вопрос: почему именно западных армян.

Дело в том, что 1) большинство армянства – это потомки западных армян, более того, они потомки лишенных родины армян – жертв Армянского геноцида, которые с точки зрения международного права, являются правоприемниками в Армянском вопросе в глобальном своем значении; 2) Под историческим понятием «западные армяне» сегодня мы подразумеваем проживающих в республике Армения и во всем мире около 7 миллионов армян. Армянская диаспора в отдельных странах мира пользуется лишь правами граждан соответствующих стран, или же внутриобщинными, узкими правами и одновременно лишена общеармянского содействия, гарантий национальной и религиозной безопасности. Вследствие отсутствия второй общенациональной структуры не защищаются национальные требования и интересы западных армян, не осуществляется дело взаимопомощи и развития между зарубежными армянами и РА.

После Лозанской конференции в 1923г. деятельность Национальной делегации П. Нубара прекратилась, и поэтому и в Диаспоре, и в Армении до сих пор не были сформированы органы, отвечающие чаяниям и интересам западных армян.

С этой целью с 2003г. инициативная группа в Париже основала «Международный организационный комитет по подготовке национального съезда западных армян». В рамках периодически организуемых международных семинаров, конференций и заседаний оргкомитет (Франция, Швейцария, Кипр, США, РА, РФ) подготовил работы созыва съезда. В 2009г. в Женеве был открыт офис оргкомитета.

И, наконец, 10 декабря 2011 года в Севре (Париж) состоялся Третий Съезд Западных Армян. На Съезде присутствовали потомки армян – бывших граждан Османской империи, в том числе делегаты земляческих организаций из Франции, США, Аргентины, Канады, Англии, Австрии, Швейцарии, Республики Армении и Российской Федерации.

Съезд учредил международную неправительственную, некоммерческую общественную организацию под наименованием «Национальный Конгресс Западных Армян», принял устав организации. Съезд также сформировал исполнительный орган организации – «Национальный Совет Западных Армян» в составе 24 членов, а также утвердил Программу действий на 2012–2013гг.

Первейшей задачей «Национального Конгресса Западных Армян» является разработка и осуществление программы действий, позволяющих восстановить и защитить нарушенные Турцией национальные интерессы и права западных армян. Турецкое государство не только не выполнило принятые в 1914 году положения реформ в отношении армян в Турции, но, более того, пользуясь военным положением, осуществило первый в новейшей истории Геноцид, отнявший жизни 1,5 миллиона армян, а также подвергло депортации сотни тысяч армян из Исторической Армении, Киликии и армянонаселенных областей Османской империи, которые проживали там в течение тысячелетий.

Даже после Армянского Геноцида существовала возможность восстановления исторической справедливости. Суд в Константинополе в 1919г. приговорил к смертной казни организаторов Геноцида, а по Севрскому договору 10 августа 1920 года Турция, как это сделали Союзные державы, признала независимость Армении в пределах областей Вана, Битлиса, Эрзрума и Трапизона.

В наше время, когда закончилась Холодная война, формируется новый мировой порядок, когда восстановлена независимость армянской государственности и освобождена часть Арцаха, – перед Мировым армянством открываются новые возможности для продолжения борьбы по справедливому решению прерванного Армянского вопроса.

Таким образом, Национальный Конгресс Западных Армян будет вести последовательную работу по признанию и принятию организации в качестве полномочного представительного органа Западных армян на национальном и международном уровнях. В настоящее время организация регистрирована в Экономическом и Социальном Совете ООН (Ekosos), скоро получит статус наблюдателя.

Национальный Конгресс Западных Армян:

- будет сотрудничать с научно-исследовательскими и университетскими учреждениями, содействовать программам и проектам по изучению проблем, связанных с Геноцидом и его последствиями, Армянским вопросом;
- будет развертывать работы по сохранению, восстановлению и защите объектов армянской цивилизации, культурных, архитектурных и других ценностей;
- будет вести последовательную работу по выявлению и расчету нанесенного многообразного ущерба армянскому народу – как личного, так коллективного характера, начиная с 1915 года;
- с участием специалистов международного права подготовит иски для представления в национальные, региональные и международные суды;
- будет учреждать свои региональные отделения* и способствовать их развитию с целью обеспечения своей представительности демократическим путем, с учетом особенностей разных армянских общин;
- на протяжении всей своей деятельности будет всячески стремиться к сотрудничеству с властями Республики Армения с целью разделения работ и

* В августе 2012г. в Ереване регистрирована общественная организация «Объединение потомков западных армян». «Землячество западных армян» организованно и в РФ.

распределения функций между составными частями нации в деле решения Армянского вопроса, а также разработки и осуществления таких программ и проектов, которые обеспечат безопасное, перспективное и динамическое развитие Мирового армянства.

1. Армянский вестник. М., 1916, 22 мая, по Дж. Киракосяну, Алексей Дживелегов и его историко-публицистическое наследие. Ер., 2007. СС. 157–159.
2. Всеармянские совещания (1912–1920), сборник документов и материалов. Ер., 2004. СС. 122–123.
3. *Меликян В.Г.* Февральская революция и Армения. Ер., 1997.
4. *Дарбинян Артак.* Дни армянского освободительного движения, воспоминания 1890–1940. Ер., 2003. С. 208.
5. *Меликян В.* Армянский вопрос и этапы самоорганизации армянского общества, Основопологающие правовые требования западного армянства, Сборник научных докладов международной научно-практической канференции, Кипр–Никосия 18–19 апреля 2008г. Ер., 2009. СС. 164–165 (на арм., рус., англ. языках).
6. Национальный архив Армении, ф. 282, оп. 1, д. 56. СС. 18–19.
7. *Меликян В.* Армянский вопрос и этапы самоорганизации армянского общества, XXI век, №2 (30). Ер., 2010.
8. *Меликян В.* Проблема самоорганизации армянства и необходимость созыва 3-го съезда западных армян. Ер., 2010. СС. 80–85.

ՀԱՅԵՐԻ ԻՆՔՆՈՐՈՇՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ԵՎ ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅԵՐԻ ՀԱՎԱՔՆԵՐԸ

Ամփոփում

Պետականության բացակայության պայմաններում հայ ազգի քաղաքական և հոգևոր էլիտան բազմիցս փորձել է լուծել ազգի և հասարակության ինքնակազմակերպման խնդիրը: Տարբեր փուլերում և, մասնավորապես, 1916–1919թթ. ընկած ժամանակահատվածում, Պետրոգրադի Հայկական Հավաքը, 1917 և 1919թթ. արևմտահայերի հավաքները Երևանում, 1919 թվականին Փարիզում կայացած Հայ ազգային հավաքը, փորձեցին գործառույթների տեղաբաշխման, արևմտահայերի և արևելահայերի միջև «աշխատանքի բաշխման» եղանակով գտնել համազգային հարցերի լուծման ուղին, ստեղծել համահայկական մարմիններ, միասնական հայկական կառավարություն:

THE ISSUE OF SELF-ORGANIZATION OF THE ARMENIANS AND CONGRESSES OF WESTERN ARMENIANS

Summary

In the absence of state the political and spiritual elite of the Armenian nation had repeatedly been trying to accomplish the task of self-organization of the nation and society. At separate stages and particularly in 1916–1919, Petrograd Armenian convention, conventions of western Armenians in 1917 and 1919 in Yerevan and Armenian national convention of 1919 in Paris tried to find ways to solve

national problems, to create Pan-Armenian bodies and an integrated Armenian government by the duty and labor distribution between western and eastern Armenians.

Nowadays the third Western Armenian convention can play an important role as a representative body of the descendants of victims of the Armenian Genocide in Ottoman Empire.

On December 10, 2011 the Third Congress of Western Armenians took place in Sevres. It established an international non-governmental organization “National Congress of Western Armenians” and its executive body “National Senate of Western Armenians” consisting of 24 members.

The organization is registered by French Government and *The United Nations Economic and Social Council.*

By developing the idea of the historical conventions, the third convention and its authorities may become legal successors of Armenian claims, the eligible beneficiary (legal holder) of which are Western Armenians and their descendants.

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՆԵՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կ. Հակոբյան

Հոդվածը վերլուծում է սոցիալական կապիտալի գործառնական առանձնահատկությունները և վեր է հանում երևույթի ազգային ու քաղաքակրթական ներունակությունները: Ներկայացված է սոցիալական կապիտալի և հասարակական հաստատությունների միջև գոյություն ունեցող փոխադարձ կապը. սոցիալական կապիտալը ազդում է հասարակական հաստատությունների ձևավորման գործընթացին, իսկ վերջինս իր հերթին նպաստում է սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը հասարակության բոլոր մակարդակներում (նանո-, միկրո-, մակրո-, մետա-): Սոցիալական կապիտալն այն գործոնն է, որը հասարակությունը դարձնում է միասնական՝ սկսած ամենափոքր հաստատությունից, որն ընտանիքն է, և վերջացրած այնպիսի մեծ հաստատությամբ, ինչպիսին ազգությունն է: Սոցիալական կապիտալը նպաստում է պետական հաստատությունների նկատմամբ վստահության աստիճանի բարձրացմանը և ազգի համախմբմանը:

Հիմնաբառեր՝ սոցիալական կապիտալ, բարոյական նորմեր, ազգային միաբանություն, քաղաքակրթություն, հանրային բարիք, վստահություն:

Ժողովրդավարության խոչընդոտներով և պարտություններով հարուստ պատմությունը վկայում է, որ այն չի կարող հաջողություն ունենալ առանց մարդկային և սոցիալական կապիտալի բավարար պաշարի, և միայն բարոյական կայուն արժեհամակարգի առկայությունը, հասարակության կրթվածության բարձր մակարդակը, սոցիալական համերաշխությունն ու ազգային համախմբվածությունը կարող են ստեղծել վստահության մթնոլորտ՝ ապահովելով հասարակության արդյունավետ գործառնությունը և երկրի զարգացումը: Հակառակ պարագային, բոլոր մարդասիրական գաղափարախոսություններն ու քաղաքական ծրագրերը՝ ներառյալ ժողովրդավարությունը, դատապարտված են ձախողման: «ժողովրդավարությունը որպեսզի գործի, անհրաժեշտ է սոցիալական կապիտալ», – գրում է ամերիկացի հասարակագետ Ռոբերտ Փաթնեմը [1]: Սակայն, ինչպե՞ս ձևավորել այդպիսի հասարակություն, ինչպե՞ս փոխել մարդկանց և ազգերի աշխարհայացքը, մտածողությունը, կենսակերպը, ինչպե՞ս վերացնել հակասությունները, որոնք գոյություն ունեն հասարակական հաստատությունների տարբեր մակարդակների միջև՝ մասնավորապես, ինչպե՞ս հասնել հարատև խաղաղության ազգայինի և համամարդկայինի կրակագծում: Կարո՞ղ է արդյոք հասարակությունը դա իրագործել առանց պետական քաղաքականության միջամտության և, եթե՝ ոչ, ապա ի՞նչը կարող է դրդել պետությանը կատարել իր ստանձնած պարտականությունները: Ինչպե՞ս ձևավորել քաղաքական-քաղաքացիական ազգ, որը, լինելով միջազգային հարաբերություններում քաղաքական գործոն և ազգ-պետության մեջ քաղաքացիական գործոն, ուղղորդում է իր բոլոր

կարողությունները, որպեսզի ձևավորի ապրելու և արարելու համար հարմարավետ միջավայր:

Մարդկության մեզ ծանոթ պատմությունը բացի խաղաղ գոյակցության, ստեղծագործ աշխատանքի և տնտեսական զարգացման պատմություն լինելուց նաև մարդկանց, ընտանիքների, ազգերի և պետությունների մրցակցության և այդ հարաբերություններից բխող շարունակական պատերազմների պատմություն է: Սոցիալական կապիտալի հայեցակարգը, չմերժելով առողջ մրցակցության հնարավորությունը, հենվում է համերաշխության և համագործակցության գաղափարների վրա՝ ազատականության գաղափարախոսության մեջ ներարկելով մարդասիրության տարրեր և համատեղելով մարդասիրությունն ու ազգայնականությունը: Դա քաղաքակրթական բախումներից խուսափելու ճանապարհներից մեկն է, երբ հանդուրժողականությունը երկկողմանի է և, երբ անցումը մի քաղաքակրթությունից մյուսը, ներկա պարագայինի՝ արդյունաբերականից հետարդյունաբերականը հնարավոր է իրականացնել անցնցում: Գործնականում դա դեռ հեռու է իրականություն լինելուց և այդ տեսակետից առավել կարևոր է դառնում սոցիալական կապիտալի գործառնական առանձնահատկությունների ուսումնասիրումը և դրանց ազգային և քաղաքակրթական ներունակությունների բացահայտումը: Հիմնախնդիրը հասարակական հաստատությունների, մասնավորապես, մակրո և մետամակարդակներում քննելով, ինչպես նաև վերլուծելով այդ մակարդակների միջև գոյություն ունեցող փոխազդեցությունների բնույթը, ներկայացնելու ենք սոցիալական կապիտալի դերը ինչպես ազգային համախմբման գործում, այնպես էլ միջազգային հարաբերություններում: Առաջարկվող «դեղատոմսը» խոստանում է սոցիալական համերաշխության և բարոյական արժեհամակարգի գերակայության միջոցով նպաստել ազգային հավաքականության այն որակի ձևավորմանը, որը ոչ թե ինքնապաշտպանության բնազդով կամ զավթողականության մոլուցքով հակադրվում է իր շրջապատին և համամարդկային արժեքներին, այլ ընդհանուր շահի գիտակցումով համալրում է փոխադարձ հարգանքի և հանդուրժողականության բազմամշակութային միջավայրը: Սոցիալական կապիտալի հակասություններից զերծ և ճշգրիտ սահմանումը ներկայացնելը (կարևորելով հանրային ընդհանուր շահի գաղափարը և միավորման գործում բարոյական նորմերի դերը) անհրաժեշտ է դառնում նաև ազգայինը և ազգագրականը միմյանց հետ չշփոթելու, լեզուն և բարբառները նույն հարթության մեջ չդիտարկելու առումով: Այլապես ազգային ինքնորոշման սկզբունքը հեշտորեն կարող է փոխարինվել խմբային ինքնորոշման սկզբունքով:

Բազմամշակութային հասարակություն ձևավորելու քաղաքականության ձախողումից հետո Եվրոպայի ազգ-պետությունները, փաստորեն, ներկա ժամանակահատվածում անցումային մի ժամանակաշրջանից (արդյունաբերականից դեպի ետարդյունաբերական, դեպի բարձր տեխնոլոգիաների), թևակոխում են մեկ այլ անցումային ժամանակաշրջան՝ բազմամշակութայինից դեպի մշակութային: Նույն հարցի պատասխանը տարբեր ժամանակներում, ինչպես գիտենք, կարող է նույնը չլինել: Ժամանակակից ազգերին այսօր այնպիսի հայեցակարգ է անհրաժեշտ, որը նրանց հնարավորություն կընձեռի գնալով ժամանակին համաքայլ՝ օգտագործել ժամանակակից քաղաքակրթության ընձեռած հնարավորությունները և, միևնույն ժամանակ դիմակայելով ժամանակի մարտահրավերներին, մասնավորապես մշակութային համաշխարհայնացման գործընթացին՝ պահպանել ազգային ինքնությունը: «Էթնոմշակութային ապաստարանը» որպես գոյատևման գեղագիտական նախագիծ» հոդվածում Էդուարդ Հարությունյանը հայ ազգի հարատևման բանալին համարում է ազգային մշակույթի և ժամանակակից քաղաքակրթության ներդաշնակությունը, «որևէ ազգի պատմական հեռանկարը կամ նրա շարունակականությունը հնարավոր դարձնելու հավանականությունը կախված է այն բանից, թե տվյալ ազգը մշակույթի և քաղաքակրթության համագոյակցության հարցում որքանով է հաջողել» [2]: Նշված հիմնախնդրին լուծումներ առաջարկելն ավելի հրատապ է դառնում ներկայիս անցումային ժամանակաշրջանում, երբ ազգ-պետությունների մի մասն արդեն

հետարդյունաբերական և տեղեկատվական ու ցանցային հաղորդակցման պայմաններում է ապրում, մի մասը գտնվում է երկարատև անցման շրջանում, իսկ մյուս մասը դեռևս իրեն փորձում է հեռու պահել տնտեսական, հասարակական և մշակութային նոր հարաբերություններից: Հենված լինելով սոցիոմշակութային ավանդույթների վրա՝ սոցիալական կապիտալն ունի պահպանողական բնույթ և քաղաքական ցնցումներն ու սոցիալ-տնտեսական կտրուկ փոփոխությունները կանխարգելելու ներունակություն: Հետևաբար, XX դարի վերջին սոցիալական կապիտալի տեսության զարգացումը և շրջանառումն ուներ ոչ միայն տնտեսական և սոցիալական շարժառիթներ, այլև մշակութային և քաղաքակրթական դրդապատճառներ: Անշուշտ, քաղաքական և հասարակական ճգնաժամի խորացման վտանգին առերես և քաղաքակրթական տարբեր մակարդակների միջև գոյություն ունեցող հակասությունների պայմաններում սոցիալական կապիտալի դերը մեծանում է, սակայն միևնույն ժամանակ պետք է նշել, որ այդպիսի անբարենպաստ պայմաններում դժվարանում է նրա կուտակումն ու վերարտադրությունը:

Վերջին տասնամյակներին տեղի ունեցող հասարակական փոփոխությունները հաստատեցին ամերիկացի քաղաքագետ և փիլիսոփա Ֆրենսիս Ֆուկույամայի տեսակետն այն մասին, որ, ինչպես մյուս բոլոր անցումային ժամանակաշրջաններում, այնպես էլ արդյունաբերականից հետարդյունաբերականին անցումը չի կարող լինել անցնցում [3]: Ըստ Ֆուկույամայի՝ աստիճանաբար փոխվում է միջազգային հարաբերությունների և պետությունների միջև մրցակցության բնույթը. ազգերի միջև գոյություն ունեցող պատերազմական պայքարի հեգելյան բնորոշումը, կարծես, դառնում է այլևս ժամանակավրեպ և մոտենում է, դարձյալ Հեգելի բնորոշմամբ, «պատմության ավարտը»: Սակայն մրցակցության բնույթի փոփոխությունը դեռևս չի նշանակում պատերազմի բնույթի փոփոխություն. ժամանակակից պատերազմները դարձել են ընդամենը քողարկված և մշակութային, երբեմն՝ անզեն: Երկաթե վարագույրներին, ամերիկացի քաղաքագետ Սամուել Հանթինգթոնի բնորոշմամբ, փոխարինում են թավշյա վարագույրները: 1993 թվականին, երբ լույս տեսավ Հանթինգթոնի «Քաղաքակրթությունների բախում» գիրքը, այն իր համարձակ եզրահանգումների և կանխատեսումների պատճառով արժանացավ ոչ միայն մեծ ուշադրության, այլև՝ քննադատության: Գիրքը պատերազմների առաջացման պատճառը փորձում է գտնել ոչ թե տնտեսական և սոցիալական ոլորտներում, այլ՝ մշակութային և կրոնական [4]: Ֆուկույաման իր «Վստահություն, առաքինություններ և բարգավաճման ճանապարհը» գրքում, համաձայնելով Հանթինգթոնի առաջ քաշած դրույթին, ըստ որի միջազգային հարաբերություններում մեծանում է քաղաքակրթական և մշակութային գործոնի դերը, և մարդու և ազգի ինքնության ճանաչողության մեջ գաղափարախոսությունը դադարում է լինել առաջնային՝ իր տեղը զիջելով մշակույթին, այդուհանդերձ համաձայն չէ նրա այն կարծիքին, որ համաշխարհային թատերաբեմում մշակույթների դերակատարման մեծացումը անպայմանորեն հանգեցնելու է բախման, և առաջիկա պատերազմները լինելու են ոչ թե սոցիալական և գաղափարախոսական՝ ֆաշիզմ, սոցիալիզմ, ժողովրդավարություն, այլ տեղի են ունենալու աշխարհի խոշոր մշակութային հանրույթների միջև, որոնք են արևմտյան քաղաքակրթությունը, իսլամը, չինական, հնդկական քաղաքակրթությունները և այլն: Ֆուկույաման, հակառակը, գտնում է, որ մշակութային մրցակցությունը կարող է ստեղծագործական վերելքի խթան դառնալ և ոչ հեռավոր անցյալից բերում է օրինակներ, երբ միմյանց հակադիր մշակույթների փոխազդեցությունները նպաստել են ճապոնական տնտեսության զարգացմանը [4, 9]: Նույն երևույթի նկատմամբ երկու՝ միմյանց հակադիր և այդքան տարբեր մոտեցումների իրողությունը կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ Ֆուկույաման հավատում է սոցիալական կապիտալի ազգային և քաղաքակրթական ներունակություններին և ինչպես քաղաքական, այդպես էլ մշակութային ու տնտեսական իրադարձությունները վերլուծելիս հաշվի է առնում սոցիալական կապիտալի գործոնը, իսկ Հանթինգթոնի աշխարհայեցողության մեջ այն բացակայում է: Անշուշտ, սոցիալական կապիտալի բավարար պաշարի պայմաններում ազ-

գերի միջև գոյություն ունեցող տարբերությունները և անգամ մրցակցությունը կարող են ոչ թե ազգամիջյան պատերազմների առիթ դառնալ, այլ խթանել մշակույթի և տնտեսության զարգացմանը և համընդհանուր առաջընթացին, սակայն դա հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ ազգի միավորման (սոցիալական կապիտալի գոյացման) շարժառիթը ոչ թե օտարի նկատմամբ ատելությունն է, այլ միմյանց նկատմամբ սերը և, երբ ազգային նպատակը չի հակասում համամարդկային բարոյական նորմերին: Հասարակական հաստատության ազգային մակարդակում, որն ընդգրկում է լայն իմաստով պետության ամբողջ բովանդակային տարածքը (քաղաքացու, ընտանիքի, հասարակության և իրավական պետության փոխազդեցությունները և ազգ-պետության արտաքին աշխարհի հետ փոխհարաբերությունները), սոցիալական կապիտալի գլխավոր գործառույթը մարդկանց և հասարակական հաստատությունների համախմբումն է ընդհանուր նպատակի և ընդհանուր շահի գաղափարի շուրջ: Սակայն սոցիալական կապիտալի կուտակումն այսօր դժվար է պատկերացնել առանց ազգ-պետությունների կողմից համապատասխան քաղաքականության մշակման և իրականացման: Որքան հասարակական հաստատության մակարդակը բարձրանում է, որքան մեծանում է նրա ընդգրկման տարածությունը, այնքան ավելի մեծ կազմակերպվածություն է պահանջվում սոցիալական կապիտալի անհրաժեշտ պաշարի կուտակման և վերարտադրության, կամ այլ խոսքերով՝ ազգային հավաքականության և քաղաքացիական հասարակության ձևավորման համար: Համամարդկային մակարդակի վերաբերյալ պետք է նշել, որ սոցիալական կապիտալն այստեղ էլ ավելի դժվար է հարթում իր ճանապարհը, անգամ փիլիսոփայություննն իր մտքի թռիչքով դժվարանում է գտնել այն եղանակները և գործիքները, որոնց միջոցով հնարավոր է հասնել հասարակական փոփոխության ցանկալի արդյունքին՝ աշխարհը զրկանքների և պատերազմի դաշտից վերածելով քաղաքակրթությունների խաղաղ գոյակցության հանգրվանի: Դժվարության պատճառը կամ պատճառներից վստահաբար գոնե մեկը՝ հասարակական հաստատության տարբեր մակարդակներում (ընտանիք, ազգ, մարդկություն) սոցիալական կապիտալի անբավարար պաշարն է: Քանի որ այդ մակարդակները փոխշաղկապված են, ուրեմն, երբ այն բավարար չէ, օրինակ, մակրոմակարդակում, որն ազգային մակարդակն է, այն չի կարող բավարար լինել և մյուս մակարդակներում: Ըստ էության, սոցիալական կապիտալի վերոնշյալ մակարդակների միջև հակադրություն չի կարող լինել այն պարզ պատճառով, որ դա՝ նախ, ինքնին հակասում է սոցիալական կապիտալի բնույթին և երկրորդ՝ հակասում է մասերի միջև փոխազդեցությունների և մասի ու ամբողջի միջև փոխհարաբերության տրամաբանությանը: Խոսքն, իհարկե, վերաբերում է իրական «սոցիալական կապիտալ» երևույթին, որի դեպքում միասնությունը ձևավորվում է ոչ թե օտարի հանդեպ ատելության հետևանքով, այլ միմյանց հանդեպ սիրո արդյունքում և միավորումը իրականանում է ոչ միայն ընդհանուր, այլև՝ ազնիվ նպատակի շուրջ: Ընդհանուր նպատակի հիմքում դրված է հասարակական ընդհանուր շահի և օգտակարության գաղափարը: Հետևաբար, սոցիալական կապիտալի գոյացման նախապայմաններից մեկը հասարակության տարբեր մակարդակների միջև գոյություն ունեցող շահերի համընկնումն է: Միևնույն ժամանակ սոցիալական կապիտալը նպաստում է հասարակական հաստատության տարբեր մակարդակների միջև ներդաշնակության ստեղծմանը: Ակնհայտ է, որ մակրոմակարդակում սոցիալական կապիտալի կուտակումը հնարավոր է նախորդ՝ նանո և միկրո մակարդակների սոցիալական կապիտալների հետ ներդաշնակության դեպքում և հակառակը՝ հասարակական հաստատության ամենափոքր օղակում՝ ընտանիքում, սոցիալական կապիտալի գոյացումը և պահպանումը կախված է մակրոմակարդակի՝ ազգ-պետության, բնույթից: Երբ հասարակական հաստատության մակրոմակարդակում կա սոցիալական կապիտալի բավարար պաշար, որը որոշվում է, նախևառաջ, հասարակության և պետական իշխանության միջև գոյություն ունեցող վստահության աստիճանով և տնտեսական սուբյեկտների միմյանց նկատմամբ վստահությամբ, ապա դրանից հետևում է, որ այն կա նաև միկրոմակարդակում և նանո

մակարդակում: Սակայն պետք է չմոռանալ, որ դա հնարավոր է միայն բաց, քաղաքացիական հասարակության պայմաններում: Երբ գործարար անձը, օրինակ, հարկերը վճարում է այն գիտակցությամբ, որ իր լուման է ներդնում հայրենիքի և պետության զարգացման գործում և այն վստահությամբ, որ դրանով ապահովում է նաև իր և իր ընտանիքի պետության կողմից պաշտպանված լինելը:

Ռոբերտ Փաթնեմը «Միայնակ բոուլինգ խաղալիս. ամերիկյան հասարակության անկումն ու վերականգնումը» աշխատության մեջ գրում է. «Կապեր ստեղծվում են, երբ դուք առնչվում եք ձեր նմանների հետ, երբ նույնն է սեռունդը, կրոնը, լեզուն և այլն: Բայց, որպեսզի խաղաղ գոյակցության հասարակություն ստեղծել բազմաէթնիկ երկրում, անհրաժեշտ է լինում գործադրել սոցիալական կապիտալի երկրորդ տեսակը, որն է՝ սոցիալական կապիտալի հաղթահարումը: Օրինակ. «Ի՞նչ եք դուք անում, - հարցնում է Փաթնեմը, – երբ ընկերանում եք մարդկանց հետ, ովքեր տարբերվում են ձեզնից, ասենք, երկրպագում են ձեր հակառակորդ ֆուտբոլային թիմին»: Որպես լուծում Փաթնեմն առաջարկում է թուլացնել էթնիկ կապերը և դրանով մեղմացնել միջէթնիկ տարբերությունները և հակադրությունները: Այսինքն, մեղմանում են կապերը՝ հետևաբար մեղմանում է դրանց հաղթարումը, որն էլ վերջիվերջո նվազեցնում է ազգամիջյան լարվածությունը [5]:

Առաջարկված այս լուծումը մեկ անգամ ևս հաստատում է, որ «սոցիալական կապիտալը» զուտ որպես կապերի շահավետություն ընկալելը հանգեցնում է հակասության: Եթե այն մի երևույթ է, որի առկայությունը հանգեցնում է ազգամիջյան բախումների (երբ այն սահմանում ենք որպես ընդամենը կապերի ցանց, այն ունենում է այդպիսի ունակություն), այդ դեպքում ինչու՞ ենք մենք այն «կապիտալ» և առավել ևս «սոցիալական կապիտալ» անվանում: Եվ երկրորդ. կապիտալի առանձնահատկությունը նրա աճելու և ոչ թե նվազելու կամ «հաղթահարվելու» կարողությունն է, ինչպես առաջարկում է Փաթնեմը: Այդուհանդերձ, գիտնականի կողմից ազգային մակարդակում գոյություն ունեցող սոցիալական կապիտալի հնարավոր ներքին և արտաքին հակասությունների վերհանումը, ինչպես նաև սոցիալական և էթնիկ կապերը նույնացնելը, կարևոր է ազգամիջյան հակամարտությունների բնույթը հասկանալու և նաև միջազգային փոխհարաբերություններում սոցիալական կապիտալի դերը և նշանակությունը բացահայտելու տեսակետից: Ի՞նչ է ազգը՝ դա նույն սոցիոմշակույթով շաղկապված մարդկանց հավաքականություն է: Նրանց միավորում է ընդհանուր հայրենիքը, մայրենի լեզուն, պատմական հիշողությունը, հիմնականում նույն կրոնը, բարոյական նույն արժեհամակարգը և անպայմանորեն նույն խմբին՝ այս դեպքում ազգին, պատկանելու զգացումը: Երբ դրան ավելանում է միասնության շահավետության գիտակցումը, արդեն կարելի է հավասարության նշան դնել ազգի և հասարակության մակրոմակարդակում սոցիալական կապիտալի միջև: Այն ազգերը, որի անդամներն ավելի շատ են ներդնում ընդհանուր բարիքի ստեղծման գործին, ավելի են առաջադիմում և միևնույն ժամանակ ազգն ինքը որպես սոցիալական կապիտալի դրսևորում, նեցուկ է դառնում տվյալ հավաքականության յուրաքանչյուր անդամին: Ուստի ազգային պատկանելությունը դառնում է շահեկան ինչպես յուրաքանչյուր անդամի, այդպես էլ ամբողջ հավաքականության համար: Սոցիալական տարբեր խմբերի միջև շահերի բախում չկա, ինչպես նաև չկա խզում տնտեսական և սոցիալական կապիտալների միջև. դրանք սահուն փոխակերպվում են մեկը մյուսին՝ փոխադարձաբար հարստանալով և միասնաբար նպաստելով քաղաքական, քաղաքացիական ազգի վերարտադրությանը և զարգացմանը: Սոցիալական կապիտալի «հաղթահարման» միջոցով միջէթնիկ անհամաձայնության խնդրի՝ Փաթնեմի կողմից առաջարկված լուծումը համոզիչ չէ և իր հիմքում հակասական է: Այն դեպքում, երբ վերոնշյալ խնդիրը դադարում է գոյություն ունենալուց, երբ մենք «սոցիալական կապիտալը» սահմանելիս նշում ենք, որ ցանկացած համախմբում, այդ թվում ազգային համախմբում, կարող է համարվել սոցիալական կապիտալ միայն այն դեպքում, եթե այն խարսխված է բարոյական արժեհամակարգի վրա և ունի մարդասիրական բովանդակություն: Հետևա-

բար, հասարակական հաստատությունների տարբեր մակարդակների միջև (ընտանիքի և հասարակության, հասարակության և պետական իշխանության և այլն), գործնականում գոյություն ունեցող հակասությունների դրդապատճառը, ինչպես նաև միջէթնիկ և միջազգային հակասությունների և հակամարտությունների պատճառը, պետք է փնտրել ոչ թե ազգերի և մշակույթների տարբերությունների և տարբեր խմբերի սոցիալական կապիտալների միջև գոյություն ունեցող թվացյալ հակասությունների մեջ, այլ հակառակը՝ սոցիալական կապիտալի անբավարար պաշարի կամ բացակայության մեջ: Փաթնեմի «սոցիալական կապիտալի հաղթահարումը» որպես շահերի բախման և միջխմբային հակասությունների լուծման բանալի, թերևս, ունի նույն խոցելի կողմը, որը նկատելի է նաև Պիեր Բուրդյեի տեսության մեջ [6]: Վերջինս սոցիալական կապիտալը սահմանում է որպես միայն ներխմբային երևույթ: Փաթնեմը, ինչպես և Բուրդյեն, չի շեշտադրում երևույթի բարոյական կողմը և, բնականաբար, առնչվում է այնպիսի դեպքերի հետ, որոնք ցանկալի է և անհրաժեշտ է հաղթահարել: Ինչպես յուրաքանչյուր երևույթ, սոցիալական կապիտալը նույնպես ունի ձև և բովանդակություն, որոնք մեկն առանց մյուսի գոյություն չունեն: Սոցիալական կապիտալի պարագային՝ համախմբումը, միավորումը, մարդկային փոխադարձ կապերի ցանցը խնդրո առարկա երևույթի ձևն է՝ կառուցվածքը, իսկ այն, թե որ նպատակի շուրջ են նրանք համախմբվում, ինչպիսին է այդ շահի, կամ նպատակի բնույթը՝ դա արդեն երևույթի բովանդակությունն է: Խնդիրն այն չէ միայն, որ հասարակությունը համախմբված լինի, այլ այն, թե ինչ հարցի շուրջ են համաձայնության գալիս և, թե՝ որ գաղափարախոսությունն է միավորում մարդկանց: Իհարկե, հավաքականությունն ինքնին ուժ է, սակայն դա, դեռևս, ազգի վերարտադրության և զարգացման համար բավարար պայման չէ: Երբ Եղիշե Չարենցը գրում էր. «Ով, հայ ժողովուրդ, քո փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է», նա հանճարեղ խորաթափանցությամբ ձևակերպելով հայության առջև ծառացած և դժբախտությունների պատճառը հանդիսացող ամենից արդիական խնդիրը, գիտեր նաև, որ խնդրի լուծման բանալին՝ համախմբումը, առաջարկում է այն ժողովրդին, որն իր պատմական անցյալով, իր ստեղծագործական ներուժով և բարի կամքի դրսևորումներով ցանկանում է աշխարհի և մարդկության հետ ներդաշնակ ապրել: Դա այն հավաքական ուժն է, որի ինքնության նպատակը ոչ թե մյուս հավաքական ուժերը վերացնելն է, այլ սեփականը զարգացնելը: Հակառակ դեպքում «հավաքական ուժը» կարող է չարիք դառնալ բոլորի համար և առաջին հերթին՝ ինքն իր համար: Նախորդ դարի 30-ական թվականներին Ֆաշիստական գաղափարախոսությամբ «միավորված» գերմանական ազգը հնարավոր չէ սոցիալական կապիտալ համարել կամ՝ մի ընտանիք, որն իր սերտ ազգակցական և այլ կապերով մաֆիայի պարագլուխ է, դարձյալ չի կարող սոցիալական կապիտալի կուտակման օրինակ լինել: Հետևաբար, սոցիալական կապիտալը բնութագրելիս, առաջին հերթին պետք է ուշադրություն դարձնել նրա բովանդակությանը՝ այն գաղափարներին ու նպատակներին, որոնց շուրջ համախմբվում է հասարակությունը իր տարբեր մակարդակներում: Եվ, իհարկե, ինչպես արդեն նշել ենք, սոցիալական կապիտալ գոյանում է այն ժամանակ, երբ միավորման հիմքում ոչ միայն ազգասիրության կամ առավել ևս, ազգակցության զգացմունքներն են, կամ, տարբեր խմբային շահերը, այլև՝ առաջին հերթին, մարդասիրությունը: «Սիրիր մերձավորիդ, ինչպես ինքդ քեզ կսիրես» գաղափարը ոչ միայն միջանձնային հարաբերություններում հավասարակշռություն և հետևաբար խաղաղություն պահպանելու բանաձևն է, այլև՝ միջազգային հարաբերություններում քաղաքական անլուծելի թվացող խնդիրների լուծման բանալին: Սիրիր քեզ և հավասարապես սիրիր մերձավորիդ և ուրեմն սիրիր քո երկիրը, քո ազգը, սակայն եղիր բարյացկամ և հանդուրժող մյուս ազգերի նկատմամբ: «Սոցիալական կապիտալ» հասկացության մեջ սավծին ավելանում է միայն շահավետության գաղափարը. վարվիր այդպես, որովհետև դա նաև շահավետ է և հեռանկարային, որվհետև դա՝ չարենցյան բնորոշմամբ, քո փրկությունն է: Ազգերի խաղաղ համակեցությանը հասնելու համար սոցիոմշակութային կապերը պետք է ոչ թե թուլացնել, ինչպես

առաջարկում է Փաքնեմը, և, որը մարդկությանը կառաջնորդի դեպի դիմազրկության քաոս, այլ՝ հակառակը պետք է նպաստել մշակութային բազմազանության պահպանմանը՝ որպես մարդկության և քաղաքակրթության վերարտադրության և զարգացման միջոց: Մշակույթը ազգի ստեղծագործական աշխատանքի հավաքական արդյունքն է, նրա ինքնության դրսևորումը և միշտ ունի ազգային նկարագիր: Մշակութային և գիտական նվաճումներով է ձևավորվում քաղաքակրթությունը, որն ինչպես ազգային, այնպես էլ համամարդկային նշանակություն ունի: Մշակույթները, թեև, իրենց ինքնությունը պահպանում են ինքնատիպության շնորհիվ, միևնույն ժամանակ անջրպետված չեն միմյանցից և սնուցվում ու հարստանում են միմյանցով: Յուրաքանչյուր ազգ, որպես մշակութային և քաղաքական միավոր, գոյություն ունի մյուսի գոյության և նրա հետ համեմատվելու հնարավորության շնորհիվ և, հետևաբար, որպեսզի փոխազդեցությունների և փոխհարստացման այդ գործընթացը շարունակական բնույթ կրի, առաջին հերթին պետք է չսպառել հումքը: Ժամանակակից քաղաքակրթությունը չպետք է ցամաքեցնի այն ակունքը, որից սնվում է և պետք է ոչ թե «բախման», այլ ներդաշնակության մեջ լինի հին քաղաքակրթությունների հետ: Այդպիսի հավաքական բարոյական վարքագիծ ունենալու համար անհրաժեշտ է նաև բարոյականության շահավետության գիտակցում, կամ, եթե ավելի ստույգ լինենք, ապա՝ դրան այլընտրանք չունենալու գիտակցում: Եվ, փոխադարձաբար, այդպիսի գիտակցությամբ հասարակությունը նպաստավոր միջավայր է սոցիալական կապիտալի շարունակական կուտակման համար: Եթե սոցիալական կապիտալը նպաստում է ազգային ինքնության պահպանմանը և կապիտալների մյուս տեսակների գոյացմանն ու զարգացմանը (տնտեսական, մշակութային, մարդկային), ապա միևնույն ժամանակ, ինչպես նշում է ամերիկացի նշանավոր հասարակագետ և փիլիսոփա Թելքոթ Փերսոնսը, սոցիալական կապիտալն ինքը չի կարող զարգանալ առանց հասարակության մեջ մարդկային և մշակութային կապիտալների բավարար պաշարի [7]: Ինչպես մարդկային կապիտալը միայն մարդու կենսաբանական և մտավոր կարողությունները չեն, այլ նաև՝ դրա սոցիալական նշանակությունը, այդպես էլ սոցիալական կապիտալն ավելին է, քան նրա գումարելիների՝ սոցիալականի և կապիտալի ընդհանուր գումարը. դա նրա ազգային և քաղաքակրթական ներունակություններն են: Ազգը ձևավորվում է հարյուրամյակների ընթացքում մարդկանց հոգևոր և մտավոր ունակությունների հավաքական դրսևորման՝ մշակութաստեղծ համատեղ աշխատանքի միջոցով: Ինչպես սոցիոմշակույթի, այդպես էլ քաղաքակրթության ինքնապահպանության և վերարտադրության միջոցը բարոյական արժեհամակարգի պահպանումն է, հանրային շահի կամ հավաքականության շահավետության գիտակցումը: Դրա հակառակը հավաքական ինքնաոչնչացման ուղին է: Պատահական չէ, որ ազգայինի վերարտադրությունը կամ «կենսաբանական նպատակը» [8] XX դարի առաջին կեսի փիլիսոփա և քաղաքական գործիչ Հայկ Ասատրյանը համարում է «օգտապաշտական (ուտիլիտարիստական) նպատակադրության չափորոշիչ. «մեր ճշմարտությունների գործնական արժեքը չափորոշվում է նրանով, թէ ի՞նչքան և ո՞րպէս նրանք ծառայում են մեր կենսաբանական նպատակներին: Արժեքավոր է ամե՛ն ճշմարտություն, որ կենսաբանորեն նպատակայարմար է: Անարժեք և անիմաստ է ամէ՛ն ճշմարտություն, որ կենսաբանորէն նպատակայարմար չէ» [8]:

Ֆուկույաման սոցիալական կապիտալը չի համարում համընդհանուր հասարակական բարիք, ինչպես համարում է Ջեյմս Քոուլմենը [9]: Ֆուկույաման չի բացառում նաև սոցիալական կապիտալի հնարավոր բացասական հետևանքները: Միևնույն ժամանակ, նրա համոզմամբ սոցիալական կապիտալը բարոյական նորմերն են: Այստեղ դարձյալ առնչվում ենք հակասության, քանի որ բարոյական նորմի առանձնահատկությունն այն է, որ այն վերաբերում է հասարակական հաստատությունների բոլոր մակարդակներին: Համընդհանուր ընդունված նորմը չի կարող ընդունելի լինել ընտանիքում և անընդունելի ընտանիքից դուրս: Ազնվությունը և բարությունը բարոյական բացարձակ արժեքներ են: Հնարավոր չէ մարդն ընտրություն կատարի ում հետ ազնիվ լինի և ում հետ՝ ոչ: Ինչպես

նաև հնարավոր չէ բարոյական նորմերը հարմարեցնել իրականությանը: Դա նշանակում է գլխիվայր շրջել մարդկային քաղաքակրթությունը: Եթե սոցիալական կապիտալը ոչ թե համընդհանուր հասարակական բարիք է, այլ միայն ազգային, կամ միայն ընտանեկան, կամ վերաբերում է որևէ առանձին ընկերակցության, ապա այդ երևույթները բնորոշող այլ եզրույթներ կան, ինչպես օրինակ, «ընտանեկան համերաշխություն», որն ինքնին կապիտալ է, կամ «ազգային միաբանություն», որը նույնպես կապիտալ է: Անշուշտ, կարելի է ասել, որ վերոնշյալ երկու դեպքերում մենք գործ ունենք «սոցիալական կապիտալ» երևույթի փոքր մոդելի հետ, սակայն այդ դեպքում, հարց է առաջանում՝ ինչու նոր տեսություն մշակել և նոր եզրույթ շրջանառել, եթե չկա նոր գաղափար և առանձնահատկություն: Սոցիալական կապիտալը բնութագրելիս չկարևորել նրա ազգային և համամարդկային, ինչպես նաև, քաղաքակրթական ներունակությունները, նշանակում է անտեսել նրա հիմնական առաքելությունը՝ այն դարձնելով ընդամենը շահավետ գործիք կարճաժամկետ ծրագրում: Արդյունքով է պետք որոշել դա կապիտա՞լ է, թե՞՝ ներուժ՝ տնտեսական, մարդկային, կամ սոցիալական: «Կապիտալ» հասկացության մեջ կա գնահատական, որը բխում է նրա վերարտադրվելու և զարգանալու կարողությունից և, հետևաբար, դեպի ապագան միտված լինելուց: Յուրաքանչյուր խնդիր ինքնին միշտ բարդ է, քանի դեռ լուծված չէ: Սակայն լուծումը միշտ պարզ է, բարդ լուծումներ չեն լինում: Ակնհայտ է, որ ժամանակակից քաղաքակրթությանը բնորոշ է բարդությունը: Հետևաբար, կարելի է ասել, որ այն խճողվել է չլուծված հիմնախնդիրների մեջ, որոնցից մեկը հին և նոր քաղաքակրթությունների միջև խորացող հակասություններն են: Լուծումների համար սոցիալական կապիտալի ներկա չափաքանակը չի բավարարում և միևնույն ժամանակ, սոցիալական կապիտալի կուտակման համար անհրաժեշտ ներդրումները գնալով նվազում են, որովհետև նոր գաղափարախոսության ընդունումը ազգ-պետությունների և միջազգային հանրության կողմից հետաձգվում է: Բարեկամության երկու եղանակ կա. մեկը խարսխված է սիրո վրա, իսկ մյուսը՝ օտարի հանդեպ թշնամության. բարեկամություն՝ ընդդեմ օտարի: Հանթինգթոնի «Ով ենք մենք» գրքում արծարծված է հետևյալ միտքը, որ, եթե թշնամու կերպարը չլինի, ապա ամերիկյան հանրության միաբանությունը կխարխլվի: Նա գտնում է, որ երկրի ներսում պետք է հսկել խսպանախոս հանրությանը, իսկ երկրից դուրս պետք է արմատական իսլամիզմի դեմ պատերազմ վարել, որպեսզի պահպանել երկրի միասնությունն ու ամերիկյան ազգային ինքնությունը [10]: Հանթինգթոնի առաջարկած «լուծումը» քաղաքակրթությունների բախման ճանապարհն է: Սոցիալական կապիտալի հայեցակարգն առաջարկում է այլ լուծում, որը հնարավորություն է ընձեռում քաղաքակրթությունների հանագոյակցության համար: Համամարդկային ինքնաճանաչողությունը խարսխված է ազգային մշակույթների վրա: Ազգային ինքնաճանաչողության և ուրեմն մարդկության զարգացման և քաղաքակրթությունների վերատադրության համար չկա այլ ճանապարհ՝ բացի մշակութային ինքնությունների պահպանումն ու վերարտադրությունը: Այդ իսկ պատճառով ժամանակակից աշխարհը նոր հայեցակարգով առաջնորդվելու կարիք ունի, որը պետք է հիմնված լինի հասարակական նոր և արդիականացված դաշինքի վրա: Դա անհատի, ընտանիքի, քաղաքացիական ազգի, պետության և համաշխարհային հանրության միջև ներդաշնակ համագոյակցությունն է՝ ընդհանուր շահի գիտակցումով: Հին գործիքներով այլևս հնարավոր չէ նոր ժամանակների խնդիրները լուծել: Նոր լուծումներ են անհրաժեշտ, որոնցից մեկը սոցիալական կապիտալի հայեցակարգի ընդունումն է՝ որպես ժամանակակից քաղաքակրթության պայմաններում նոր ձևավորվող հասարակական լայն դաշինքի գործառույթ: Այսօր Ժամանակի հրամայականն է դարձել ընդունել նոր ազգային և համամարդկային գաղափարախոսություն, որի առանցքում կլինեն ոչ թե թշնամու կերպարի որոնումները և քաղաքակրթությունների բախման անխուսափելիության գիտական կանխատեսումները, այլ ազգերի խաղաղ գոյակցության և մարդկության ներդաշնակ զարգացման հայեցակարգը: Ընդհարումների և բախումների տեսությունը հիմնվում է ազատականության գաղափա-

րախոսության սողանցքներից սկիզբ առած անզիջում մրցակցության գաղափարի վրա: Սոցիալական կապիտալի հայեցակարգի առանցքում միասին ապրելու մշակույթն է, սոցիալական համերաշխության շահավետության գիտակցումը, մշակութային համագործակցությունը: Այդ ամենը հասարակական այն կապիտալն է, որի առկայության պայմաններում ժողովրդավարությունը գործում է անխափան, ազատական տնտեսությունն ունենում է սոցիալական առաքելություն, և բազմամշակութային համաշխարհային հանրությունը ապրում և արարում է խաղաղության պայմաններում: Դա մշակույթների ու քաղաքակրթության վերարտադրության և հետևաբար մարդկության շարունակականությունը ապահովելու, թերևս, միակ ճանապարհն է:

1. *Putnam R.* Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy// Princeton University Press, 1993, National Civic Review; Spring 1993, էջ 82:
2. *Հարությունյան Էդ.* «Էթնոմշակութային ապաստարանը» որպես գոյատևման գեղագիտական նախագիծ, ԲԱՆԲԵՐ, առանձնատիպ, 132.4, Եր., 2010, էջ 12:
3. *Фукуяма Ф.* Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. М.: «Изд. АСТ», 2004, էջ 7:
4. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций. М., 2006, էջ 3:
5. *Putnam R.* Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community, 2000, ISBN.
6. *Бурдьё П.* Формы капитала. Экономическая социология, №3, 2005, էջ 65:
7. *Парсонс Т.* О структуре социального действия. М.: Академический Проект, 2000. С. 262–280:
8. *Ասատրյան Հ.,* Հատընտիր, Եր., Ամարաս, 2004, էջ18:
9. *James S. Coleman* “Social Capital in the Creation of Human Capital”, *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions (1988), (www.jstor.org):
10. *Хантингтон С.* Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности. М.: «Издательство АСТ», 2004, էջ 406–407: 10.
11. *Blau P.M.* Exchange and power in social life / P. M. Blau. N.-Y.: John Wiley, 1964.
12. *Бауэр О.* Национальный вопрос и социал-демократия // Нации и национализм. М., 2002.
13. *Coleman J.S.* Foundations of social theory: The Bellhop Press of Harvard College, 1994.
14. *Gellner E.* Nations and Nationalism, Second Edition, Blackwell Publishing, 2006.
15. *Гидденс Э.* Устроение общества. М., 2005.
16. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда // RoyalLib.ru
17. *Манн М.* Нации-государства в Европе и на других континентах // Нации и национализм. М., 2002.
18. *Мертон Р.* Явные и латентные функции. Американская социологическая мысль. М., 1994.
19. *Սողոմոնյան Գ.,* Ճգնաժամային հասարակության ընդհանուր բնութագիրը, հոդվածների ժողովածու, Պրակ III, ԵՊՀ, 2007:
20. *Фукуяма Ф.* Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке. М., 2006.
21. *Fukuyama F.* Social Capital and Civil Society, 1999.
22. *Штомпка П.* Социология социальных изменений. М., 1996.

23. *Տանաջյան Ք.,* Սոցիալական կապիտալը որպես սոցիոմշակութային վքարների հաղթահարման մեխանիզմ, ԲԱՆԲԵՐ, Երևանի համալսարանի, 137.4, 2012:
24. *Woolcock M., Narayan D.* Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy//Final version submitted to the *World Bank Research Observer //* Vol. 15(2), 2000.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ И ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА

Резюме

В статье анализируются функциональные особенности социального капитала. Выявлены его национальные и цивилизационные ресурсы. Показана взаимосвязь социального капитала и институциональной среды: социальный капитал выступает фактором формирования последней, а она, в свою очередь, воздействует на социально-экономическое развитие общества на всех его институциональных уровнях (нано-, микро-, макро-, мета-). Социальный капитал это то, что делает общество обществом, начиная с самого первого коллектива в жизни человека – семьи, и заканчивая таким большим коллективом, как нация. Социальный капитал способствует повышению доверия к институтам государства и консолидации нации. Индикатором социального капитала является воспроизводство и развитие нации и человечества.

Ключевые слова: социальный капитал, нравственные нормы, консолидация нации, цивилизация, общественное благо, доверие.

NATIONAL AND CIVILIZATIONAL RESOURCES OF SOCIAL CAPITAL

Summary

This article presents the analysis of functional features of social capital and its national and civilizational potency. It treats social capital as a social system of relations based on the moral values and norms adherence to which benefit to each member of a community and society as a whole. The paper discusses the peculiarities of social capital at different institutional levels of the society (nano-, micro-. macro-, meta-), the mutual relations and connections of social capital with the institutional environment: social capital creates the latter, on the other hand, in its turn, the state affects the socio-economic development of nation- state. Social capital helps to increase the credibility of the state and the consolidation of nation. The indicator for social capital is the reproduction and the development of nations and mankind.

Keywords: social capital, moral norms, national consolidation, civilization, public good, trust.

SOME ASPECTS OF GLOBALIZATION AND EUROPEAN INTEGRATION

H.Y. Torosyan

The paper examines the main theories of globalization and their relation to the expansion of the European Union. Despite the fact, that some scholars do not see the EU enlargement as an example of globalization, rather than regionalization, they agree that the EU should be perceived as a natural arena for competing conceptions of globalization. The author of the article inclined to believe that the processes of European integration, which take place through the European Neighbourhood Policy should be considered in the context of globalization, rather than regionalization.

Keywords: Globalization, Eurointegration, Europeanization, Eastern Partnership (EaP), national state, Neighborhood Policy (ENP).

Globalization is the process that did not appear in a single day, but it is a development, which has its objective reasons. The formation and gradual development and enlargement of the European Union had its own economic and political preconditions. The author of this study claims that, such processes as globalization and European integration/enlargement should be seen in the same context. According to Rosamond, the relationship between globalization and European integration is puzzling (2005, p. 39). Thus, we will try to analyze different scholars' approaches and find the connections between globalization and the ongoing European integration processes.

The process of globalization is one of the important problems of modern world development. It starts with the formation stage of a fundamentally different type of world community and today it has a decisive influence on the course of the world history.

The issue of globalization has been studied by scientists from different angles of knowledge, which allows us to consider the appearance of its processes almost in all parts of our life. Globalization cannot be interpreted as an unilateral proess, referring to only one of the spheres of human society, that is, in principle, is impossible. According to Rosamond (1999) "Globalization is something that poses a challenge and to which there should be fashioned an effective response. The challenge is economic liberalization and the response appears to be further economic liberalization" (p. 664). At the same time, Rantanen, after bringing some other scholars' definitions, in turn, defines globalization in a following way, "Globalization is a process in which worldwide economic, political, cultural and social relations have become increasingly mediated across time and space" (2004, p. 8).

As Sparks (2007) and Chan (2005) say, today everyone talks about globalization and it has become a hot topic in discourse and it is on the tongues of politicians, media professionals, businesspersons and academics. According to them globalization is cited in business pages in the context of the flows of investment and employment around the world and phrases such as 'global vision', 'global brands', and 'global networks' 'have acquired common currency'. As Sparks points out, for students some courses became very popular just because of the presence of a word 'globalization' in the titles. "Common sense has it that it is the defining characteristic of contemporary society" (Sparks, 2007, p. 133).

Today there are plentiful globalization theories that are competing with each other but at the same time there is no unified theory of globalization that would satisfy all the requirements. As Held and his collaborators put in: 'no single coherent theory of globalization exists although there are a variety of accounts which seek to identify its underlying casual dynamics' (Held et al., 1999).

Fairclough sees as the actual, real processes of globalization - what is actually happening. Moreover, he is opposing it to what is represented as happening, which "are highly complex, diverse, uneven and multidimensional (economic, political, social, cultural, ecological and so forth)" (2006, p. 28). Fairclough continues with the very interesting statement, which says that there are different groups of people which are trying to influence and control these real processes of globalization and when their strategies are successful these people can inflect and partly redirect the trajectory of actual globalization. Also, Fairclough is paying attention to the discourses of globalization associated with strategies for globalization, mostly to the globalist discourse of globalization, which he describes as a discourse which represents globalization in reductive neoliberal economic terms within a strategy to inflect and re-direct actual processes of globalization in that direction. In addition, Fairclough brings six core claims of 'globalism' by Steger (2005, cited in Fairclough, 2006, p. 40):

- Globalization is about the liberalization and global integration of markets
- Globalization is inevitable and irreversible
- Nobody is in charge of globalization
- Globalization benefits everyone
- Globalization furthers the spread of democracy in the world
- Globalization requires war on terror

Fairclough is paying particular attention to the first claim, by calling it the most crucial and central. But in his conclusion Fairclough is arguing with the claim that 'globalization' benefits everyone, as despite the fact that globalization has brought new opportunities and gains for some people, it has made the lives of many others more difficult (2006, p. 162).

According to the popular American journalist Thomas L. Friedmanstates, globalization is "the inexorable integration of markets, nation-states, and technologies to a degree never witnessed before-in a way that is enabling individuals, corporations and nation-states to reach around the world farther, faster, deeper and cheaper than ever before" (1999, p. 7).

Even though, Gerard Delanty mentions that there is relatively little theoretical literature which would explore wider significance of the Eastern enlargement (2006, p. 125), according to Rosamond (2005), there have been registered different claims among European-level policy actors about the relationship between globalization and the EU. For example, Europe is challenged by globalization or the 'European social model' is threatened by globalization, the EU has a responsibility to help 'set globalization within a moral frameworks' etc. Unfortunately, I was not able to find much literature about the Eastern enlargement of the EU in recent years. However, the processes of the EU enlargement that were taking place a decade ago, from my point of view, are still relevant today, as all the countries that would express a will to become a part of the European family will have to go through the same procedures as those countries of Eastern Europe that are now members of that supranational organization.

One cannot help but agree that Europe is the most global place in the contemporary world. The existence of such organizations as EU or NATO brings together different countries with different historical backgrounds and even different geographical locations (for instance, US and Canada are members of NATO, but are located in North America etc.).

Since 1957 when EU was founded in, the quantity of the member states has grown from 6 to 27. The crucial for the EU enlargement was the year of 2004, when Czech Republic, Cyprus, Estonia, Latvia, Lithuania, Hungary, Malta, Poland, Slovenia and Slovakia joined the European Union which from a club of 'rich' Western European states was transformed into a supranational political organism (Krzyzanowski, 2010, p. 135). For all new member states there are several political and economic criteria written just in three pages long document, adopted in June 1993 by European Council in Copenhagen, which Ralf Dahrendorf calls 'one of the most important resolutions ever adopted by the EU' (2006, p. 191).

Ben Rosamond (2005, p. 24) says that the EU may be read in two ways:

- The first sees the EU as a collective response to the onset of a range of transnational economic challenges.
- The second considers the EU as an example of globalization as it treats the EU as an agent for the unravelling of (Westphalian) European space.

Rosamond points out that the second approach amounts to treating the EU as an instance of globalization. The EU – whether conceived as a form of liberal market order or as a hybrid form of multi-level polity – is a realization of globalization.

Talking about globalization and the EU, Rosamond (2005, pp. 26–27) offers a table (see Table 1) which shows possible relationship between globalization and the EU. He compares internal and external roles ascribed to the EU and positive, ambivalent and negative views of globalization. However, Rosamond calls it "a very simple attempt to plot putative roles for the EU that follow logically from three stylized normative views of globalization".

Table 1. Possible relationship between globalization and the EU

Normative view of globalization	Role ascribed to the EU	
	Internal	**External**
1. Positive	Promotion of deregulation and liberalization European states	Promotion of liberalized world order in line with the precepts of global institutions
2. Ambivalent	Filtering of the benefits of liberalization, while preserving the distinctive qualities of European capitalism	Promotion of humanized version of globalization and/or the social dimension of globalization
3. Negative	Resistance to Americanizing/liberalizing processes. Preservation of the virtues of the European model of society	Promotion of an alternative model of world order

Source: Rosamond (forthcoming, ch. 1, table 1.1).

However, Rosamond (2005, p. 31) analyzing the 'abandonment of the Concept of Globalization' comes to the conclusion that the EU neither economically nor in institutional form is a case of globalization, rather it is an example of regionalization.

Another researcher of globalization and European integration Stylianos Papathanassopoulos (2005) states that Europe continues to offer the best place for examining global processes. He mentions that comprehensive political and social changes took place in continent after the collapse of Soviet Union, which brought to an extension of "the boundaries of the 'Europeanization of media'. One way or another, the European Union (EU) has attempted since the mid-1980s to initiate a policy aiming to 'Europeanize' the whole communication sector of its member states, if not the European continent" (p. 47). At the same time Ben Rosamond agrees with Papathanassopoulos by saying that "the EU should be understood as a natural arena for competing conceptions of globalization" (2005, p. 26). Moreover, "regionalism is a truly global phenomenon. Different parts of the globe are looking for different ways to accommodate themselves within the globalized world order, and regional arrangements are one important way of doing so. There is thus no paradox, and even less a contradiction, between regionalism and globalization. Instead, regionalism is one aspect of the process of globalization, and developments in one region inform and indeed feed into developments in others (Best & Christiansen, 2011, p. 441).

Let us for a moment agree that the EU is a case of regionalization. This is acceptable in the case that all member states are located at the same continent and have common borders. But nowadays several processes are developing in the European neighborhood that can potentially bring to the new enlargement of the European Union. European Union is actively promoting and implementing the European Neighbourhood Policy, which was developed in 2004 and was divided into two individual EU policies – Union for the Mediterranean, and the Eastern Partnership in 2008–2009. The Union for the Mediterranean includes 16 Mediterranean partner countries from North Africa, the Middle East and the Balkans, while the Eastern Partnership includes six former Soviet republics such as Armenia, Azerbaijan, Georgia, Belarus, Ukraine and Moldova. Most of these countries are not located at the European conti-

nent; however, for some of them, there is a hypothetical opportunity to become the member of the European Union in the future.

At the same time EU is developing European Union and Central Asia Strategy for a New Partnership which was adopted in June 2007. Unlike previous two policies, countries that are involved in this Partnership even don't have sea borders with the EU. Thus, European Union ties to secure its neighborhood, even though it is hard to call Central Asian countries EU neighbors. However, as it is stated in the European Union and Central Asia Strategy for a New Partnership booklet, "with EU enlargement, the inclusion of the Southern Caucasus into the European Neighbourhood Policy and the Black Sea Synergy Initiative, Central Asia and the EU are moving closer together" (General Secretariat, 2007, p. 9). Moreover, though, three EaP countries – Armenia, Azerbaijan and Georgia are politically engaged with the European Union and chose the way of Eurointegration, those countries are located in the region of South Caucasus and are divided by the Black Sea from the European Union. However, the EaP does not offer a membership for those countries, it does not exclude that either.

Thus, based on aforementioned we can conclude that the process of Eurointegration is moving beyond the European continent, which, from my point of view, cannot be explained other than a globalization process. Moreover, regionalization processes cannot be separated from globalization, as regionalization is one of the most important components of the process of globalization. As Best and Christiansen mention, "there is no contradiction between globalization and regionalism – by contrast, regional arrangements are one way in which states in different parts of the world respond to the challenges of globalization" (2011, p. 429). Thus, the author of this study strongly believes that the ongoing process of Europeanization and Eurointegration of the six former Soviet countries, which are involved in Eastern Partnership program, must be seen as an integral part of the bigger process of world's globalization. Moreover, states belonging to the European Union are no longer the only centers of power within their own borders. Political processes taking place in the EU can be characterized as a 'supranational'.

Globalization and the process of the EU enlargement bring to the erosion of the nation-state. Thus, talking about reduction of power of contemporary state, Held and McGrew (2007) mention "Political space for the development and pursuit of effective government and the accountability of power is no longer coterminous with a delimited political territory. Contemporary global change is associated with a transformation of state power as the roles and functions of states are rearticulated, reconstituted and re-embedded at the intersection of regionalizing and globalizing networks and systems" (p. 221).

In this case Bartelson (2000) states that "when it comes to the modern state and its future, […] it will be more or less radically transformed, and its capacity for action is severely circumscribed by global structures and processes" (p. 188). And to Sassen (1997 cited in Bartelson, 2000, p. 188), "while sovereignty and territory 'remain key features of the international system', they have 'been reconstituted and partly displaced onto other institutionasl arenas outside the state and outside the framework of nationalized territory'."

According to Sparks(2007, p. 147), the development of such supranational political forms, as for instance United Nations, WTO, European Union, NGOs etc., is undermined the collapse of state system that dominated world affairs for the last four centuries. In this case, Sparks states that "Transnational political organizations like the UN and the EU have eroded its power to act independently. Multinational corporations are so large and powerful, and the capital they command so mobile, that the state can no longer subordinate them to its regulatory regime" (2007, pp. 136–137).

According to David Machin and Theo van Leuween, today, "we live in a period of transition. Two worlds coexist uneasily: the world of nation states, with their nationnal languages and cultures, and the global world with the emerging global language and culture carried, not by nation states, but by global corporations and international organizations" (2007, p. 2). From my point of view nation states do not exist separately from the second 'global world', that Machin and van Leuween offered. Nation states are the part of that global world and today they are challenged by global processes, NGOs, etc. In today's world it's becoming extremely hard to keep the national language and culture 'safe' from the external influence. Small countries, for instance Armenia, where dominates traditional way of thinking, are more sensitive to everything new that can affect something which is just their – culture, language etc. However, no single nation can exist in isolation, without the cultural contacts and mutual enrichment of different cultures. Anna Roosvall states that we must consider the role of the nation when we are dealing with globalization and explore for instance how traditional ways of thinking are challenged and how these challenges are met (2010, p. 220). This point of view suits best for the six EaP countries mostly for South Caucasus republics, where traditional way of thinking can be met almost everywhere – everyday relations between people, business, politics, etc.

Anna Roosvall and InkaSalovaara-Moring say, "Globalising processes do offer an alternative to the primacy of the nation, but have so far been unable to overcome its dominance" (2010, p. 9).

Hay and Rosamond (2002) think that "the discourse of globalization as cultural threat tends to be associated with a pervasive cynicism and skepticism about all transnational political and economic initiatives (whether regional or genuinely global) which "tends to promote the process of European integration as a bulwark against the undesirable consequences of globalization" (p. 14). Hay and Rosamond continue their thoughts with citing Vivien Schmidt: "in place of an overall legitimating discourse of the left or the right, successive governments continued to use the rhetoric about the need to rise to the challenge of Europeanisation as a guard against the threat of globalization to justify continued industrial reform" (2000 cited in Hay & Rosamond, 2002, p. 14).

Rosamond (1999) continues that different conversions of the EU's external policy aim to illuminate 'Europe' as a significant competitive political formation which should gain support and meet the expectations of other weighty political actors. "The idea is a social construction increasingly reliant on ideas about a globalized/globalizing external context, used to draw actors into the European arena" (p. 662).

Thus, after analyzing aforementioned, we can come to the next conclusion: globalization is an ongoing process that brings to the erosion of the nation-state. At the

same time there are different opinions about the connections between European Union, Eurointegration and globalization, some scholars see the EU as a regionalization and a response to globalization, some – as an example and result of globalization. However, they agree that the EU should be understood as a natural arena for competing conceptions of globalization. The author of the study came to conclusion, that nowadays processes of Europeanization cannot be attributed to regionalization. As contemporary Eurointegration processes, such as Eastern Partnership, Union for Mediterranean etc., go beyond European continent.

1. *Bartelson J.* (2000). Three Concepts of Globalization. *International Sociology.* PP.180–196.
2. *Best E., & Christiansen T.* (2011). Regionalism in international affairs. In J. Baylis, S. Smith, & P. Owens, *The globalization of world politics. An introduction to international relations* (pp. 428–444). New York: Oxford University Press.
3. *Chan J.M.* (2005). Global media and the dialectics of the global. *Global Media and Communication.* PP. 24–28.
4. *Dahrendorf R.* (2006). Unified or open? The European Alternative. In R. Rogowski, & C. Turner, *The Shape of the New Europe* (pp. 185–199). Cambridge: Cambridge University Press.
5. *Delanty G.* (2006). Europe Becoming: The Civilisational Consenquences of Enlargement. In R. Rogowski, & C. Turner, *The Shape of the New Europe* (pp. 125–146). Cambridge: Cambridge University Press.
6. *Fairclough N.* (2006). *Language and Globalization* . New York: Routledge.
7. *Friedman T.L.* (1999). *The Lexus and the Olive Tree.* New York: Farrar Straus Giroux.
8. General Secretariat, C. o. (2007, October). *The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership.* Retrieved February 20, 2013, from Council of the Europen Union: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/PDF/EU_CtrlAsia_EN-RU.pdf
9. *Hay C., & Rosamond B.* (2002). Globalization, European integration and the discursive construction of economic imperatives. *Journal of European Public Policy.* PP. 147–167.
10. Held et al. (1999). Global Transformations: Politics, Economics and Culture. Cambridge: Polity.
11. *Held D., & McGrew A.G.* (2007). Globalization/antiglobalization: beyond the great divide. Cambridge: Polity Press.
12. *Krzyzanowski M.* (2010). The Discursive Construction of European Identities: A Multi-Level Approach to Discourse and Identity in the Transforming European Union. Frankfurt am Main: Peter Lang.
13. *Machin D., & Leuween T. v.* (2007). Global media discourse: a critical introduction. Abington: Routledge.
14. *Papathanassopoulos S.* (2005). Europe: an exemplary landscape for comprehending globalization. *Global Media and Communication*. PP. 46–50.
15. *Rantanen T.* (2004). *Media and Globalization.* London: Sage publications Inc.
16. *Roosval A., & Salovaara-Moring I.* (2010). *Communicating the Nation. National Topographies of Global Media Landscapes.* Gothenburg: Nordicom.

17. *Roosvall A.* (2010). Image-Nation. The National, the Cultural and the Global in Foreign News Slide-shows. In A. R. Salovaara-Moring, *Communicating the Nation. National Topographies of Global Media Landscapes* (pp. 215–237). Gothenburg: Nordicom.
18. *Rosamond B.* (1999). Discourses of globalization and the social construction of European identities. *Journal of European Public Policy.* PP. 652–668.
19. *Rosamond B.* (2005). Globalization, the ambivalence of European integration and the possibilities for a post-disciplinary EU studies. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. PP. 23–43.
20. *Sparks C.* (2007). *Development Globalization and the Mass Media.* Los Angeles, New Delhi, London, Singapore: SAGE Publications.
21. *Sparks C.* (2007). What's wrong with globalization? *Global Media and Communication*. PP. 133–155.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Резюме

В статье исследуются основные теории глобализации и их связь с расширением Европейского Союза. Несмотря на то, что некоторые ученые рассматривают расширение ЕС не как пример глобализации, а скорее регионализации, они сходятся во мнении, что ЕС должен быть воспринят в качестве естественной арены для конкурирующих концепций глобализации. Автор работы склоняется к мнению, что те процессы евроинтеграции, которые происходят посредством «Европейской политики добрососедства», должны быть рассмотрены именно в контексте глобализации, а не регионализации.

ԳԼՈԲԱԼԱՑՄԱՆ ԵՎ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՈՐՈՇ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ

Ամփոփում

Սույն հոդվածում ուսումնասիրվում են գլոբալացման հիմնական տեսությունները և նրանց առնչությունը Եվրոպական միության ընդլայնման հետ: Չնայած այն հանգամանքին, որ որոշ գիտնականներ տեսնում են ընդլայնումը ոչ թե որպես գլոբալացման օրինակ, այլ որպես ռեգիոնալիզացիա, նրանք գալիս են այն եզրահանգման, որ ԵՄ-ը պետք է ընկալվի որպես բնական դաշտ՝ գլոբալացման մրցակից հայեցակարգերի համար: Հեղինակը հակված է հավատալ, որ եվրոպական ինտեգրման այն գործընթացները, որոնք տեղի են ունենում Եվրոպական Հարևանության Քաղաքականության միջոցով, պետք է դիտարկել ոչ թե ռեգիոնալիզացիայի, այլ հենց գլոբալացման համատեքստում:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ PR-ի ՏԵՍԱԿԱՆ-ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ն. Աղայան

Անցումային փուլում համակարգային արմատական փոփոխությունները պետք է համապատասխանեն այս կամ այն հասարակության, ժողովրդի, ազգի, երկրի առանձնահատկություններին, արժեքներին,կոնկրետ պատմական պայմաններին, զարգացման աստիճանին, ազգային շահերին և այլն: Միայն այդ դեպքում է հնարավոր ակնկալել իրական արդյունք, խուսափել արհեստական ճգնաժամերից, ապահովել հասարակության կայուն զարգացում և իրականացնել տվյալ պատմական ժամանակահատվածին համապատասխանող գաղափարախոսություն: Այս դեպքում գաղափարախոսությունը հանդես է գալիս որպես իշխող համակարգի քաղաքականությունն իրականացնելու երաշխիք: Իսկ այն իրականացնելու համար անհրաժեշտ է պահպանել կապը հասարակության հետ և մեծացնել վերջիններիս տեղեկացվածության մակարդակը:

Հիմնաբառեր՝ քաղաքական PR, զանգվածներ, հասարակական կարծիք:

Հասարակական կարծիքի կարևորության մասին կարելի է բավական ապացույցներ գտնել հռոմեացի և հույն մտածողների մոտ, որոնք իրենց աշխատություններում նշում են, որ հասարակական կարծիք ձևավորելու համար բավական մեծ աշխատանք էր կատարվում: Ժամանակի ընթացքում հասարակության հետ աշխատանքը ձեռք է բերում որակական նոր մակարդակ և, առանձնանալով, այն դառնում է ինքնուրույն մասնագիտական գործունեության ոլորտ: «Կապ հասարակության հետ» հասկացությունն առաջացել է 1903թ. ԱՄՆ-ում և կոչվում է «Public Relation» /PR/ կամ «կապ հասարակության հետ»: Այն այսօր, արդեն որպես գիտության ինքնուրույն բնագավառ, գործնականում թափանցել է հասարակական կյանքի կենսագործունեության գրեթե բոլոր ոլորտներ: Այդ իսկ պատճառով աշխարհի բոլոր հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունները, անդրազգային ընկերությունները մեծ ուշադրություն են դարձնում հասարակության արժեհամակարգի դինամիկ զարգացմանը [1]:

«Աշխատանք հասարակության հետ» հասկացության մեջ արտացոլվում են իմացականի և գործնականի ներհատուկ գործունեության մակարդակները: Հաղորդակցական գործընթացները կարևոր դեր են խաղում ոչ միայն սեփական արտադրական գործունեության, այլ նաև կերպարի ձևավորման, տարբեր սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական, հոգևոր-մշակութային խնդիրների վերլուծության համար:

Բազմաթիվ մտավորականներ հասարակության հետ աշխատանք ասելով ենթադրում են կառավարման գործընթաց՝ ուղղված իշխանությունների կամ մասնավոր համակարգերի և հասարակության հետ փոխշահավետ հարաբերություններ հաստատելուն և պահպանելուն, ինչից էլ շատ դեպքերում կախված է լինում հենց այդ համակարգերի հաջող գործունեությունը: Հասարակության հետ կապը դիտարկվում է որպես հասարա-

կության կարծիքի վրա ազդելու հնարավորություն՝ ի շահ հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների: Ոմանք հակված են այդ գործողությունները վերագրել գովազդին: Չնայած այն հանգամանքի, որ հասարակության հետ կապը և գովազդը ունեն լայն լսարանների վրա ազդելու ընդհանուր գործառույթներ, սակայն նրանցից ցանկացածն ունի իր ստույգ նպատակներն ու խնդիրները: Գովազդի հիմնական նպատակն է վաճառել կոնկրետ ապրանք կամ ծառայություն: Իսկ հասարակության հետ կապի հիմնական նպատակն է ստեղծել և պահպանել ձեռնարկությունների, կուսակցությունների, քաղաքական առաջնորդի կերպարը (իմիջը)՝ գիտության և կառավարման արվեստի միասնության միջոցով, ինչպես ներկորպորատիվ կապերում և հարաբերություններում, այնպես էլ տվյալ սուբյեկտի հաղորդակցման հետաքրքրության շրջանակներում գտնվող արտաքին կապերում:

Հասարակության հետ կապի հաստատման և պահպանման համար բավական մեծ ծավալի աշխատանք է իրականացվում հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների գործունեությանը վերաբերող արտաքին կապերի և կազմակերպության սոցիալ-քաղաքական միջավայրի ուսումնասիրության նպատակով: Հաղորդակցության նախագծի իրագործման ընթացքում այն իրականացնողն օգտագործում է իր գիտելիքները, հմտությունները և կարողությունները լսարանին (հասցեատիրոջը) համոզելու նպատակով և վերջինիս մոտ ստեղծում է բարենպաստ տպավորություն կոնկրետ կազմակերպության մասին:

Հասարակության հետ կապի հաղորդակցական միջավայրը չի սահմանափակվում միայն PR-ի նեղ ավանդական հասկացության սահմաններով: Այն ենթադրում է հասարակական-քաղաքական կյանքի տարբեր ոլորտներում կառավարման համակարգերի ակտիվ համագործակցություն՝ կապված մարդկանց, ամբողջ հասարակության համար առաջնային սոցիալական արժեքների հետ, որոնք որոշում են վերջինիս հոգևոր-մշակութային, քաղաքական զարգացումը և տեխնոլոգիական առաջընթացը: Տվյալ հաղորդակցական միջավայրի շրջանակներում ոչ միայն կազմավորվում են փոխշահավետ կապեր, այլ նաև հասարակական ներդաշնակ հարաբերություններ, որոնց վերջնական նպատակն է հասարակության սոցիալական ինտեգրումը (համարկումը) և հասարակության շահերին համապատասխան սոցիալական փոփոխությունները [1]:

Հասարակության հետ կապի գլխավոր նպատակներից մեկը հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների դրական կերպարի ձևավորումն է: Այն իրականացվում է տարբեր նպատակային խմբերի՝ֆինանսական և բիզնես միջավայրի ներկայացուցիչների, իշխանական տարբեր մարմինների, քաղաքական կուսակցությունների և քաղաքական գործիչների, հասարակական կազմակերպությունների, ԶԼՄ-ների ներկայացուցիչների, արտադրանքներ (կամ ծառայություններ) սպառողների, տարածաշրջանի բնակչության հետ հասարակական կապեր հաստատելու միջոցով:

Հասարակության հետ կապն իր գործունեության ոլորտում ընդգրկում է նաև երկու ավանդական ուղղություններ՝ management՝ կառավարում և marketing՝ առևտուր, վաճառք, իրացում, այսինքն՝ այն ամենը, ինչ վերաբերում է առևտրին:

Մենեջմենթը լայն իմաստով անհրաժեշտ է դիտարկել որպես հասարակության հետ կապի հաստատման և կազմակերպման կառավարում, որը պետք է ապահովի գործնական հարաբերությունների և ստեղծագործական կապերի հաստատման և պահպանման արդյունավետությունը: Սա, ամենից առաջ, ենթադրում է կազմակերպության ստորակարգային (հիերարխիկ) համակարգում փակ կամ ներքին լսարանի և տարաբնույթ գործնական կապերի կազմակերպում և հաստատում բաց կամ «արտաքին» լսարանի հետ՝ ընդգրկելով սպառողների, պետական համակարգերի, մասնագիտացված միավորումների, հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների, տարբեր համայնքների անդամների և իհարկե ԶԼՄ-ների, այսինքն՝ այն ամենը, ինչ վերաբերում է սոցիալական-քաղաքական կյանքին:

Մարքեթինգը հասարակության հետ կապի համակարգում,կազմակերպության նկատառումներից ելնելով, իրենից ներկայացնում է ձեռնարկության կամ վերջինիս ստորաբաժանումների գործունեություն, որն ուղղված է ապրանքների, ծառայությունների, գաղափարների, արժեքների արդյունավետ տարածմանը, դրանք հասարակական լայն զանգվածների հասանելի դարձնելը՝ նախապես ուսումնասիրելով այդ նույն գաղափարները, ծառայություններն ու ապրանքները սպառողների առանձնահատկությունները՝ օգտագործելով վերջիններիս վրա ազդելու համապատասխան մեթոդներ:

Այսպիսով՝ տվյալ համատեքստում հասարակության հետ կապի գործառույթերն իրականացնող սոցիալական մենեջմենթը և մարքեթինգը վերածվում են PR-ի կարևոր գործիքների:

Հասարակության հետ կապի տարաբնույթ գործառույթների մեջ կարևոր տեղ է զբաղեցնում հաղորդակցությունը (այդ թվում՝ նաև սոցիալական մենեջմենթի և մարքեթինգի հաղորդակցությունը): Այն կարևոր դեր է խաղում նաև կորպորատիվ միջավայր ձևավորելու գործընթացում, որի տարրերն են սոցիալական կապերը և հարաբերությունները:

Բազմաթիվ մտածողներ փորձում են միմյանցից տարանջատել գովազդը և PR-ը, իսկ ոմանք PR-ը նմանեցնում են գովազդային գործունեության հետ: Իհարկե՝ ինչպեսPR-ը, այնպես էլ գովազդն ունեն ընդհանուր և հատուկ առանձնահատկություններ: Գովազդը կապված է կոնկրետ ապրանքի, ծառայության, գաղափարախոսության և համապատասխան շրջանակներում դրանց տարածման հետ՝ հանդիսանալով սպառման խթան սպառողի համար: Իսկ հասարակության հետ կապի համակարգը ոչ բոլոր դեպքում է անմիջական արդյունքներ տալիս, քանի որ վերջին սպատրաստում է ապագայի շուկա կամ ապագա գաղափարական գործողություններ: Հասարակության հետ կապի հայտնի մասնագետ Ֆիլիպ Բուարին, ընդգծելով նրանց տարբերությունները, նշում է, որPR-ը «վստահության ռազմավարությունն է», իսկ գովազդը՝ «ցանկության ռազմավարությունը» [2]:

Ինչպես հասարակության հետ կապը, այնպես էլ գովազդը հանդիսանում են մարքեթինգային հաղորդակցության տեխնոլոգիաներ: Մինչ մարքեթինգային հասկացողության առաջացումը, բոլորը կենտրոնանում էին մի հասկացողության՝ «գովազդի» վրա: Իսկ հետո սկսեց զարգանալ մարքեթինգի տեսությունը, առանձնացվեցին նրա ընկալման արմատական հասկացողությունները, ինչպիսիք են՝ advertising՝ «անմիջական գովազդը», sales promotion՝ «իրացման խթանումը», public relation՝ «աշխատանք հասարակության» հետ, direct marketing՝ «անմիջական մարքեթինգը» և այլն:

Այս հիմնարար հասկացությունների ամբողջությունն էլ ընդունված է վերագրել «promotion» (մարքեթինգային հաղորդակցության միջավայրում ապրանքների և ծառայությունների առաջխաղացման համակարգ) հասկացությանը: Հաճախորդի տեսակետից գովազդն ու հասարակության հետ կապը համընկնում են, քանի որ գովազդի և PR-ի վերջնական նպատակն ապրանքի, գաղափարների, ծրագրերի առաջխաղացումն է: Գովազդը և հասարակության հետ կապը նմանվում են միայն լայն լսարանի վրա իրենց ազդեցության գործառույթով: Տարբերությունն այն է, որ հասարակության հետ կապի հիմնական գործառույթը կառավարումն է, որում առաջնայնությունը տրվում է միջանձնային հաղորդակցությանը: Հասարակության հետ կապի հիմնական նպատակը հասարակության հետ ներդաշնակ հարաբերությունների պահպանումն է և կազմակերպության դրական կերպարի ձևավորումը, իսկ գովազդը վճարովի հիմունքներով կազմակերպում է միջոցառումների համակարգ, որոնք նպաստում են ապրանքի, ծառայության վաճառքին:

Այսպես թե այնպես, ցանկացած ընկերության, հասարակական-քաղաքական կազմակերպության գործունեության համար PR-ը և գովազդը ընդունելի են և կազմում են հասարակության հետ կապի միասնական համակարգ: Ցանկացած տիպի կազմակեր-

պության հաջող գործունեության և զարգացման համար անհրաժեշտ է, որպեսզի առաջանա ընկերության ապրանքների և ծառայության գնման ցանկություն (գովազդ) և ընկերության նկատմամբ վստահություն (PR): Կախված ընկերության առջև դրված նպատակային թիրախից՝ առաջանում է, առաջին հերթին, PR և գովազդային տեխնոլոգիաների կիրառման ընտրության հարց: Ամեն դեպքում, գործնականում մեկը մյուսին լրացնելով՝ինտեգրվում են գլխավոր նպատակին հասնելու համար:

Այսօր արդեն գոյություն ունի մոտ հազար սահմանում, որոնք տարբեր տեսանկյուններից բնութագրում են հասարակության հետ կապը: PR-ի միջազգային միավորման (IPRA) գլխավոր քարտուղար Սեմ Բլեկը PR-ի մասին տալիս է հետևյալ հայտնի սահմանումը. «PR-ը փոխըմբռման միջոցով ներդաշնակության հասնելու արվեստ է և գիտություն: Նույն կազմակերպության մեկ այլ ներկայացուցիչ՝ Ռեկս Խառլոուն (Սան-Ֆրանցիսկո ԱՄՆ), ուսումնասիրելով և ընդհանրացնելով PR-ի մոտ 500 տարբեր սահմանումներ, դրանց հիման վրա դուրս բերեց գիտության այս առանձնահատուկ բնագավառի և մասնագիտական ոլորտի գործունեության հետևյալ սահմանումը. «PR-ը կառավարման ձև է, որը կազմակերպության և կոնկրետ հասարակության միջև նպաստում է շփման, փոխըմբռման, համագործակցության հաստատմանն ու պահպանմանը»: PR-ը ներառում է տարբեր խնդիրների լուծումներ՝ PR-ի միջոցով կազմակերպության ղեկավարներին տրամադրվում են տեղեկություններ հասարակական կարծիքի, կոնկրետ կազմակերպությունների վերաբերյալ հասարակության մեջ իշխող տրամադրությունների վերաբերյալ, դրանց հիման վրա մշակվում են համապատասխան միջոցառումներ: PR-ը կառավարման հատուկ ձև է, որի նպատակն է հաստատել և պահպանել փոխկապվածություն, փոխըմբռնում, համագործակցություն կազմակերպության և հասարակական կոնկրետ շերտերի, ամբողջ հասարակության միջև, կառավարել խնդիրների կամ վիճահարույց հարցերի շուրջ տարվող որոշումների գործընթացը, օգնել կազմակերպությունների ղեկավարներին և առաջնորդներին ուսումնասիրելու հասարակական կարծիքը և արձագանքել նրան, օգնել վերջիններիս արդյունավետ փոխվելու ժամանակի պահանջներին համապատասխան, ճիշտ ժամանակին զգուշացման համակարգեր ներդնելու առաջարկներ անել, որը կօգնի կանխատեսել զարգացման միտումները, որպես հիմնական միջոցներ օգտագործել գիտական մեթոդները, որոնք խարսխված են շփման էթիկայի նորմերի վրա» [3]:

PR-ի առավել հաճախ շրջանառվող սահմանումներից մեկը, որը հիմնականում ուշադրությունը կենտրոնացնում է PR-ի գործառույթների վրա, ընդունվել է Ամերիկայի հասարակական հարաբերությունների միավորման հայտարարությունում (PRSA) 06.11.1982թ.: Համաձայն այդ հայտարարության՝PR-ը նպաստում է առանձին խմբերի և կազմակերպությունների միջև փոխըմբռման հաստատմանը, բարդ, բազմակարծիք հասարակությանը օգնում է որոշումներ ընդունել և արդյունավետ գործել: PR-ը ծառայում է բազմաթիվ սոցիալական-քաղաքական ինստիտուտներին, հասարակական-քաղաքական ձեռնարկություններին, պետական հաստատություններին, հիմնադրամներին, կրթական և կրոնական կազմակերպություններին: Իրենց նպատակներին հասնելու համար այդ ինստիտուտները պետք է ամուր կապեր ստեղծեն տարբեր լսարանների և սոցիալական խմբերի հետ: Սեփական նպատակներին հասնելու համար տարբեր հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների, հասարակական-քաղաքական շարժումների ղեկավարներից, առաջնորդներից պահանջվում է հասկանալ հարաբերությունների և մարդկային արժեքների բնույթը, որոնց հետ նրանք շփվում են: Իսկ նպատակները պայմանավորված են արտաքին միջավայրից: PR-ի մասնագետները շատ դեպքերում ներկայանում են որպես ղեկավարի խորհրդատու, որպես միջնորդ, օգնում են ներկայացնել նրա անձնական նպատակները և մտադրություններն ավելի հասկանալի, հասարակության համար ընդունելի լեզվով» [4]:

Այլ կերպ ասած՝ հասարակության հետ կապը, նպաստելով առանձին խմբերի և կազմակերպությունների միջև փոխըմբռման հաստատմանը, օգնում են հասարակությանը ընդունել որոշումներ և գործել ավելի արդյունավետ:

Այժմ նշենք PR-ի մասին առկա տեսությունների և սահմանումների մեջ առավել կարևորները, բնութագրում ենPR-ը տարբեր դիտանկյուններից:

- «PR-ը փոխըմբռման միջոցով ներդաշնակության հասնելու արվեստ է և գիտություն, որը հիմնված է ճշմարտության և ամբողջական տեղեկացվածության վրա» [4]:
- PR-ը շարունակական գործողություն է, որն ուղղված է կազմակերպության և հասարակության հետ փոխըբռման և բարյացակամ հարաբերություններ ստեղծելուն և պահպանելուն [5]:
- «PR-ը հավաստի տեղեկատվության վրա հիմնված կառավարման ձև է, որի ընթացքում ներդաշնակություն է հաստատվում կազմակերպության շահերի և նրա սոցիալական միջավայրի միջև»:
- «PR-ը կառավարման գործընթաց է՝ ուղղված կազմակերպության և հասարակության հետ փոխշահավետ հարաբերություններ հաստատելուն, ինչից էլ մեծապես կախված է այդ կազմակերպության կենսագործունեությունը» [5]:
- «PR-ը անհատների, կազմակերպությունների, խմբերի կամ ամբողջ հասարակության մոտ նյութերի տարածման և պարզաբանման, տեղեկատվության փոխանակման միջոցովվերջիններումոտ ընդհանուր տրամադրություններն ու արձագանքը ճշտելու միջոցով փոխըմբռման և համակրանք ձևավորելու աջակցություն է» [6]:
- «PR լայն լսարանի և պոտենցիալ հաճախորդների վրա ներգործելու արվեստ է» [7]:
- «PR-ը կազմակերպության շահերի և նրա սոցիալական միջավայրի միջև ճիշտ տեղեկատվության հիման վրա ներդաշնակություն հաստատելու կառավարման գործընթաց է» [8]:
- «PR-ը որևէ երևույթի, որևէ անձի, կազմակերպության, կառավարման մարմնի կամ այլ կազմակերպության նկատմամբ նպաստավոր հարաբերություններ ստեղծելու վերաբերյալ տեղեկատվություն տարածելու քաղաքականության և գործունեության ոլորտ է» [9]:
- «PR-ը կառավարչի գործ է, որը գնահատում է հասարակության վերաբերմունքը, նույնականացնում է հասարակության հետաքրքրությունները անհատի կամ կազմակերպության գործողության և քաղաքականության հետ և իրացնում է հասարակության կողմից ընմբռման և ընկալման գործողությունների ծրագիրը» [10]:
- «PR-ը հաղորդակցական գործունեության ոլորտ է, որն ուղղված է հասարակության և կազմակերպության միջև բարյացակամ և ներդաշնակ հարաբերությունների ձևավորմանը և պահպանմանը՝ նպատակաուղղված, գործառնական, հավաստի և բավարար տեղեկատության հիման վրա» [10]:

Մի շարք հեղինակներ հասարակության հետ կապը որոշարկելու համար օգտագործում են «գիտություն», «արվեստ» հասկացությունները: Իսկ որոշ հեղինակներ այն դիտարկում են որպես սոցիալ-կառավարման մեխանիզմ [11]:

Գործնականում բոլոր հեղինակները նշում են տվյալ գործունեության տեղեկատվական բնույթը, ընդգծելով, որ փոխըմբռման գործընթացը իրականացվում է տեղեկատվության փոխանակման և նրա հետ կապի կազմակերպման հիման վրա: Հեղինակներն ուշադրություն են դարձնում ճշգրիտ, հավաստի տեղեկատվության և դրա ամբողջականության վրա:

PR-ի վերաբերյալ մեկ այլ տեսակետ են հայտնում ռուս հետազոտողներ Ա.Ն. Չումիկովը և Մ.Պ. Բոչարովը: Այս հեղինակների կարծիքով՝հասարակության հետ կապը (PR) կառավարման հատուկ ձև է, որն աջակցում է կազմակերպության և հասարակության հետ վերջինիս փոխըմբռնման և համագործակցության հաստատմանը և պահպանմանը, տարաբնույթ խնդիրների լուծմանը, օգնում է կազմակերպության ղեկավարներին տեղեկացված լինելու հասարակության կարծիքի մասին և ժամանակին արձագանքելու [12]:

Վերջին հաշվով՝ PR-ի բոլոր սահմանումներում առկա են իմաստային տեսակետից համանման հատկանիշները, որոնք բնութագրում են PR-ի նպատակները, խնդիրները, արդյունքները:

Ընդհանրացնելով վերոշարադրյալ սահմանումները՝ հնարավոր ենք համարում առաջարկելու հետևյալ սահմանումը. «Հասարակության հետ կապը (PR) գիտություն է և արվեստ, հաղորդակցական գործունեություն, որը նպատակաուղղված տեղեկատվության հիման վրա սուբյեկտի (անհատի, կազմակերպության, ինստիտուտների, կուսակցության) և հասարակության միջև բարյացակամ և ներդաշնակ հարաբերություններ է ձևավորում և պահպանում»:

PR-ը նաև կառավարման ձև է, որն իրականացվում է քաղաքական իշխանության, հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների, կրթական և կրոնական կազմակերպությունների և այլնի կողմից՝ հասարակության հետ նպատակային և թիրախային կապը ներդաշնակեցնելու համար: Իրենց նպատակներին հասնելու համար հասարակության հետ կապ իրականացնողները (սուբյեկտները) ամուր հարաբերություններ են հաստատում և պահպանում տարաբնույթ լսարանների հետ՝ աշխատանքային կոլեկտիվների, տարբեր միավորումների անդամների, սպառողների, տեղական համայնքների, պետական տարբեր հաստատությունների պաշտոնյաների, քաղաքական կազմակերպությունների, քաղաքական գործիչների և այլն: Նպատակներին հասնելու համար կազմակերպության ղեկավարից պահանջվում է լայն գիտելիքներ սոցիալ-քաղաքական կյանքի տարբեր բնագավառների վերաբերյալ:

Որոշ հեղինակներ հասարակության հետ կապը դիտարկում են որպես քարոզչության հոմանիշ: Քարոզչությունը հայացքներ, մտքեր և տեսություններ տարածելու միջոց է՝ նպատակ ունենալով զանգվածների մոտ ձևավորել որոշակի աշխարհայացքային պատկերացումներ, որոնք արտացոլում են քարոզչություն իրականացնողի շահերը և խթանում նրանց համապատասխանող գործունեությունը: Այսինքն՝ քարոզչությունը գործունեության ոլորտ է, որն ուղղված է զանգվածներին և աջակցում ու տարածում է գաղափարները հասարակության գիտակցությունում: Իսկ քաղաքական քարոզչության խնդիրն է ազդել անհատների, խմբերի, հասարակության գիտակցության վրա, հասնել քաղաքական գործունեության շրջանակում որոշակի՝ նախապես նպատակադրած արդյունքին: Քարոզչությունը քաղաքական գործիք է և սոցիալական վերահսկողության միջոց: Քարոզչությունը անսկզբունքային մանիպուլյացիայի գործիք է. այն հաշվի չի առնում բարոյական հայեցակետերը, իսկ համոզելու մեխանիզմը ուղղված է միայն անձնական շահին: Հասարակության հետ կապը (PR) ուղղված է փոխըմբռմանը՝ գաղափարների և կարծիքների ինքնակամ ընդունման, անշուշտ, բարոյական նորմերի պահպանման ճանապարհով:

1. *Конецкая В.П.* Социология коммуникаций. Учебник. “Международный университет бизнеса и управления”. М., 1997. СС. 240–241.
2. *Harlow Rex F.* Buuilding and Public Relations Definition // Public Relations Review. 1976, Winter. Vol. 2, № 4. p. 36.
3. *Королько В.Г.* Основы паблик пилейшнз. Рефл-бук, К.: «Ваклер». М., 2001. С. 27.
4. *Григорьева Н.* Работа учереждения с общественностью. СПб.: Изд-во ГУП, 1999. СС. 17–19.
5. *Тульчинский Г.* Public Relations: Репутация, влияние, связи с прессой и общественностью, спонсорство. СПб., 1997. С. 7.
6. *Блек С.* Паблик Рилейшнз. Что это такое? / Пер с англ. Новости. М., 1990. С. 10.
7. Паблик рилейшнз: Статьи // Экономика и жизнь, 1996. № 32. С. 23.
8. *Артемникова И.П.* Общество оценщиков PR // Экономика и жизнь, 1995 № 6. С. 6.
9. *Тульчинский Г.* Public Relations: Репутация, влияние, связи с прессой и общественностью, спонсорство. СПб., 1997. С. 21.
10. *Зайцев В., Уткин Е.* Сколько стоит добрая молва? // Россия молодая, 1993. № 6. С. 22.
11. *Григорьева Н.* Работа учереждения с общественностью. СПб., 1999. С. 22.
12. *Чумиков А.Н., Бочаров М.П.* Связи с общественностью: теория и практика: Учебное пособие. М.: Дело, 2003. С. 16.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКОГО PR-а

Резюме

В переходный период радикальные системные изменения должны соответствовать специфике народа, нации, страны, конкретно: историческим условиям, уровню развития, национальным интересам того или иного общества. Только в этом случае можно ожидать реального результата, избежать ложного кризиса, обеспечить относительно стабильное развитие общества и реализовать в данный исторический период соответствующую стратегию развития. В этом случае стратегия предстает как гарантия реализации политики правящей системы. А для этого необходимо работать с обществом, информируя его.

В течение времени работа с обществом приобретает новый качественный уровень и, отделяя рост развития, превращается в самостоятельную сферу. PR или «Связь с общественностью» (работа с обществом) возникла в 1903 году в США. Сегодня она как сфера науки практически пронизывает все сферы жизнедеятельности общественной жизни. Деятельность «работы с общественностью» получила новый импульс в период социалистических реформ и стала активнее во время взаимодействия и управления общечеловеческими социальными ценностями, а также с возникновением глобальных проблем – таких, как экология, мораль, религия, образование, культура и т.д.

Ключевые слова: политический PR, массы, общественное мнение.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF POLITICAL PR

Summary

Structural radical changes at the transition phase should correspond to this or that nation's community, country's peculiarities, concrete historical conditions, the degree of development, nation's interests etc. Only then it is possible to see real results, avoid false crisis, provide constant development within society and carry out ideology corresponding to a given historical period. In this case the ideology stands for a guarantee to realize the policy of the ruling system. To realize that ideology one should work with the society, informing about it. At times activities carried within the society gain new quality degree and the development itself transforms into professional sphere for activities.The concept of PR or "Contact with society'' originated in 1903 in the USA. Nowadays it has already penetrated into the active sphere of social life.The activity called ''Work with the society'' gained its attention during the socialist reforms and became more and more active while managing and interacting within social systems of human social values and global issues, such as ecology, morality, religion, education, culture etc.

Keywords: Political PR, masses, public opinion.

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔ

Ա. Դոբին

Տեխնոլոգիաների բուռն զարգացումը դրական ազդեցություն ունենալով տնտեսական աճի վրա, ցավոք ունի նաև իր հակադարձ կողմը, որով օբյեկտիվորեն ստեղծվում են նախադրյալներ ահաբեկչական վտանգի ուժեղացման համար:

Տեղեկատվական անվտանգության գործունեության ոլորտում առկա են հիմնախնդիրներ, ինչպես ամբողջ աշխարհում, այնպես էլ ՀԱՊԿ անդամ երկրների տարածաշրջանում: Դրանք են ՀԱՊԿ-ի անդամ երկրների օրենսդրական հիմնախնդիրները և օրենսդրական ակտերի պատշաճ ներդաշնակեցման բացակայությունը, միջպետական համագործակցության անկատարությունը, անձնակազմի պատրաստվածության և հատուկ ստորաբաժանումների ոչ բավարար հագեցվածության մակարդակը:

Տեղեկատվության պաշտպանության ապահովման տեխնոլոգիական հիմքի զարգացումը հանդիսանում է պետության գործունեության առաջնահերթ ուղղություններից և ազգային անվտանգության հիմնական բաղկացուցիչներից մեկը: Խնդիրները հնարավոր է լուծել կազմակերպչական, տեխնիկական, ծրագրային և հատուկ միջոցառումների համալիր իրականացման դեպքում:

Գլոբալացման գործընթացները և վեբ-տեխնոլոգիաների սրընթաց զարգացումը հանգեցնում են տեղեկատվական ռեսուրսների բևեռացմանը բաց հեռահաղորդակցության համակարգերում: Ինտերնետի ազգային սեգմենտները իրենց վրա են վերցրել տեղեկատվական գործառույթները և դարձել են բազմաթիվ երկրների քարոզչական և հոգեբանական ներազդեցության ակտիվ միջոց:

Միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարի, տեղեկատվական անվտանգության ապահովման հիմնախնդրի աճող արդիականությունը վկայում է հակազդեցության աշխատանքների մակարդակի բարձրացման նոր ձևերի որոնման և մշակման անհրաժեշտության մասին:

Տեխնոլոգիաների բուռն զարգացումը, դրական ազդեցություն ունենալով տնտեսական աճի վրա, ցավոք, ունի նաև իր հակադարձ կողմը՝ օբյեկտիվորեն ստեղծվում են նախադրյալներ ահաբեկչական վտանգի ուժեղացման համար: Հակառակորդը հաճախ պարզապես ոչ թե վիրտուալ է, այլև անհասանելի: Տեղեկատվական տարածքը նրանց կողմից օգտագործվում է սեփական գաղափարները և նպատակները քարոզելու համար: Ընդ որում տեղեկատվական հարձակումների կազմակերպիչները վստահ են իրենց անպատժելիության մեջ, որին ոչ պակաս նպաստում են տեղեկատվական անվտանգության գործունեության ոլորտում առկա հիմնախնդիրները: Որպես օրինակ կարելի է նշել Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության անդամ երկրների տարածաշրջանում առկա հիմնախնդիրները: Դրանք են՝ ՀԱՊԿ-ի անդամ երկրների օրենսդրական հիմնախնդիրները և օրենսդրական ակտերի պատշաճ ներդաշնակեցման բացակայությունը, միջպետական համագործակցության անկատարությունը, ինչպես

նաև անձնակազմի պատրաստվածության և հատուկ ստորաբաժանումների ոչ բավարար հագեցվածության մակարդակը, ինչպես նաև մի շարք հիմնախնդիրներ:

Տեղեկատվության և տեղեկատվական-հեռահաղորդակցության տեխնոլոգիաների աճող ազդեցությունը երկրների անվտանգության ապահովման քաղաքական, տնտեսական, ռազմական և այլ բաղադրիչների վրա պայմանավորում է տեղեկատվական անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունը ոչ միայն առանձին պետությունների մակարդակով, այլև տեղեկատվական ոլորտում ժամանակակից սպառնալիքներին համատեղ դիմակայելու անհրաժեշտությունը: Անհրաժեշտություն է առաջանում համատեղ համագործակցել տեղեկատվական տարածության և տեղեկատվական ռեսուրսների պաշտպանության, կործանիչ տեղեկատվական ազդեցության կանխարգելման գործում փոխադարձ օգնության տրամադրման ուղղություններով: Նման ծրագրի անհրաժեշտությունը դարձել է ժամանակի օբյեկտիվ պահանջ: Օրինակ՝ ՀԱՊԿ-ի անդամ երկրների կողմից վերջին տարիներին ձեռնարկվում են ինտենսիվ միջոցառումներ իրենց երկրներում տեղեկացվածության և կոմպյուտերիզացիայի մակարդակի բարձրացման ուղղությամբ, որի կապակցությամբ իրականացվել և դեռ շարունակում են իրականացվել խոշոր պետական նախագծեր տարբեր տեղեկատվական ցանցերի ստեղծման, էլեկտրոնային փաստաթղթաշրջանառության ներդրման, նախարարությունների, գերատեսչությունների և այլ պետական կառուցվածքների ավտոմատիզացման, ինչպես նաև տեղեկատվության փոխանակման մեխանիզմների և համակարգերի կատարելագործման ուղղությամբ:

Պետական մարմինների գործունեության ակտիվ կոմպյուտերիզացիան հանգեցնում է նրան, որ գաղտնի տեղեկությունների զգալի մասը տեղափոխվում է տեղեկատվության էլեկտրոնային կրիչների վրա, որը ենթադրում է դրա էլեկտրոնային մշակում:

Մասնավոր առևտրային կառույցները ևս ինտենսիվ գործունեություն են ծավալում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ներդրման և զարգացման ուղղությամբ: Ստեղծվում են վճարումների և էլեկտրոնային առևտրի համակարգեր, իրականացվում է գլոբալ դիրքավորման համակարգերի ներդրումը և օգտագործումը: Ինտերնետում զարգանում է շարունակական տեղեկատվական և խորհրդատվական ծառայությունների մատուցման ենթակառուցվածքը: Ինչ վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետությանը, ապա, մեր կարծիքով, ՀՀ տեղեկատվական անվտանգության առավել արդիական սպառնալիքներն են.

- Ազգային օրենսդրությամբ արգելված տեղեկատվության կանխամտածված տարածումը, որին վերաբերվում են ահաբեկչության գաղափարները, կրոնական ծայրահեղականության և ֆունդամենտալիզմի կոչերը, պատերազմի քարոզչությունը, սահմանադրական կարգի բռնապետական տապալման կոչերը, զանգվածային անկարգություններն և այլ բռնի գործողությունները, զրպարտչական և ապակողմնորոշող տեղեկությունների տարածումը, որոնք բացասական ազդեցություն են գործում բնակչության հասարակական-քաղաքական գիտակցության և երկրում կամ տարածաշրջանում սոցիալ-տնտեսական վիճակի վրա, որոնք հակասում են կոնկրետ ազգի ազգային արժեքներին, հասարակական և բարոյական նորմերին, ավանդույթներին և սովորույթներին:
- Սահմանափակ տեղեկատվության ոչ բավարար պաշտպանվածությունը, որը հանգեցնում է դրա տարածմանը և բնութագրվում է տեղեկատվական համակարգերում, տվյալների բազաներում և բանկերում պաշտպանիչ միջոցառումների թույլ կազմակերպմամբ կամ լրիվ բացակայությամբ, համակարգչային տեխնիկայի կիրառմամբ փակ գործարարության վարման կանոնների անկատարությամբ, տեղեկատվության պաշտպանության կանոնների պահանջների չկատարմամբ կամ անտեսմամբ, սահմանափակ տեղեկությունների փոխանցման, պահպանման և մշակման համար չպաշտպանված հեռահաղորդակցության համակարգերի կիրառմամբ:
- Բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտում առանձին անձանց, հանցավոր խմբավորումների և կազմակերպությունների ոչ օրինական գործունեությունը, ինչպիսին է տեղե-

կատվական համակարգերի և պետական մարմինների, սոցիալական, հասարակական և ֆինանսական կառույցների ռեսուրսների համակարգչային խակինգը, և, որպես հետեվանք, դրանց գործունեության ապակազմակերպումը և վնասները, վնասակար համակարգչային ծրագրերի ստեղծումը և տարածումը:

Այսօր տեղեկատվական հակազդեցությունը դարձել է աշխարհի շատ երկրների ճակատագիրը կանխորոշող կարևորագույն աշխարհաքաղաքական գործոն: Ինչպես արդեն նշվել է ԱՄՆ-ը ձգտում են հասնել գերիշխանության՝ շնորհիվ տեղեկատվական պատերազմի վարման մեթոդների և միջոցների ստեղծման, որը ինչպես աշխարհի ցանկացած երկրի, այնպես էլ Հայաստանի համար լուրջ վտանգ է ներկայացնում: Մինչ օրս այս գործոնը թերագնահատվել է և կարելի ասել, որ դեռ թերագնահատվում է հայկական քաղաքական էլիտայի կողմից: Մեր կարծիքով, հենց այս թերագնահատումն է հանդիսանում ժամանակակից Հայաստանի բազմաթիվ հիմնախնդիրների պատճառը:

Արտաքին քաղաքական քարոզչության խորհրդային համակարգը հզոր մեխանիզմ էր, որը ոչ միշտ է արդյունավետ օգտագործվել ԽՍՀՄ-ում տեղեկատվական-գաղափարախոսական ոլորտում ռազմավարական վերլուծաբանների բացակայության պատճառով:

Ներկայումս ամերիկացի մասնագետների կարծիքով, տեղեկատվական հակազդեցությունը իրենից ներկայացնում է ոչ միայն զինված ուժերի գործողությունների ապահովման ձև՝ զորքերի կառավարման և հսկողության, ռադիոէլեկտրոնային ճնշման, բարոյահոգեբանական գործընթացների խախտման միջոցով, այլև շատ հեռու է անցնում թվարկված հիմնախնդիրներից [1]: MR-661-OSD հաշվետվությունում (Strategic Information Warfare. A new face of War) տեղեկատվական զենքի հնարավորությունների գիտակցման արդյունքում առաջացել է նոր հասկացություն՝ ռազմավարական տեղեկատվական հակազդեցություն, որը հենց ներկայացվել է MR-964-OSD հաշվետվությունում, որտեղ այն դասակարգվել է առաջին և երկրորդ սերունդների ռազմավարական հակազդեցության [2]: Ընդ որում առաջին սերունդի ռազմավարական տեղեկատվական հակազդեցությունը դիտարկվում է հակազդեցության ավանդական միջոցների կողքին (միջուկային, քիմիական, կենսաբանական և այլն): Երկրորդ սերնդի ռազմավարական տեղեկատվական հակազդեցությունը դիտարկվում է որպես ռազմավարական հակազդեցության նոր ձև: Տեղեկատվական հակազդեցության վարման հիմնախնդիրների շուրջ տեսակետների որոշակի վերափոխման պայմաններում փոխվում են նաև խնդիրները, որոնք պետք է լուծվեն նպատակներին հասնելու համար: Այսպես, առաջին սերնդի տեղեկատվական հակազդեցության համար, դրանք են [3].

- պետական և ռազմական կառավարման ենթակառուցվածքի տարրերի կրակային կասեցում,
- ռադիոէլեկտրոնային պայքար (կապի ուղիներով և կողմնակի ճառագայթմամբ հետախուզական տեղեկատվության ստացում տեղեկատվական հոսքերը բռնելու և ապակողավորելու միջոցով),
- տեղեկատվական ռեսուրսների չարտոնագրված օգտագործում դրա հետագա աղավաղմամբ կամ գողացմամբ,
- հետաքրքրող տեղեկատվության ստացում տեղեկատվության բաց աղբյուրները բռնելու ճանապարհով:

Երկրորդ սերնդի տեղեկատվական հակազդեցությունը ենթադրում է մեկ այլ մոտեցում [3, 30–32].

- բարոյականության բացակայության միջավայրի ստեղծում, բացասական վերաբերմունք հակառակորդի մշակութային ժառանգության նկատմամբ,
- մանիպուլյացիա երկրի բնակչության սոցիալական խմբերի հասարակական գիտակցությամբ և քաղաքական կողմնորոշմամբ,

- կուսակցական շարժումների միջև քաղաքական հարաբերությունների ապակայունացումը՝ կոնֆլիկտների սադրանքի, անվստահության, կասկածամտության հրահրման, քաղաքական պայքարի սրման նպատակով,
- իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների տեղեկատվական ապահովման մակարդակի իջեցումը, սխալ կառավարչական որոշումների ընդունման ներշնչումը,
- սոցիալական, քաղաքական, ազգային, կրոնական բախումների հրահրումը,
- կառավարման մարմինների կողմից կարևորագույն որոշումների ընդունման դժվարեցումը,
- պետության միջազգային ավտորիտետի, այլ երկրների հետ համագործակցության խզումը:

Այսպիսով, տեղեկատվական հակազդեցությունը կողմերի միջև պայքարի ձև է, որն իրենից ներկայացնում է հատուկ (քաղաքական, տնտեսական, դիվանագիտական, ռազմական և այլ) մեթոդների, միջոցների օգտագործում հակազդող կողմի տեղեկատվական միջավայրի վրա ներազդեցության և դրված նպատակներին հասնելու համար: Նման տեղեկատվական հակազդեցության վերջնական նպատակն է տեղեկատվական գերիշխանության ձեռք բերումը և պահպանումը [4]:

Ներկայումս ՀՀ-ում տեղի է ունենում պետական իշխանության մարմինների կողմից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների լայնամասշտաբ կիրառման գործընթաց: Տեղեկատվական-հեռահաղորդակցության համակարգերում և ցանցերում տեղեկատվական անվտանգության սպառնալիքների աճը պայմանավորված է հետևյալ հիմնական գործոններով.

- տեղեկատվության մշակման գործընթացների ավտոմատացման մեթոդների, միջոցների և ձևերի զարգացումը ու բարդացումը,
- ժամանակակից համակարգիչների հաշվողական հզորությունների ավելացումը դրանց շահագործման պարզեցմանը զուգահեռ,
- համակարգիչների և ավտոմատացման այլ միջոցների շնորհիվ կուտակվող, պահպանվող և մշակվող տեղեկատվության ձևերի և ծավալների ավելացումը,
- ծրագրային միջոցների բուռն զարգացումը առանց տեղեկատվական ավտանգության պահանջների պահպանման,
- ժամանակակից աշխարհում Ինտերնետի աճող բուռն դերակատարությունը:

Վերոգրյալ փաստերը վկայում են, որ ժամանակակից պայմաններում տարբեր, այդ թվում նաև դրական պատճառներով, զարգացած երկրների հետախուզական ծառայությունների կողմից ջանքեր են գործադրվում տեղեկատվական-հեռահաղորդակցության ցանցերի վրա տոտալ հսկողություն սահմանելու նպատակով: Ընդ որում այս դեպքում յուրաքանչյուր պետության կարող է հասցվել քաղաքական, տնտեսական, էկոլոգիական և ռազմական վնաս ժամանակի իրական մասշտաբում և առանց պատերազմ հայտարարելու և կիրառելով տեղեկատվական զենք:

Ուժային կառույցները, դրանց համակարգերը ավելի հաճախ բախվում են տեղեկատվական անվտանգության տարբեր սպառնալիքների հետ, ինչպիսիք են համակարգչային հանցագործությունները, վանդալիզմը և այլն: Վնասի նման աղբյուրները, ինչպիսիք են համակարգչային վիրուսները, կարող են բավականին ագրեսիվ լինել: Ընդ որում այդ սպառնալիքները կարող են իրագործվել ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ երկրից դուրս: Փորձը ցույց է տալիս, որ այսօր նման խնդիրների լուծումը հղի է որոշակի դժվարություններով, որը, մեր կարծիքով, պայմանավորված է մի շարք պատճառներով, որոնցից են.

- տեղական արդյունաբերության զգալի հետ մնալը էլեկտրոնային կոմպոնենտային բազայի ստեղծման ոլորտում, որը զգալիորեն կանխորոշում է ոչ միայն ռադիո-

էլեկտրոնային ապարատուրայի և համակարգերի տեխնիկական բնութագրիչները, այլև տեխնոլոգիական և տեղեկատվական անվտանգության մակարդակը:

Այս կապակցությամբ տեղեկատվական ոլորտում պետական անվտանգության ժամանակակից խնդիրների լուծման համար անհրաժեշտ է ոչ միայն կուտակված փորձի ընդհանրացումը և կիրառումը, այլև տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, գիտության և տեխնիկայի ժամանակակից նվաճումների ընդհանրացումը և օգտագործումը: Այսպես, ինչպես հայտնի է Intel պրոցեսորների ունիկալ իդենտիֆիկացիոն համարը, որը հայտարարագրվել է որպես ոչ օրինական կրկնօրինակումից պաշտպանելու միջոց, կարող էր օգտագործվել հսկելու կոնկրետ համակարգչի վրա շրջանառվող տեղեկատվությունը [5]: Այս խնդրի լուծման համար պետք է նվազագույնի հասցնել տեխնոլոգիական խզումը ինչպես սեփական տեխնոլոգիական բազայի ստեղծման, այնպես էլ միկրոէլեկտրոնիկայի հեռանկարային ապրանքների մշակման և արտադրության ոլորտում միջազգային համագործակցության շնորհիվ:

Երկրորդ պատճառը այն է, որ տեղական սարքավորումների մշակման և արտադրության ոլորտում նոր սերնդի կապի ցանցերի հայեցակարգի վրա (NGN-Next Generation Networks) [6] բազմասերվիսային ցանցերի ստեղծումն է: Սրա նպատակն է կազմակերպչա-տեխնիկական, տեխնոլոգիական և նորմատիվ-իրավական նախադրյալների ստեղծում կապի նեղ մասնագիտացած ցանցերի՝ միասնական մուլտիսերվիսային ցանցում միավորման նպատակով: Այսօր առավել արդիական է կոդավորման ժամանակակից միջոցների մշակման և ներդրման հարցը:

Երրորդ պատճառը այն է, որ պատմական ձևավորված հանգամանքների բերումով բազմաթիվ համակարգեր կառուցվել են ներմուծված սարքավորումների հիման վրա: Իհարկե, դա մի կողմից թույլ է տվել բարձրացնել օգտագործողների սպասարկման որակը և ընդլայնել մատուցվող ծառայությունները, մյուս կողմից դարձել է օտարերկրյա արտադրող ընկերությունների տեխնիկական քաղաքականությունից կախվածության պատճառ:

Նանոխտեխնոլոգիաների ներկայիս դարաշրջանում ստեղծել տեղեկատվական պատերազմի վարման արդյունավետ մեթոդներ և միջոցներ ավելի հեշտ է և էժան, քան դրանց դեմ պայքարի միջոցների ստեղծումը: Նոր ոչ թանկ ու փոքր սարքերը հեշտությամբ տեղավորվում են արդյունաբերական և զրասենյակային սարքավորումների դետալներում: Այսօր ներմուծված սարքավորումներում հայտնաբերվել են բազմաթիվ այդպիսի դետալներ: Այսպես, Իրանի կողմից գնված հատուկ համակարգերում դրված էին «տրամաբանական ռռնակներ», և Պարսից ծոցի գոտում պատերազմի դեպքում այդ համակարգերը սկսելու էին աշխատել [7]:

Նման դետալներ տեղադրված էին նաև Crypto AG շվեցարական ընկերության կրիպտոգրաֆիական միջոցներում, որոնք նվազեցնում էր կրիպտոգրաֆիական միջոցների դիմակայությունը: Այստեղ իրենց դերակատարությունն են ունեցել ԱՄՆ փորձագետները [8]: Իսկ ինչու չթվենք նաև բջջային կապի ժամանակակից միջոցները: iPhone և Blackberry հեռախոսների ծրագրերը ապահովում են օգտագործողի տեղեկատվության փոխանցում տեղեկատվության մշակման հատուկ կենտրոններ Մեծ Բրիտանիայում և Կանադայում, ինչը, գերմանացի փորձագետների կարծիքով, այն հասանելի է դարձնում ԱՄՆ հատուկ ծառայությունների համար: Այդ իսկ պատճառով գերմանացի պետական ծառայողները պետք է օգտվեն միայն հայրենական արտադրության բջջային հեռախոսներից [9]:

Տեղեկատվական-հեռահաղորդակցության տեխնոլոգիաների բուռն զարգացումը տեղեկատվության թվային մշակման մեթոդների լայն կիրառման հիման վրա զարգացած երկրների հետախուզական ծառայությունների առջև որպես առաջնահերթ հարց դնում է հսկողության սահմանման անհրաժեշտությունը ոչ միայն տեխնիկական միջոցների, այլև ծրագրային ապահովման վրա: Վերոգրյալի ապացույցը այն է, որ ԱՄՆ բացահայտ հայտարարել են, որ ԱԲՆ հատուկ ծառայությունը սերտորեն համագործակցում է գլխավոր

ծրագրային կազմակերպության հետ: Այստեղ խոսքը գնում է Microsoft-ի ԱՄՆ ԱՆԲ-ի հետ Windows Wista օպերացիոն համակարգի վրա համատեղ աշխատանքի մասին:

Չորրորդ պատճառը տեղեկատվության պաշտպանության ոլորտում բարձր որակավորում ունեցող կադրերի բացակայության խնդիրն է: Շատ դեպքերում ցանցի, կապի վրա հարձակումների հաջողության պատճառը ոչ թե տեխնոլոգիական խոցելիությունն է կամ սխալները, այլև անվտանգության քաղաքականության տրիվիալ խախտումը կամ տեղեկատվական անվտանգության համակարգերի վարչարարությունը: Հենց այս երկրորդ պատճառի հետևանքով սպասարկող անձնակազմի և մասնագետների ուսուցումը հղի է մի շարք դժվարություններով, որոնք կապված են լրիվ տեխնիկական փաստաթղթերի բացակայությամբ, մասնագիտացած ուսումնական կենտրոններում ուսուցման կուրսերի սահմանափակությամբ և դրանց բարձր արժեքով, իրավական սահմանափակումներով, որոնք կապված են տեղեկությունների չտարածման հայտարարագրի հետ:

Հինգերորդ պատճառը հայրենական SS հասարակության անպատրաստ լինելն է արագ անցում կատարելու տեղեկատվական-հեռահաղորդակցության մեխանիզմների գնահատման մեթոդների և չափանիշների օգտագործմանը, որոնք սահմանվում են միջազգային և ազգային ստանդարտներով:

Այսպիսով, տեղեկատվության պաշտպանության ապահովման տեխնոլոգիական հիմքի զարգացումը հանդիսանում է պետության գործունեության առաջնահերթ ուղղություններից մեկը և ազգային անվտանգության հիմնական բաղկացուցիչներից մեկը: Այս խնդիրը հնարավոր է լուծել կազմակերպչական, տեխնիկական, իրավական, կրիպտոգրաֆիական, ծրագրային-մաթեմատիկական և հատուկ միջոցառումների համալիրի իրականացման դեպքում համապատասխան նախարարությունների, SS հասարակության ջանքերի միավորման շնորհիվ պետության կոնսոլիդացնող դերի պայմաններում:

1. *Большаков А.А., Петряев А.Б., Платонов В.В., Ухлинов Л.М.* Основы обеспечения безопасности данных в компьютерных системах и сетях. Часть 1. Методы, средства и механизмы защиты данных. СПб.: Конфидент, 1996. С. 48.
2. Защита государственных и промышленных секретов. Методы обнаружения вторжений в вычислительные системы // Ин. печать об экономическом, научно-техническом и военном потенциале государств-участников СНГ и технических средств разведывательных служб капиталистических государств / ВИНИТИ, 1993. № 7. СС. 8–15.
3. *Кучер В.А., Бардаев Э.А.* Безопасность информационных технологий, 1997, №1. С. 29.
4. *Данилов Д.* США хотят удержать Кавказ от России. Д. Данилов. Информационно-аналитический журнал ЦАТУ «Ассиметрические угрозы и конфликты низкой интенсивности», 2008, № 3. СС. 9–11.
5. *Гриняев С.* Информационное превосходство вместо «ядерной дубинки». Армейский сборник, 2002, № 5. СС. 40–42.
6. *Королев А.В.* Проблемы внедрения NGN-технологий в сети связи специального назначения. А.В. Королев, А.Е. Миронов, И.А. Саитов. Вестник Совета ГК ВОСП при РАСУ, ноябрь 2006г. СС. 28–31.
7. *Онорский Б.* Информационная война-основная форма борьбы ближайщего будущего. Обозреватель, 1998, № 5. С. 59.
8. *Гусаров А.* Защита информации в сетях связи. Военная наука и техника, 2007, № 2.
9. http://zl.uka.ru/2010/08/12 -iphone/

ИНФОРМАЦИОННАЯ БОРЬБА КАК НОВАЯ УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАНОСТИ

Резюме

Развитие технологической основы обеспечения информационной безопасности является важнейшим направлением деятельности государства, а также одним из основных компонентов национальной безопасности. Бурное развитие информационных технологий, имея положительное влияние на экономический рост, к сожалению, имеет и обратную сторону – объективно создаются предпосылки к повышению уровня террористической угрозы. Существуют значительные проблемы по обеспечению информационной безопасности как во всем мире, так и в регионе стран-участниц Организации Договора о Коллективной Безопасности. Это и пробелы в законодательствах государств-членов ОДКБ, и отсутствие должной гармонизации законодательных актов, и несовершенство межгосударственного сотрудничества и взаимодействия, и недостаточный уровень подготовленности персонала и оснащенности специальных подразделений. Проблемы возможно решить при помоши комплексного осуществления организаторских, технических, программных и специальных мероприятий.

INFORMATION WARFARE AS A NEW THREAT TO NATIONAL SECURITY

Summary

The development of technological base of the provision of information defense is one of the primary directions of the state activity and one of the main components of the national security. Rapid growth of technologies has its positive influence on economic growth, but unfortunately it has its negative influence as well, by which objective preconditions are created for increasing danger of terrorism. There are core issues in the area of Information Security Activity. In the whole world as well as in the area of The Collective Security Treaty Organization (CSTO) countries the core issues are the lack of harmonizing of legal core issues and legal acts in CSTO member countries, interstate cooperation of being not perfect and unsatisfactory level of readiness of the staff and the special sub-divisions. The problems can be solved through complex implementation of organizational, technical and programming special measures.

PROBLEMATIC ASPECTS OF IHL-IHRL CORRELATION AND THE EXTENT OF IHRL APPLICABILITY TO THE RIGHT TO LIFE DURING ARMED CONFLICTS

L.A. Yeremyan

IHL-IHRL parallel applicability during armed conflicts has recently been largely debated. Referring to the lex specialis doctrine, often used to explain the nature of IHL-IHRL correlation, is in fact problematic. The extent of IHRL application during armed conflicts, especially non-international ones, also with regard to the right to life, should be identified on case-by-case basis.

Concurrent applicability of International Humanitarian Law ('IHL') and International Human Rights Law ('IHRL') has become an issue of severe debates during the last few decades, gaining more significance on theoretical and practical levels especially after the tragic events of 9/11. The nature of their correlation has been explained by referring to the lex specialis doctrine. However, it is argued in this article that application of that doctrine can be indeed problematic.

The article tends to analyze the problems of application of the *lex specialis* doctrine to IHL and IHRL correlation, and the reasons for such problems, as well as to answer the question as to what extent IHRL can be applied during armed conflicts with regard to, specifically, the right to life.

Differences between IHL and IHRL

The two branches of Public International Law ('PIL'): namely IHL and IHRL were for a long time disassociated in theory and often absolutely separated in practice.

The process of historical development of IHL was different from that of IHRL. IHL and IHRL became distinct branches of PIL in different times.[1] As to the written law, the development of IHL dates back to 1864 when the First Geneva Convention was adopted. While the development of written IHRL was the result of the Second

[1] Nancie Prud'homme, 'Lex Specialis: Oversimplifying a More Complex and Multifaceted Relationship?' (2007) 40 ISR. L. REV. 356, 360.

World War and it was expressed in the 1948 Universal Declaration of Human Rights ('UDHR')[2]. The historical development of IHL and IHRL, however, took place in opposite directions. IHL was initially designed to regulate inter-state relations concerning international armed conflicts ('IAC')[3]. Nature of armed conflicts has changed with the time, and nowadays majority of conflicts has become intrastate or mixed armed conflicts[4], affecting IHL provisions and resulting in regulations of internal affairs through development of new norms and relevant interpretation of existing provisions[5]. Common Article 3 ('Article 3') of the 1949 Geneva Conventions ('GC') stipulated provisions applicable also in non-international armed conflicts ('NIAC'). Further detailed regulations for NIAC were envisaged in Additional Protocol II ('AP II')[6]. Currently it is generally accepted that many rules of customary international law applicable to IAC are also applicable to NIAC[7]. By contrast, despite that IHRL treaties may also be applicable extraterritorially under certain circumstances[8], unlike written IHL, the primary aim of IHRL treaties was regulation of behavior within the territory of states[9].

IHL-IHRL significant correlation was rejected also at institutional level. The United Nations ('UN') bodies were reluctant to accept IHL – IHRL interplay, fearing that it would negatively affect the *jus ad bellum* approach undertaken in the UN Charter. At the same time, International Movement of the Red Cross and Red Crescent ('ICRC') did not want to relate its activities with those of the UN because the political nature of the UN could challenge the role and fundamental principles[10] of ICRC. Thus ICRC tended to separate the two branches of PIL too.[11] Institutional framework existing on the international level for IHL and IHRL is also completely different[12]. Theoretical and practical nature of IHL and IHRL is different as well. The theoretical basis for IHRL is the 'state vis-à-vis individual' approach[13], while IHL regulates relations between the parties to the conflict. IHL and IHRL are binding on different parties. Depending on qualification of conflict as either IAC or NIAC, IHL is binding on either

[2] Jean Pictet, *Development and Principles of International Humanitarian Law* (Martinus Nijhoff Publishers 1985) 3.
[3] Cordula Droege, 'Elective Affinities? Human Rights and Humanitarian Law' (2008) 90 International Review of the Red Cross 501, 503.
[4] Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law,* Volume 1: Rules (CUP 2005) xxxv
[5] Theodor Meron, 'The Humanization of Humanitarian Law' (2000) 94 The American Journal of International Law 239, 243–44.
[6] Protocol Additional to the Geneva Convention of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts, 8 June 1977.
[7] Henckaerts and Doswald-Beck, *supra n. 4.*
[8] Noam Lubell, 'Challenges in Applying Human Rights Law to Armed Conflict' (2005) 87 International Review of the Red Cross 737, 741.
[9] Noam Lubell, *Extraterritorial Use of Force Against Non-State Actors* (Oxford Scholarship Online 2010) 202.
[10] Statutes of the ICRC, Geneva (1986, amended in 1991 and 2006), Preamble.
[11] Nancie Prud'homme, *supra n.1,* 359.
[12] IHL is in lack of institutional framework analogical to IHRL institutions which deal with human rights issues (for example, UN Human Rights Committee on international level, European Court of Human Rights ('ECtHR'), Inter-American Court of Human Rights, etc. on regional level).
[13] Cordula Droege, *supra n.3,* 503.

states or on states and non-state actors respectively.[14] The IHRL treaty language suggests that IHRL provisions are generally binding on state-parties to relevant treaties[15]. At the same time the motivation for IHRL development has been the protection of human rights, while initially the motivation for IHL development was the principle of humanity based on the idea of reciprocity[16]. The temporal scope of application of IHL and IHRL is different too. IHL is the law, which is applicable in times of armed conflicts[17]. By contrast the analysis of, for example, International Covenant on Civil and Political Rights ('ICCPR') text shows that IHRL is applicable in all times, save for cases of derogations made by state parties[18]. Incidentally, the International Covenant on Social, Economic and Cultural Rights ('ICSECR'), unlike ICCPR article 4, does not contain a special provision on possible derogations, which could suggest that all provisions of ICSECR should be applicable at all times without exceptions[19]. IHRL provisions are generally considered as derogable (with few exceptions, which are usually incorporated in the treaties[20]), opposed to generally non-derogable IHL[21]. Even the IHL and IHRL professional languages seem to be different to such extent that 'at times make it seem like speaking Dutch to the Chinese or vice versa'[22]. Differences in terminology of IHL and IHRL reflect the conceptual differences which become the reason for different logic and approaches within the framework of these two branches of PIL[23].

Not surprisingly a rigid IHL-IHRL separation could be misleadingly identified. Thus despite the fact that the elaboration of UDHR and GCs took place at approximately similar time, the drafting process of UDHR and GCs 'were not mutually inspired'[24]. But IHRL relevance in armed conflicts got accepted by states, and was formally acknowledged at the 1968 Tehran Conference[25]. The possibility of incorporation of human rights standards into GCs has been considered even during their drafting process. Article 3 applicable also to NIAC is a good example of that[26], in line with some provisions of GC IV[27].

---

[14] In case of IAC, states would be parties to the conflict according to the 1949 GC Common Article 2. In NIAC states and organized armed groups may be party to the conflict, as envisaged in GC Article 3; Additional Protocol I (AP I), Article 1(1).

[15] See, for example, ICCPR Article 2; European Convention on Human Rights ('ECHR') (1950) Article 1

[16] Cordula Droege, *supra n. 3,* 503.

[17] IAC is regulated by GCs (Common Article 2), as well as by AP I (if ratified by parties to the conflict, and as described in article 1(3) and 1(4)). NIAC is regulated by GC Article 3, as well as by AP II (if ratified by the parties to the conflict, and as described in article 1). Rules of international customary law apply regardless of ratification.

[18] ICCPR (1966) articles 2,4; UN HRC, General Comment No.31 [80] (2004) para.11

[19] ICSECR (1966) article 2.

[20] E.g. ICCPR article 4; ECHR article 15.

[21] Cordula Droege, *supra n.3,* 521.

[22] Noam Lubell, *supra n.8,* 744–745.

[23] *Ibid.*

[24] Cordula Droege, 'The Interplay between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict' (2007) 40 Isr.L.Rev. 310, 314.

[25] Droege, *supra n.24,* 315.

[26] Nancie Prud'homme, *supra n.1, 363.*

[27] Geneva Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (1949). See, for example, articles 5, 7, 8, 27, 38 etc.

Lex specialis doctrine and problematic aspects of its application

IHL – IHRL parallel applicability during armed conflicts is nowadays generally accepted[28]. Continued application of IHRL in times of armed conflicts raises many questions concerning the nature of IHL – IHRL correlation in general, and with regard to correlation of their specific provisions in particular. *Lex specialis* doctrine is often referred to as the simple solution for IHL-IHRL concurrent applicability during armed conflicts. However the notion of *lex specialis* does not solve *per se* the problem of IHL-IHRL correlation[29]. In fact the *lex specialis* concept appears to be very vague and ambiguous.

IHL-IHRL concurrent applicability was first dealt by the International Court of Justice ('ICJ') in the *Nuclear Weapons* case, stating: '…the right not arbitrarily to be deprived of one's life applies also in hostilities. The test of what is an arbitrary deprivation of life, however, then falls to be determined by the applicable *lex specialis*, namely, the law applicable in armed conflict which is designed to regulate the conduct of hostilities'[30]. The logic of the wording of the Advisory Opinion suggests that ICJ analyzed correlation of a specific IHL and IHRL provision (deprivation of life), but not the correlation of the two branches of PIL, thus recognizing IHL as *lex specialis* only with regard to the specific provision on interpretation of deprivation of life.

ICJ later discussed the IHL-IHRL correlation in the *Wall* case:

'As regards the relationship between [IHL] and [IHRL], there are thus three possible situations: some rights may be exclusively matters of [IHL]; others may be exclusively matters of [IHRL]; yet others may be matters of both these branches of international law. In order to answer the question put to it, the Court will have to take into consideration both these branches of international law, namely [IHRL] and, as lex specialis, [IHL]'[31].

Thus, analyzing IHL – IHRL correlation in general, ICJ stated that IHL should be applied as *lex specialis* during armed conflicts. It may *prima facie* wrongly seem that *Wall* case Advisory Opinion eliminated vagueness created by judgment in the *Nuclear Weapons* case, however, it creates even more confusion.

It is not definite whether *lex specialis* is at all a proper doctrine for interpretation of international law provisions. *Lex specialis* originally derives from a Roman principle of interpretation[32]. It is not mentioned as an interpretational tool in the 1969 Vienna Convention[33]. The doctrine seems to be more suitable as a tool for solving collisions

---

[28] Advisory Opinion on the *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, ICJ (1996) para. 25; Advisory Opinion on the *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, ICJ(2004). para. 106; see also: Noam Lubell, 'Parallel Application of International Humanitarian Law and International Human Rights Law: an Examination of the Debate' (2007) 40 Isr.L.Rev. 648, 650.

[29] On problematic aspects of *lex specialis* doctrine and different ways of its possible interpretation and implementation in general, see: Prud'homme, *supra n.1.*

[30] Advisory Opinion on the *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, ICJ (1996) para. 25.

[31] Advisory Opinion on the *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, ICJ (2004) para.106.

[32] Cordula Droege, *supra n. 3,* 522.

[33] Vienna Convention on the Law of Treaties (1969) articles 31, 32.

within domestic legal systems with certain structure and hierarchy[34]. Even if *lex spe-cilais* were a useful tool for interpreting international law, the meaning and the scope of application of the doctrine still remain questionable. Given that IHL and IHRL are equally PIL branches, it could be suggested that IHL and IHRL may both be considered *lex specialis* depending on the specificy of situation.[35] Actual meaning of *lex specialis* is dual too. It may be understood as either *'lex specialis derogat legi generali'* or *'lex specialis complementa'*[36]. F. Hampson with regards the meaning of *lex specialis* speaks specifically about *'lex specialis derogate legi generalis'*, giving two possible meanings to it: a) *lex specialis* as vertical relationship between general and special rule, when special rule fills the gaps, if there are such, in the regime of more general rules[37], b) when the special rule is used to displace the general.[38] Thus, *lex specialis* may have a complementing meaning or it may be considered as excluding the application of IHRL during armed conflicts. The context in which the doctrine was used by ICJ in the *Wall* case is unclear[39].

The ICJ also discussed IHL-IHRL parallel applicability in the *Uganda v Congo* Advisory Opinion, dealing with the issue differently again. Here ICJ cited a paragraph from the *'Wall'* case judgment without at all mentioning *lex specialis*[40]. ICJ treated IHL and IHRL as complementary, without discussing the possible conflict between them[41]. Scholars tend to think that this omission is not simply a result of negligence[42]. The mutual complementarity approach has been earlier undertaken also by the UN Human Rights Committee[43].

It is obvious that different interpretations of *lex specialis* make it impossible to solve the existing problems on IHL-IHRL parallel applicability by simply applying the doctrine. Implementation of *lex specialis* complicates the situation even more, being negatively problematic in theory and on practical level.

'… [T]he broadness of this principle allows manipulation of the law, a maneuvering of the law. … [V]agueness of the theory of lex specialis means that using it a conflict-solving or interpretative device leads to decisions being made based on political or other motives rather than on sound legal grounds'[44].

[34] Noam Lubell, 'Parallel Application of International Humanitarian Law and International Human Rights Law: an Examination of the Debate' (2007) 40 Isr.L.Rev. 655; Prud'homme, *supra n. 1,* 379–380.
[35] Noam Lubell, *supra n. 34,* 655.
[36] *Ibid.*
[37] This meaning of *lex specialis* resembles more the 'lex specialis complementa' principle.
[38] Francoise J. Hampson, 'The Relationship between International Humanitarian Law and Human Rights Law from the Perspective of Human Rights Treaty Body' (2008) 90 International Review of the Red Cross 549, 558.
[39] Nancie Prud'homme, *supra n.1,* 369–370.
[40] *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, ICJ Judgment (2005) para. 216.
[41] William A. Schabas, 'Lex Specialis? Belt and Suspenders? The Parallel Operation of Human Rights Law and the Law of Armed Conflict, and the Conundrum of Jus ad Bellum' (2007) 40 Isr. L. Rev. 592, 597.
[42] Marko Milanovic 'A Norm Conflict Perspective on the Relationship between International Humanitarian Law and Human Rights Law' (2010) 14 JCSL 459, 464; Droege, *supra n.3,* 522.
[43] UN HRC, General Comment № 31 [80] (2004) para. 11.
[44] Nancie Prud'homme, *supra n.1,* 383.

Application of IHRL with regard to the right to life during armed conflicts

IHL-IHRL collision arises only during armed conflicts. IHL is applicable 'from the initiation of ... armed conflicts and extends beyond the cessation of hostilities until a general conclusion of peace is reached; or, in the case of internal conflicts, a peaceful settlement is achieved.'[45] IHRL in its turn does not cease application during armed conflicts[46]. Armed conflict is 'a resort to armed force between States or protracted armed violence between governmental authorities and organized armed groups or between such groups within a State'[47]. After determination of existence of an armed conflict, it is necessary to give its qualification as either IAC or NIAC[48].

Targeting in the light of parallel application of IHL and IHRL during IAC

IAC is defined as any case 'of declared war or of any other armed conflict which may arise between two or more [states], even if the state of war is not recognized by one of them'[49]. In the meaning of Article 2 IAC is "[any] difference arising between two States and leading to the intervention of armed forces"[50].

Within this framework let us now discuss 2 potentially probable scenarios: a) combatants of the parties to IAC engage in fighting in the combat zone, and b) a combatant of the party to IAC is targeting the enemy combatant, who is far from the actual combat zone.

IHL recognizes two categories of persons: combatants and civilians. All those who are not combatants are civilians[51]. GCs and AP I start applying during IAC[52]. While IHRL continues being applicable during armed conflicts. Certain limitations on human rights application are often incorporated in treaty provisions, but even if that is not the case, states can usually derogate from their IHRL obligations in times of IAC[53]. Specific human rights, such as, for example, the right not be arbitrary deprived of life, nevertheless, are non-derogable even in times of armed conflicts.[54] It is generally accepted that IHL is considered *lex specialis* during armed conflicts, specifically with regard to the right to life provisions. The interpretation of 'arbitrary deprivation of life'

---

[45] Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, *Prosecutor v. Dusko Tadic*, ICTY (1995), para.70.

[46] Even if the state is not party to an IHRL treaty, customary IHRL applies.

[47] *Tadic*, *spura. n.45*, para.70.

[48] International Committee of the Red Cross, '*How is the Term 'Armed Conflict' Defined in International Humanitarian Law?'*, Opinion Paper (2008) 1.

[49] Geneva Conventions (1949), Article 2. Under Article 2 partial or total occupation also falls under qualification of IAC, even if it does not meet any armed resistance. Situation of occupation, however, is not an object of current paper. Parallel application of IHL and IHRL in times of occupation with many problematic aspects can be a topic of special in-depth research.

[50] Commentaries for Article 2 of the Geneva Conventions: Pictet, J., *Commentary of the First Geneva Convention, Geneva*, ICRC (1952) 32 (at: http://www.icrc.org/ihl.nsf/COM/365-570005?OpenDocument)

[51] For definitions of combatants and civilians see: GC III (1949), article 4; AP I (1977), articles 43, 44, 50; for analysis, see: Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck, *supra n .4,* 14–19.

[52] GCs (1949), Article 2.

AP I (1997), Article 3. If the concerned state is not party to AP I, then those provisions of AP I that are considered international customary norms would apply.

[53] Yoram Dinstein, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict* (2nd end CUP 2010), 21.

[54] ICCPR (1966), article 4(2).

shall take place through the prism of IHL[55]. Thus, the principle of distinction is in the heart of rules for targeting. According to this principle parties to the conflict must distinguish between combatants and civilians[56]. Unlawfulness of indiscriminate attacks, being a customary rule, is considered a 'cardinal principle, constituting the fabric of humanitarian law'[57]. Therefore combatants can be lawfully attacked during IAC, as they by definition do not enjoy the protection against attacks afforded to civilians[58].

Taking into consideration all the above-mentioned, within the 'combatant v. combatant' scenario (scenario *a)*), targeting will be lawful and in accordance with the IHL provisions, so long as the targeting does not cause superfluous injury or unnecessary suffering to the combatant targeted[59]. Combatants can be targeted by each other, but they must balance between military advantage or necessity and results of using various means and methods of war.

Let us now turn to scenario *b),* in which a combatant of the party to IAC is targeting the enemy combatant[60] far from actual combat zone. We can assume that the targeted combatant was, for example, reading a book in a library or drinking coffee in a café located far from the actual combat zone.

As in the previous scenario, IHL would be the applicable law as *lex specialis*[61]. And the analysis of GC III article 4 and AP I articles 43, 44, shows that it is not the direct participation in hostilities that gives the person a combatant status. On the contrary: those who fulfill the envisaged objective criteria and requirements for obtaining combatant status gain the right to participate directly in hostilities by the virtue of their status. Thus if a combatant at a specific moment is not directly participating in hostilities he continues being a combatant. And, as mentioned *supra*, combatants do not enjoy the protection from being attacked. '[C]ombatant trades his right to life for the right to kill'[62]. So the mere fact that the combatant is not at the moment engaged in combat does not *per se* grant him immunity from being attacked.

Another issue concerns the territorial scope of application of IHL. During IAC IHL 'continues to apply in the *whole [emphasis added]* territory of the warring States …whether or not actual combat takes place there'[63]. '[T]he very nature of [GCs] … dictates their application throughout the territories of the parties to the conflict; any other construction would substantially defeat their purpose'[64].

In IAC neither the fact that combatant is not at the moment directly participating in hostilities nor the fact that he is far from the actual combat zone grant him immunity from being attacked by the enemy combatant. As in *scenario a)* targeting would be

---

[55] *Nuclear Weapons* case, *supra n. 30,* para. 25.
[56] AP I, articles 48, 51(2); Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck, *supra n. 4*, 3.
[57] *Nuclear Weapons* case, *supra n.30,* para.78.
[58] Dinstein, *supra n.53,* 34.
[59] AP I, article 35; Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck*, supra n.4*, 237. This principle has been widely criticized for its vagueness, however, this issue is not an object for discussion in this article.
[60] 'Enemy combatant' in the meaning of current article means a person fighting on the enemy side.
[61] *Nuclear Weapons* case, *supra n.30,* para.25.
[62] William Abresch, 'A Human Rights Law of Internal Armed Conflict: The European Court of Human Rights in Chechnya', CHRGJ Working Paper No.4 (2005) at 18.
[63] *Tadic*, *spura. n*. 45, para. 70.
[64] *Ibid.*; *Prosecutor v. Dario Kordic and Mario Cerkez,* ICTY (2004) para. 319.

considered as lawful in *scenario b)* as well, if it were carried out in accordance with IHL provisions. In both described IAC scenarios IHRL does not seem to affect the rules on targeting.

Parallel application of IHL and IHRL with regard to the right to life during NIAC

Now let us identify applicable rules on the right to life during NIAC on the example of 2 probable scenarios: *x)* a member of state armed forces targets a non-combatant member of an organized armed group ('OAG') in NIAC during the actual fighting, and *y)* during NIAC a member of state armed forces kills a non-combatant member of OAG, when the latter is not at that moment directly participating in the fighting and is far from the place of actual combat.

Article 3 and AP II[65] are applicable during NIAC. Members of OAG are not combatants in NIAC. Article 3 mentions 'armed forces'; AP II article 1 refers to 'dissident armed forces or other [OAG]'. There is no envisaged definition for a member of OAG. Given that combatant status exists only in IAC[66], and that IHL recognizes only combatants and civilians, members of OAG in NIAC can't be considered combatants and, therefore, are civilians. According to a customary rule applicable also to NIAC[67] civilians enjoy protection from attack unless and for such time as they take direct participation in hostilities[68]. The analysis of relevant and applicable IHL provisions does not suggest that the member of state armed forces must try to detain before targeting in such situations. Thus, in the scenario *x)* 'member of state armed forces v. member of OAG' takes place during actual fighting in NIAC no special protection will be granted to the member of OAG. It is worth mentioning that the conclusion would be different for scenario *y)* when a member of state armed forces kills a non-combatant member of OAG who is, for example, reading a book in the library or resting in a café far from the place of actual fighting. The level of IHL-IHRL correlation, as well as of IHRL applicability, is different depending on the nature of the conflict[69]. This is reasonable also because of the fact that IHL rules concerning targeting during NIAC are *per se* extremely vague and debatable. If shooting at each other during actual fighting would logically fall under the concept of 'direct participation in hostilities', reading a book in a library or drinking coffee at a café far from the fighting area does not seem to fall under 'direct participation'. The Interpretive Guidance ('IG') suggests the idea of 'continuous combat function' as a solution for determining temporal scope of 'direct participation'.[70] Lasting integration of a person into an organized armed group must exist in order to determine the 'continuous combat function'[71]. Would this mean that the mere lasting membership in OAG could result for a loss of protection for such member at all times during NIAC? This strict formalization criteria and dependence on information

[65] If the concerned state is not party to AP II, then only the provisions of the treaty which are customary rules will apply.
[66] Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck*, supra n. 4*, 11; GCs; AP I and AP II.
[67] Henckaerts and Doswald-Beck, *supra n. 4*, 19.
[68] AP II (1977), article 13 (3).
[69] Nancie Prud'homme, *supra n.1,* 391.
[70] Nils Melzer, *Interpretive Guidance on the Notion of Direct participation in Hostilities under International Humanitarian Law* (ICRC 2009).
[71] *Ibid.*, 34.

of the intelligence is not the best solution and has been largely criticized[72]. Implementation of the harmonization theory is one of the possible solutions, suggesting that the closer one is to NIAC or quasi-NIAC situations the more active would be the role of IHRL and the more protective should be the rules[73]. If this approach is taken, then the member of OAG reading a book in the library or drinking coffee in a café away from fighting zone should not be targeted if there is a possibility to detain him[74], despite the existence of NIAC. This approach indeed seems to be the most reasonable solution for the given situation.

In general, however, a myriad of different situations under very specific circumstances may take place during armed conflicts. And there is no universal formula for identifying the applicable rules during armed conflicts, and especially NIAC. Each situation should be dealt on case-by-case basis.

Conclusion

Differences between IHL and IHRL resulted in their categorical separation and disassociation. However the intuition of IHRL relevance in armed conflicts had an impact already on drafting of GCs. *Lex specialis* doctrine is often wrongly referred to as the simple answer to explaining the complicated issue of IHL-IHRL correlation. In fact *lex specialis* appears to be a vague concept with many different interpretations. *Lex specialis* doctrine not only does not answer the question on the nature of IHL-IHRL correlation, but also makes the issue even more complicated. Concerning specifically the right to life IHRL does not affect significantly the rules on targeting during IAC. Not having direct participation in hostilities and the distance from the actual combat zone does not grant combatants immunity from being attacked. In NIAC the conclusion may be different. Direct participation in hostilities and the actual distance of an OAG member from the fighting zone affect the rules on targeting. Direct participation in hostilities (which is in and of itself a disputable concept) deprives an OAG member from special protection. However the mere nature and temporal scope of direct participation in hostilities are not always obvious, raising many new practical and theoretical questions.

Eventually, it could be concluded that the extent to which IHRL is applicable during armed conflicts, especially non-international ones, can be identified only on case-by-case basis.

[72] Hays Parks, *'Part IX of the ICRC 'Direct Participation in Hostilities' Study: No Mandate, No Expertise and legally Incorrect'* (ILP 2010) 770*;* Lubell, *supra n.9;* Kenneth Watkin, 'Opportunity Lost: Organized Armed Groups and the ICRC 'Direct participation in Hostilities' Interpretive Guidance', (2010) ILP 641.
[73] Nancie Prud'homme, *supra n.1*, 391.
[74] The problems of defining 'direct participation' and 'continuous combat function' could be an object of a separate research taking into consideration their vagueness and uncertainty within the scope of IHL itself.

Primary Sources

1. Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, ICJ, 1996.
2. Advisory Opinion on the *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, ICJ, 2004.
3. *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, ICJ, 2005.
4. Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction*, Prosecutor v. Dusko Tadic*, ICTY, 1995.
5. European Convention on Human Rights, 1950.
6. Geneva Conventions of 1949.
7. International Covenant on Civil and Political Rights, UN, 1966.
8. International Covenant on Social, Economic and Cultural Rights, UN, 1966.
9. *Prosecutor v. Dario Kordic and Mario Cerkez,* ICTY, 2004.
10. Protocol Additional to the Geneva Convention of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts, 8 June, 1977.
11. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, 8 June, 1977.
12. Statutes of the ICRC, Geneva 1986, amended in 1991 and 2006.
13. UN Human Rights Committee ('HRC'), General Comment No. 31 [80], 2004.
14. Vienna Convention on the Law of Treaties, UN, 1969.

Secondary Sources

15. *Cordula Droege.* Elective Affinities? Human Rights and Humanitarian Law, 2008, 90 International Review of the Red Cross, 501–548.
16. *Cordula Droege.* 'The Interplay between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict' (2007) 40 Isr.L.Rev., 310–355.
17. Francoise J. Hampson, The Relationship between International Humanitarian Law and Human Rights Law from the Perspective of Human Rights Treaty Body, 2008, 90 International Review of the Red Cross, 549–572.
18. *Hays Parks.* Part IX of the ICRC "Direct Participation in Hostilities" Study: No Mandate, No Expertise and legally Incorrect, ILP 2010.
19. International Committee of the Red Cross. How is the Term 'Armed Conflict' Defined in International Humanitarian Law? Opinion Paper, 2008.
20. *Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck.* Customary International Humanitarian Law, Volume 1: Rules, Cambridge University Press, 2005.
21. *Jean Pictet.* Development and Principles of International Humanitarian Law, Martinus Nijhoff Publishers, 1985.
22. *Jean Pictet.* Commentaries for Article 2 of the Geneva Conventions, *Commentary of the First Geneva Convention, Geneva*, ICRC, 1952.
23. *Kenneth Watkin.* Opportunity Lost: Organized Armed Groups and the ICRC "Direct participation in Hostilities" Interpretive Guidance, ILP 2010.
24. *Marko Milanovic.* A Norm Conflict Perspective on the Relationship between International Humanitarian Law and Human Rights Law, 2010, 14 JCSL, 459–483.
25. *Nancie Prud'homme.* 'Lex Specialis: Oversimplifying a More Complex and Multifaceted Relationship?' (2007) 40 ISR. L. REV. 356–394.

26. *Nils Melzer*. Interpretive Guidance on the Notion of Direct participation in Hostilities under International Humanitarian Law, ICRC, 2009.
27. *Noam Lubell.* Challenges in Applying Human Rights Law to Armed Conflict, 2005, 87 International Review of the Red Cross 737–754.
28. *Noam Lubell.* Extraterritorial Use of Force Against Non-State Actors, Oxford Scholarship Online, 2010.
29. Noam Lubell, Parallel Application of International Humanitarian Law and International Human Rights Law: an Examination of the Debate, 2007, 40 Isr. L. Rev., 648–660.
30. *Theodor Meron.* The Humanization of Humanitarian Law, 2000, 94 The American Journal of International Law, 239–278.
31. *William Abresch.* A Human Rights Law of Internal Armed Conflict: The European Court of Human Rights in Chechnya, CHRGJ Working Paper № 4, 2005.
32. *William A.* Schabas. Lex Specialis? Belt and Suspenders? The Parallel Operation of Human Rights Law and the Law of Armed Conflict, and the Conundrum of Jus ad Bellum, 2007, 40 Isr. L. Rev., 592–613.
33. *Yoram Dinstein. The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, 2nd CUP, 2010.

ПРОБЛЕМЫ КОРРЕЛЯЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ГУМАНИТАРНОГО ПРАВА И МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И СТЕПЕНЬ ПРИМЕНЯЕМОСТИ МППЧ ОТНОСИТЕЛЬНО ПРАВА НА ЖИЗНЬ ВО ВРЕМЯ ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА

Резюме

Параллельное применение МГП и МППЧ во время вооруженных конфликтов является предметом многочисленных дискуссий. Доктрина lex specialis часто указывается как простой способ для объяснения характера корреляции МГП и МППЧ, однако такой подход является проблематичным. Степень применяемости МППЧ во время вооруженных конфликтов и, в особенности немеждународных вооруженных конфликтов, относительно права на жизнь не определяется универсальной формулой, а требует исключительно ситуационных решений.

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴՐԱՀԱՐՈՒՅՑ ԿՈՂՄԵՐԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԿԻՐԱՌԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԸ ԿՅԱՆՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԶԻՆՎԱԾ ԸՆԴՀԱՐՈՒՄՆԵՐԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ

Ամփոփում

Զինված ընդհարումների ժամանակ միջազգային մարդասիրական իրավունքի և մարդու իրավունքների իրավունքի զուգահեռ կիրառելիությունը բազմաթիվ բանավեճերի առարկա է: ՄՄԻ և ՄԻԻ հարաբերակցության բնույթը բացատրելիս հաճախ մատնանշվող *lex specialis* դոկտրինին հղում կատարելն իրականում խնդրահարույց է: Զինված ընդհարումների և, հատկապես, ոչ միջազգային զինված ընդհարումների ժամանակ կյանքի իրավունքի նկատմամբ ՄԻԻ կիրառելիության աստիճանը պահանջում է բացառապես իրավիճակային լուծումներ:

ԵՐԵԽԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳԵՐԸ

Ս. Իսկանդարյան

Այսօր մարդու իրավունքների պաշտպանության հիմնախնդիրներով զբաղվում են հասարակության և պետության բոլոր խավերը՝ պետական կառավարման մարմինները, գործարար աշխարհը, քաղաքացիական հասարակությունը: Սակայն մարդու իրավունքների պաշտպանությունը պետք է իրականացվի դեռևս մանուկ հասակից: Սույն հոդվածը նվիրված է երեխայի իրավունքների պաշտպանության նկատմամբ միջազգային հանրության համակ ուշադրության լուսաբանմանը՝ ամրագրված օրենսդրական մակարդակով, և զուգահեռներ են անցկացված Հայաստանում այդ ոլորտին վերաբերող գործընթացների, օրենսդրական նախաձեռնությունների միջև: Ներկայացվել են երեխայի իրավունքների պաշտպանության կարևորագույն ուղղությունների առնչությամբ հայկական և միջազգային համագործակցության եզրերը:

Հիմնաբառեր՝ երեխայի իրավունքներ, խոցելի խումբ, մանկական աշխատուժ, անչափահասների արդարադատություն, ծայրահեղ միջոց, բռնություն, դաժան վերաբերմունք, միջազգային համագործակցություն:

Մարդը սկսվում է մանկությունից և հենց այդ ժամանակահատվածից սկսած նա դառնում է իրավունքների մի որոշակի ամբողջության կրող: Սակայն մինչև նախորդ հարյուրամյակի կեսերը երեխան չէր դիտարկվում որպես իրավունքների կրող: Դրա ապացույցն են XX դարի հայտնի մտածող Մարիա Մոնտեսորիի ուսումնասիրությունները, որը նշում էր. «Երեխան մեծահասակի վերարտադրությունն է, որը տնօրինում է նրան այնպես, ասես երեխան լինի իր սեփականության մի մասը: Ստրուկը երբեք այդպես չի պատկանել իր տիրոջը, ինչպես երեխան ծնողներին» [6, էջ 91]:

Դա վկայում է այն մասին, որ առկա են խնդիրներ, որոնց սրությունը մնում է անփոփոխ: Դրանցից մեկը երեխաների իրավունքներն են ու դրանց պաշտպանությունը: Պատմությունը ցույց է տալիս, որ ցանկացած սերունդ պետք է պաշտպանի անհատի իրավունքները, իսկ երջանիկ մանկության մասին լոզունգները, որոնք ամրագրված չեն օրենսդրական ակտերով, հիմնված չեն պետության ուժեղ և արդար քաղաքականության վրա, չեն ստանում համաշխարհային նյութական և ֆինանսական աջակցություն՝ որպես աճող սերնդի բնականոն կենսագործունեության գրավականներ, այդպես էլ մնում են դատարկ բարձրագոչ խոսքեր:

Միջազգային հանրությունը ավելի վաղ է գիտակցել երեխայի իրավունքների կարևորությունը՝ իրականացնելով հասարակության առավել խոցելի խմբերի պաշտպանությանն ուղղված օրենսդրական նախաձեռնություններ՝ բոլոր նրանց համար, ովքեր զուրկ են իրենց իրավունքները պաշտպանելու հավասար հնարավորություններից: Այդ խմբին առաջին հերթին դասվում են երեխաները: Երեխաների իրավունքների պաշտպանության նկատմամբ միջազգային հանրության համակ ուշադրությունը պայմանավորված է նրանով, որ յուրաքանչյուր անձ անհատ կարող է դառնալ միայն այն դեպքում, երբ նա ունենում է անհոգ մանկություն և պաշտպանվածություն:

Ինչպես նշում էր «ՅՈՒՆԻՍԵՖ»-ի գործադիր տնօրեն Քարոլ Բելամին՝ «պատմությունը մեզ կդատապարտի, եթե չփորձենք օգտագործել մեր գիտելիքները, մեր ռեսուրսները և մեր կամքը, որպեսզի մարդկության յուրաքանչյուր նոր անդամ մուտք գործի մի այնպիսի աշխարհ, ուր հարգված և պաշտպանված են մանկության անգնահատելի և անփոխարինելի տարիները» [2, էջ 2]: Առաջին համաշխարհային պատերազմից անմիջապես հետո Ազգերի Լիգայի շրջանակներում ստեղծվեց երեխաների մասին հոգածության Միջազգային ասոցիացիան: 1924թ. ընդունվեց Երեխայի իրավունքների Ժնևյան հռչակագիրը: 1945թ. ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեան հիմնեց Մանկական ֆոնդը (Յունիսեֆ) (Հայաստանում ՄԱԿ-ի Մանկական հիմնադրամն իր գրասենյակը բացել է 1994թ.-ին): Երեխայի իրավունքների պաշտպանության ոլորտում ՄԱԿ-ի ընդունած սկզբնական տիպօրինակը 1959թ. Երեխայի իրավունքների մասին հռչակագիրն է, որով առաջարկվում էր երեխայի իրավունքների կայուն համակարգ՝ բաղկացած տաս սկզբունքից: Միջազգային հանրությունն ընդհանուր հայտարարի եկավ երեխաների հատուկ և որոշակի իրավունքներն ուղղակիորեն ամրագրող նոր փաստաթղթի ստեղծման անհրաժեշտության վերաբերյալ: Հատկանշական է այն, որ 1924թ. հռչակագրում երեխաները դիտարկվում են բացառապես որպես պաշտպանության օբյեկտ, իսկ 1959թ. հռչակագրում նկատվում էր երեխաներին իրավունքի ինքնուրույն սուբյեկտ համարելու միտում: Երեսուն տարի անց՝ 1989թ. նոյեմբերի 20-ին, ընդունվեց Երեխայի իրավունքների մասին Կոնվենցիան: Վաթսունմեկ պետություն հենց առաջին օրը ստորագրեցին Կոնվենցիան, ինչը չգերազանցված ցուցանիշ էր: 2000թ. նոյեմբերի 1-ի դրությամբ անդամ պետությունների թիվը հասավ 191-ի: Երեխայի իրավունքների մասին հռչակագիրն ստեղծեց երեխայի նկատմամբ վերաբերմունքի նոր մոդել, որը մեկնակետ հանդիսացավ ընտանիքում և հասարակության մեջ երեխայի դրության փոփոխության համար: Հետաքրքրական է արտահայտված հետևյալ միտքը, որ «ժամանակակից իրավագետներից և ոչ մեկը այլևս չի վիճարկում այն փաստը, որ երեխան հանդիսանում է իր իրավունքների ինքնուրույն կրող, հետևաբար՝ իրավունքի հատուկ սուբյեկտ» [7, էջ 219]:

Երեխաների իրավունքների մասին Կոնվենցիայով կատարելագործվեցին երեխայի իրավունքների միջազգային չափանիշները մի քանի տեսանկյունից: Այն մանրամասնեց և իրավական առումով պարտադիր դարձրեց նախորդ փաստաթղթերում նշված երեխաների բազմաթիվ իրավունքները: Այն ներառում է երեխաներին առնչվող նոր դրույթներ, օրինակ, մասնակցության իրավունքը, ինչպես նաև այն սկզբունքը, որ երեխաների հետ կապված բոլոր որոշումները պետք է ընդունվեն՝ հաշվի

առնելով, առաջին հերթին, երեխայի շահերը: Այն նաև առաջին անգամ ստեղծեց երեխաների իրավունքների ապահովումը վերահսկող միջազգային մարմին՝ Երեխաների իրավունքների հանձնաժողովը: Հայաստանի Հանրապետությունը ևս ներգրավված է Կոնվենցիա-Հանձնաժողով համագործակցության մեջ: Հայաստանի Հանրապետությունը Կոնվենցիային միացել է դեռևս 1993թ. հունիսի 23-ին, իսկ իր առաջին զեկույցը ներկայացրել է 1997-ին: Միանալով Կոնվենցիային՝ Հայաստանը առաջին հերթին պարտավորվել է համապատասխանեցնել ներպետական օրենսդրությունը Կոնվենցիայի պահանջներին: Դրանով իսկ Հայաստանի Հանրապետությունը, ըստ էության, ընդունել է, որ երեխաներն իրենց տարիքային, մտավոր և ֆիզիկական զարգացվածության մակարդակի ուժով համարվում են խոցելի հատուկ խումբ և կարիք ունեն մշտական հոգատարության ու պաշտպանության և ստանձնել են Կոնվենցիայից բխող մի շարք պարտավորություններ:

Երեխայի իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունը պահանջում է մի շարք համալիր միջոցառումների իրականացում՝ ըստ պետության սահմանած առաջնահերթությունների, մասնավորապես՝

- ստեղծել մշտական անկախ մարմին երեխաների հիմնահարցերի գծով, որը նաև կզբաղվի կոնվենցիայի իրագործման ընթացքի վերահսկմամբ,
- ընդլայնել երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի իրագործման ընթացքի մասին տեղեկատվական հոսքն ու ուսուցման ծրագրերը,
- կատարելագործել կյանքի ծանր իրավիճակներում հայտնված երեխաների սոցիալական ապահովության, նրանց օրինական շահերի և իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող իրավական դաշտը,
- կրթության համակարգի շարունակական զարգացումը,
- ուշադրություն դարձնել երեխաների նկատմամբ բռնության բոլոր ձևերի, նրանց նկատմամբ ֆիզիկական պատժամիջոցների վերացման խնդիրներին և այլն:

Սակայն միայն Կոնվենցիայի ընդունմամբ չի ավարտվում հայաստանյան և միջազգային համագործակցությունը երեխաների պաշտպանության ոլորտում:

2003 թվականի դեկտեմբերի 18-ին ՀՀ Կառավարության N1745-Ն որոշմամբ հաստատվել է «Հայաստանի Հանրապետությունում երեխայի իրավունքների պաշտպանության 2004–2015 թվականների ազգային ծրագիրը»:

2010թ. հունիսին ՀՀ ԱԳՆ և ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի միջև ստորագրվեց «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի միջև 2010–2015թթ. երկրում իրականացվող ծրագրերի գործողությունների ծրագիրը», որով նախանշվում են համագործակցության հիմնական ուղղությունները հաջորդ վեց տարիների համար՝ ուղղված, մասնավորապես, երեխայի իրավունքների ապահովմանը այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են՝ առողջության, բավարար խնամքի, մաքուր միջավայրի ապահովումը և այլն:

ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամը ՀՀ կառավարության հետ համագործակցում է հետևյալ ռազմավարական խնդիրների շուրջ.

- երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում երկրի օրենսդրության համապատասխանեցումը միջազգային չափանիշներին և պահանջներին,
- երեխայի իրավունքների գործողությունների ազգային ծրագրի իրականացում,

- երեխաների հանդեպ բռնությունների և մարդկանց շահագործման (թրաֆի-քինգի) կանխում և պատժամիջոցների ձեռնարկում,
- կրթական համակարգի բարելավում՝ նորամուծություններ մտցնելով միջնա-կարգ ուսումնական հաստատություններում և բոլոր երեխաների ներգրավվածութ-յան ապահովում ուսումնական գործընթացին,
- մոր և մանկան առողջության բարելավում՝ իմունիզացիայի ծրագրի իրա-գործման և առողջապահական ոլորտներում ուսումնական ծրագրերի իրականաց-ման միջոցով:

Սակայն Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան միակ միջազգային փաստաթուղթը չէ, որը կոչված է պաշտպանելու երեխաների իրավունքները: 2000 թվականի հունիսին ստորագրման համար բացվեցին Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիային առընթեր երկու կամընտիր արձանագրություն՝ «Երեխաներին զինված հակամարտությունների մեջ ներքաշելու մասին» և «Երեխաների վաճառքի, մանկական մարմնավաճառության և մանկական պոռնոգրաֆիայի մասին», որոնք Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացվեցին 2004–2006թ.-ին:

Երեխայի իրավունքների միջազգային պաշտպանությունը բավականին լայն բնագավառ է և ներառում է երեխայի իրավունքներին առնչվող բազում այլ հարցեր, որոնք խորը ուսումնասիրության և լիարժեք լուծումներ գտնելու կարիք ունեն:

Անդրադառնանք դրանցից մի քանիսին, որոնք առավել արդիական և հրա-տապ են ներկայիս աշխարհում:

Այսօր համապարփակ խնդիր է թրաֆիքինգը, որն ամեն տարի իր բացասական ազդեցությունն է ունենում բազմաթիվ երեխաների վրա: Երեխաների վաճառքը բոլո-րովին էլ նոր երևույթ չէ, այն երկար պատմություն ունի և բազմաթիվ դրսևորումներ է ունեցել ամբողջ աշխարհում: Չնայած այն փաստին, որ տեղի են ունեցել բազմաթիվ պատմական զարգացումներ և վերջին հիսուն տարվա ընթացքում աննախադեպ աճ է արձանագրվել այդ երևույթը որպես մարդու իրավունքների խախտում ընկալելու հարցում, շահագործման ձևերը և արտահայտումն այդ երևույթի չեն փոխվել: Ներ-կայացնենք մի քանի օրինակ. XX դարի 20-ական թվականներին բազմաթիվ երկրնե-րում երեխաների վաճառքը կամ նրանց վարձակալումը դիտվում էին որպես աղքատ ընտանիքների գոյատևման ընդունելի միջոց, օրինակ, Չինաստանում տղաներին և աղջիկներին, որոնց անվանում էին «mui tsai», գնում էին հարուստ ընտանիքները՝ անվանապես որդեգրման, սակայն իրականում որպես սպասավոր աշխատեցնելու համար, իսկ Հայիթիում աղքատ գյուղացիները սովորաբար իրենց երեխաներին ուղարկում էին մայրաքաղաք՝ իրենց սեփական ընտանիքից մի փոքր ավելի լավ ապրող ընտանիքներում որպես ձրի աղախին աշխատելու համար: Այդ մեթոդը գոր-ծածվում է մինչ այժմ, ծառա երեխաները հայտնի են որպես «restaveks» [5, էջ 5]:

Որպես թրաֆիքինգի իրականացման միջոց, իր հումանիստական դրսևոր-մամբ հանդերձ, հաճախ հանդես է գալիս որդեգրումը: Հաշվի առնելով այդ ռիսկայ-նությունը՝ համաշխարհային հանրությունը միշտ էլ փորձել է կանխարգելիչ քայլեր ձեռնարկել՝ միջազգային որդեգրման պրոցեսի օրինականության նկատմամբ ան-հրաժեշտ վերահսկողություն նախատեսելու, այդ բնագավառում ազգային պետա-կան մարմինների բավարար համագործակցություն, ինչպես նաև որդեգրված երե-խաների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանություն ապահովելու նպա-

տակով: Հիշյալ ասպեկտներով՝ միջազգային որդեգրման բնագավառում ՄԱԿ-ի կողմից մշակվել են սկզբունքներ, որոնք ամրագրված են երեխաների պաշտպանությանը և բարօրությանը վերաբերող սոցիալական և իրավական սկզբունքների մասին 1986թ. հռչակագրում, որի 18-րդ հոդվածը սահմանում է, որ Կառավարությունը արտասահմանում որդեգրված երեխաների շահերի պաշտպանության համար պետք է սահմանի և ունենա համապատասխան քաղաքականություն, օրենսդրություն և արդյունավետ վերահսկողություն (Հայաստանի Հանրապետությունում այդ ընդհանուր պահանջներն արտացոլված են ՀՀ Ընտանեկան օրենսգրքի 150-րդ հոդվածում):

1986թ. հռչակագիրը հետագայում հիմք հանդիսացավ Երեխաների պաշտպանության և օտարերկրյա որդեգրման բնագավառում համագործակցության վերաբերյալ 1993թ. Հաագայի կոնվենցիայի ստեղծման համար, որին Հայաստանի Հանրապետությունը միացավ 2007թ. հունիսի 1-ին: 1993 թվականի Հաագայի կոնվենցիան անդամ-պետություններին պարտավորեցնում է նշանակել Կենտրոնական մարմին, որի ամենակարևոր խնդիրը, թերևս, օտարերկրյա որդեգրման համար պահանջների առկայության վերհանումն է և դրանց նկատմամբ վերահսկողությունը:

ՀՀ Կառավարության 2008թ. հուլիսի 24-ի №790-Ն որոշմամբ Հայաստանի Հանրապետությունում այդպիսի Կենտրոնական մարմին է նշանակվել ՀՀ Արդարադատության նախարարությունը [3, էջ 27]:

Հայաստանի Հանրապետությունում քրեորեն պատժելի չէ անօրինական որդեգրումը [4, էջ 491]:

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության (ԱՄԿ) 2003 թվականի հաշվարկներով ամեն տարի 1,2 մլն երեխա է վաճառվում: Այս երևույթը խախտում է երեխայի՝ ընտանեկան շրջապատում մեծանալու իրավունքը: Բացի դրանից, վաճառված երեխաները կանգնում են մի շարք սպառնալիքների առջև, ինչպիսիք են բռնությունը և սեռական չարաշահումը:

Միավորված Ազգերի Կազմակերպությունն իր բազմաթիվ կոնվենցիաներում և փաստաթղթերում անդրադառնում է երեխաների վաճառքի խնդրին, ինչպես, օրինակ, «Երեխաների վաճառքի, նրանց մարմնավաճառության և մանկական պոռնկագրության դեմ» 2000թ. արձանագրությունը, «Մանկահասակ աշխատուժի շահագործման վատթարագույն ձևերի անհապաղ կանխարգելման և դրանց վերացման մասին» ԱՄԿ-ի թիվ C 182 Կոնվենցիան [8, էջ 47]:

Եվրախորհրդի հատուկ հանձնաժողովի կողմից նախաձեռնվում է «Թրաֆիքինգի դեմ գործողություններ» ծրագիրը, որը ոգեշնչվում էր մարդու իրավունքների պաշտպանության մղումներով և գենդերային հեռանկարային մոտեցմամբ:

Թրաֆիքինգի դեմ այն պայքարում է միջազգային համագործակցությամբ և կոչ է անում ստեղծել մարդու իրավունքների և զոհերի արժանապատվության պաշտպանության հզոր գործակառույց, ինչպես նաև հիմնել Կոնվենցիայի իրականացումը վերահսկելու գործող մեխանիզմներ:

Նոր տարածաշրջանային կոնվենցիան բաց էր ստորագրման համար, և Հայաստանը, ի թիվս այլ տասներեք երկրների, ստորագրեց այն Եվրախորհրդի Վարշավյան բարձր մակարդակի հանդիպման ժամանակ 2005թ. մայիսին: Այնտեղ հավաքված են երեխաների պաշտպանության և նրանց պահանջներին վերաբերող բազմաթիվ կարևոր հոդվածներ: 1989թ. Երեխաների իրավունքների միջազգային Կոնվեն-

ցիայի 35-րդ հոդվածը հատուկ անդրադառնում է երեխաների վաճառքին. «Մասնակից պետությունները պետք է ձեռնարկեն բոլոր համապատասխան՝ ազգային, երկկողմանի և բազմակողմանի միջոցները՝ ցանկացած նպատակով և ցանկացած ձևով երեխաների առևանգումը, վաճառքը կամ թրաֆիքինգը կանխարգելելու համար»:

Այնուամենայնիվ, ապշեցուցիչ է այն փաստը, որ երեխաների և նվիրվածության միտում ունեցող այնպիսի մշակութային միջավայրում, ինչպիսին Հայաստանն է, չնայած ձեռնարկվող միջոցներին, երեխաները շարունակում են դառնալ վաճառքի առարկա: Այս հիմնահարցին վերաբերող բազում ծրագրեր իրականացվում են UNICEF-ի և ՀՀ Կառավարության, ինչպես նաև երեխաների իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող գործուն հասարարակական կազմակերպությունների համագործակցության շնորհիվ:

Ըստ փաստաթղթերի՝ վերջին 10–15 տարիների ընթացքում շատ փոփոխություններ են իրականացվել Հայաստանում՝ երեխաներին թրաֆիքինգից պաշտպանելու համար: 2003թ. օգոստոսին ուժի մեջ է մտել նոր վերանայված ՀՀ Քրեական օրենսգիրքը: Մասնավորապես, 20-րդ գլխում այժմ ներառված են տանիքի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունները, այդ թվում՝ նաև հոդված 168-ը՝ երեխաների վաճառք: Այդ ժամանակից ի վեր Հայաստանն այս ուղղությամբ որոշ գործողություններ է իրականացրել. 2006թ. ՀՀ օրենսդրությունը վերանայեց թրաֆիքինգի հանցագործության պատժամիջոցները, 2007թ. ՀՀ վարչապետն ընդունեց Թ1598-Թ որոշումը՝ «ՀՀ-ում մարդկանց հանդեպ բռնությունների դեմ պայքարի ազգային ծրագիրը 2007–2009 թվականների համար և համապատասխան ժամանակացույցը», 2007թ. ստեղծվեց «Մարդկանց հանդեպ բռնություններից պաշտպանելու խորհուրդը» [1, էջ 35]:

Հաջորդ կարևոր ոլորտը, որտեղ կա երեխաների իրավունքների պաշտպանության կարիք և բարձր է նրանց իրավունքների խախտման ռիսկայնությունը, դա անչափահասների արդարադատությունն է, ինչով և պայմանավորված է բազմաթիվ միջազգային համաձայնագրերի անդրադարձն այս խնդրին:

Երեխայի իրավունքների մասին հռչակագրի հոդված 40-ը նշում է. «Անդամ պետությունները ճանաչում են քրեական օրենքը խախտելու համար մեղադրված կամ մեղավոր ճանաչված յուրաքանչյուր երեխայի իրավունքը՝ ստանալու այնպիսի վերաբերմունք, որը համապատասխանում է երեխայի արժանապատվության զգացման սատարմանը, որը բերում է երեխայի կողմից այլոց մարդկային իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների նկատմամբ հարգանքի ամրապնդմանը և հաշվի է առնում երեխայի տարիքը և երեխայի վերաինտեգրման ու հասարակության մեջ կառուցողական դերի ստանձնման սատարման ցանկալիությանը»: Անչափահասների արդարադատությանը վերաբերող միջազգային չափանիշներն իրենց արտացոլումն են գտել Անչափահասների արդարադատության իրականացման ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոնների (Պեկինյան կանոններ), օրինազանցության կանխարգելման ՄԱԿ-ի ուղեցույցը (Ռիադի ուղեցույցը), և ազատազրկված անչափահասների պաշտպանության ՄԱԿ-ի կանոններում: Վերոհիշյալ բոլոր միջազգային փաստաթղթերում անդրադառնում են այնպիսի դրույթների վերլուծությանը, ինչպես, օրինակ, այն նվազագույն տարիքի սահմանման սատարումը, որից ցածր երեխաները պետք է համարվեն քրեական օրենքը խախտելու անընդունակ (վերջին

տարիներին Երեխայի իրավունքների հանձնաժողովը առաջարկել է 15 տարեկանը դիտարկել որպես նման տարիք), ազատությունից զրկելու փոխարեն այլընտրանքային տարբերակների մշակմանը, քանզի մուտքն արդարադատության պաշտոնական համակարգ կարող է տրավմատիկ և խարանիչ լինել անչափահասի համար, իրավախախտ երեխայի նկատմամբ մարմնական պատժի՝ որպես դաժան, անմարդկային և ստորացուցիչ վերաբերմունքի արգելմանը, ազատազրկումը որպես «ծայրահեղ միջոց» և «հնարավորինս կարճ ժամկետով» սկզբունքների պարզորոշ ձևակերպմանն անդամ պետությունների ազգային օրենսդրություններում, անչափահաս օրինազանցների վերականգնման համակարգի վերանայումը [9, էջ 41]:

«Հավանայի կանոնները» սահմանում են այն չափորոշիչները և այն համընդհանուր սկզբունքները, որոնք սահմանում են այն հատուկ հանգամանքները, որոնց դեպքում երեխան կարող է զրկվել իր ազատությունից՝ ընդգծելով, որ ազատազրկումը պետք է լինի ծայրահեղ միջոց, որքան հնարավոր է կարճ ժամանակամիջոցով և իրականացվի սահմանափակ ու բացառիկ դեպքերում [10, էջ 9]:

Երեխաների պաշտպանությանն ուղղված հաջորդ խոցելի ոլորտը դա մանկական աշխատանքն է: Երեխայի իրավունքների մասին հռչակագրի 32-րդ հոդվածը ճանաչում է երեխայի իրավունքը «պաշտպանված լինելու տնտեսական շահագործումից և այնպիսի աշխատանք կատարելուց, որը, հավանական է, որ վնասակար կլինի նրա համար, կխանգարի նրա կրթությանը կամ վնասակար կլինի երեխայի առողջությանը կամ ֆիզիկական, մտավոր, հոգևոր, բարոյական կամ սոցիալական զարգացման համար»: Միևնույն հոդվածի 2-րդ պարբերությունն անդրադառնում է պետությունների կողմից օրենսդրական, վարչական, սոցիալական և կրթական միջոցների ձեռնարկմանը, որոնք նպատակաուղղված կլինեն աշխատանքի ընդունվելու համար նվազագույն տարիքի, աշխատանքային ժամերի ու պայմանների պատշաճ կանոնակարգերի և վերոհիշյալ հոդվածի պահանջների արդյունավետ կիրառմանն ուղղված հստակ պատժամիջոցների սահմանմանը:

Հայաստանի Հանրապետությունն 03.10.2005թ. վավերացրել է Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Նվազագույն տարիքի մասին» թիվ 138 Կոնվենցիան, որը սահմանում է, որ մասնակից պետությունների կողմից սահմանվող աշխատանքի ընդունման նվազագույն տարիքը չի կարող ցածր լինել դպրոցական պարտադիր ուսումն ավարտելու տարիքից և բոլոր դեպքերում չպետք է ցածր լինի տասնհինգից:

Հայաստանի Հանրապետությունը, Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի առաջին կետին համապատասխան, հայտարարել է, որ իր տարածքում զբաղվածության կամ աշխատանքի ընդունվելու և իր տարածքում գրանցված փոխադրամիջոցների ոլորտում աշխատանքի ընդունվելու նվազագույն տարիքը 16 տարեկանն է: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 32-րդ հոդվածը սահմանում է, որ «մինչև 16 տարեկան երեխաներին մշտական աշխատանքի ընդունելն արգելվում»: Նրանց ժամանակավոր աշխատանքի ընդունման կարգը և պայմանները սահմանվում են օրենքով: Այդ դրույթը մանրամասնվել է ՀՀ Աշխատանքային օրենսգրքում, որի 17-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ «աշխատող են համարվում ծնողներից մեկի, որդեգրողի կամ հոգաբարձուի գրավոր համաձայնությամբ աշխատանքային պայմանագրով աշխատող 14-ից մինչև 16 տարեկան անչափահաս քաղաքացիները»:

Սակայն հարկ է նշել, որ ժամկետային աշխատանքային պայմանագրի կնքումը չի կարող ապահովագրել 14–16 տարեկան երեխաներին այնպիսի աշխատանքներում ներգրավելուց, որոնք ուղղակիորեն կարող են վնասել նրանց առողջությանն ու զարգացմանը:

Այդ տեսակետից Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության թիվ 138 Կոնվենցիային ՀՀ օրենսդրությունը համապատասխանեցնելու համար անհրաժեշտ ենք համարում աշխատանքային օրենսգրքում նշել 14–16 տարեկանների համար այնպիսի աշխատանքի մասին, որը բավարարում է 3 պահանջների՝

- նրանց առողջության կամ զարգացման համար վտանգ չներկայացնող,
- դպրոց հաճախելուն չխանգարող,
- թեթև աշխատանք [2, էջ 23]:

Չնայած երեխաների շահերը վտանգող վերոհիշյալ առավել խոցելի ոլորտների վերլուծությանը, այնուամենայնիվ, երեխաների պաշտպանության խնդիրները բավական լուրջ մեծամասշտաբ են իրենց խորությամբ, բնույթով, հրատապության ու բարդության առումով: Թեպետ մի շարք երկրներ բավական մեծ փորձ են ձեռք բերել կառավարության, քաղաքացիական հասարակական կազմակերպությունների, համայնքների ու հենց երեխաների կողմից իրականացվող բռնության, դաժան վերաբերմունքի և շահագործման արձագանքման ու կանխարգելմանն ուղղված տարբեր միջոցառումների առումով, այնուամենայնիվ, ակնհայտ է, որ երեխաների պաշտպանության հետ կապված միջոցառումները պետք է լինեն համալիր, հիմնվեն բոլոր մակարդակներում բոլոր անձանց կողմից երեխաների պաշտպանության իրավունքների հանդեպ հարգալից վերաբերմունքի վրա և կիրառվեն բոլոր երկրների նկատմամբ, բոլոր պարագաներում՝ առանց խտրականության: Այնպիսի աշխարհ կառուցելու համար, ուր երեխաների պաշտպանության իրավունքի նկատմամբ հարգանքը մշտական բնույթ կրի, պահանջվում է, որպեսզի ապահովվի երեխաների հասունացումը պաշտպանված միջավայրում, ուր միջավայրի յուրաքանչյուր տարր նպաստում է նրանց պաշտպանվածությանը և որտեղ յուրաքանչյուր օղակ կատարում է պարտականության իր բաժինը:

1. *Անտոնյան Մ.,* Երեխաների թրաֆիքինգը և շահագործումը Հայաստանում: Ուսումնասիրություն թիրախ խմբերի երեխաների և հանրային իրազեկվածության վերաբերյալ, Եր., 2010:
2. Արտահերթ հրապարակային զեկույց երեխայի իրավունքներին առնչվող ՀՀ օրենսդրությունում առկա որոշ խնդիրների վերաբերյալ: Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակ, Եր., 2008:
3. Երեխաները Հայաստանի մանկատներում և հատուկ դպրոցներում. Թրաֆիքինգ և շահագործման հավանական զոհեր, Եր., 2005:
4. *Հայկյանց Ա.,* Միջազգային մասնավոր իրավունք, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2010:
5. *Շահինյան Գ.,* Երեխաների վաճառք, Եր., Հրատ. «Դեմոկրատիան այսօր», 2005:

6. Антология гуманной педагогики. Монтессори / Сост. М.В. Богуславцкий, Г.Б. Корнетов. М., 1999.
7. *Кобилова С.А., Леонтьева Е.А.* Права ребенка и гарантии их защиты в международном и российском законодательстве / Публичное и частное право: проблемы развития и взаимодействия, законодательного выражения и юридической практики: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. Екатеринбург, 1999, Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей. Сборник универсальных и региональных международных документов. М.: ИЦ-Грант, 1997.
8. Сборник международных стандартов и норм ООН в области правосудия в отношении несовершеннолетних. М.: ЮНИСЕФ, 1998.
9. United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty /The Havana Rules, 1990/.

ПРОЦЕССЫ МЕЖДУНАРОДНОГО И АРМЯНСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ ДЕТЕЙ

Резюме

На сегодняшний день проблемами защиты прав человека занимаются все слои общества и государства – органы государственной власти, деловой мир, гражданское общество. Но защитой прав человека нужно заниматься с детства. Данная статья посвящена обоснованию пристального внимания мирового сообщества к защите прав детей, закрепленного на законодательном уровне и проведены параллели между процессами и законодательными инициативами в Республике Армения, относящиеся к этой области. Представлены грани международного и отечественного сотрудничества по поводу важнейших направлений защиты прав ребенка.
Ключевые слова: права детей, уязвимая группа, детская рабочая сила, ювенальная юстиция, крайняя мера, насилие, жестокое обращение, международное сотрудничество.

INTERNATIONAL AND ARMENIAN PROCEDURES ON THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF CHILDREN

Summary

Nowadays, all the layers of the State and of the Society, state agencies, business world are involved in human rights issues. However Human rights must be exercised starting from very childhood. This article is dedicated to spreading light on the level of the international community care and coverage by legislature; parallels are passed through legislative initiatives and the processes in Armenian society in this sphere. In the article the most important areas of Child protection are represented in terms of Armenian and International cooperation.
Keywords: children's rights, vulnerable groups, child labor, juvenile justice, extreme measures, violence, ill-treatment, and international cooperation.

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ В ИЗУЧЕНИИ КОММУНИКАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОДРОСТКОВ С УМСТВЕННЫМ ДИЗОНТОГЕНЕЗОМ

Е.И. Проскурняк

В статье анализируется понятие «коммуникативная деятельность», выделяются ее компоненты: мотивационный, когнитивно-содержательный, операционный, характеризуются особенности развития коммуникативной деятельности в подростковом возрасте при умственном дизонтогенезе, анализируются научные подходы: личностный, деятельностный, средовый, аксиологический, системный применительно к теме исследования.

Ключевые слова: умственный дизонтогенез, умственное недоразвитие, коммуникативная деятельность, деятельностный, личностный, средовый подходы.

Коммуникативная деятельность является основной деятельностью личности, на ней основываются межличностные и межгрупповые отношения. Особенную актуальность она приобретает в подростковом возрасте, когда становится ведущей. В условиях умственного дизонтогенеза коммуникативная деятельность имеет свои особенности и сложности становления, однако, именно благодаря ей, подростки с умственным недоразвитием познают окружающий мир, удовлетворяют свои потребности в общении с людьми.

Проблемам общения, коммуникативной деятельности личности, их содержательному наполнению уделяли внимание такие ученые, как А. Бодалев, Н. Драгомырецкая, А. Леонтьев, М. Лисина, О. Корнияка, Р. Немов, Т. Пироженко, С. Рубинштейн и др.

Коммуникативную деятельность рассматривают как одну из форм взаимодействия людей, однако, основываясь на исследованиях Н. Драгомырецкой, Л. Лашковой, определяем ее как самостоятельный вид деятельности, которая охватывает все стороны взаимоотношений и деятельности личности и играет ведущую роль в развитии подростков с нарушениями умственного развития.

Таким образом, коммуникативная деятельность является сложной многоканальной системой взаимодействия субъектов, которая предусматривает обеспечение информацией, организацию коммуникативного взаимодействия и взаимопонимания.

Как и любая другая деятельность, коммуникативная имеет свои цели, задачи и функции. Преломляя имеющуюся информацию в контекст исследования обозначенного контингента подростков, определим основной целью коммуника-

тивной деятельности обмен информацией подростков с интеллектуальными нарушениями с окружающими людьми при наличии обратной связи. В процессе коммуникативной деятельности одновременно можно информировать, развлекать, предупреждать, рассказывать, убеждать и т.д. Однако, в силу особенностей познавательной деятельности, подросткам с умственным недоразвитием сочетать обозначенные цели коммуникативной деятельности сложно. Неоспоримой остается для них определяющая роль коммуникативной деятельности – это удовлетворение определенных потребностей в коммуникативном взаимодействии.

Коммуникативная деятельность, как и иные виды деятельности, выполняет определенные функции. Во-первых, она выполняет коммуникативно-объединяющую роль среди людей. Во-вторых, представляет собой жизненную потребность человека, помогает подтвердить личностное «Я» другим, способствует самоидентификации. Перечисленные выше функции подтверждают, что коммуникативная деятельность выполняет функции более расширенные, чем простая передача информации. Знание этих интегральных функций коммуникативной деятельности дает возможность для детального изучения их нарушений при нарушениях интеллекта.

Большая часть исследователей (Б. Ломов, А. Леонтьев, М. Лисина, Б. Парыгин, В. Петровский и др.) не исчерпывает вышеперечисленным функции коммуникативной деятельности субъекта, а выделяют следующие:

- контактную – установление взаимодействия, готовности к приему и передаче информации;
- информационного обмена – прием, передача информации, обмен мыслями и т.д.;
- стимулирующую – активизация партнера по коммуникативной деятельности, ориентация его на выполнение определенных действий;
- координационную – взаимное ориентирование и согласование действий в совместной деятельности;
- устанавливающую отношения, осознание своего места в системе деловых, ролевых, межличностных отношений;
- влияющую – изменение поведения, намерений, решений, действий партнеров по коммуникации;
- эмоциональную – удовлетворение или изменение собственного эмоционального состояния и состояния окружающих.

Исследования ученых-дефектологов (В. Бондаря, Е. Дмитриевой, В. Петровой, В. Печерского, В. Синьова и др.) показывают, что у подростков с нарушениями умственного развития имеются нарушения во всех обозначенных функциях коммуникативной деятельности: низкий уровень познавательных возможностей вызывает сложности в коммуникативном взаимодействии, осмыслении полученной информации и передачи своих мыслей, организации совместной деятельности, при этом снижаются возможности воздействия на партнера по коммуникативной деятельности вербальными и невербальными средствами: у них нарушено установление межличностных контактов, коммуникативное поведение, снижены потребности в коммуникативных контактах, эмоции малоподвижны и отличаются полярностью.

В подростковом возрасте при умственном дизонтогенезе:

- возрастает необходимость в межличностном коммуникативном взаимодействии;

- основной тенденцией является переориентация на коммуникативную деятельность с одноклассниками;

- ценным становится сам процесс коммуникативной деятельности, через которую подросток с умственными нарушениями реализуется как личность, формирует суждения о себе и окружающем мире на основе сравнения своего мнения и окружающих;

- коммуникативная деятельность влияет на становление личности подростков с умственными нарушениями не только через обмен информацией, а и через взаимодействие, взаимовлияние;

- подростки с умственными нарушениями, также как и их сверстники без нарушения развития «переживают» общение на интеллектуальном и эмоциональном уровнях.

Основываясь на данных исследований В. Щадрикова, можно выделить два типа основных действий, которые влияют на коммуникативный процесс субъекта: умственные (интеллектуальные) и духовные. Коммуникативная деятельность основывается на интеллектуальных действиях, которые отвечают за определенные алгоритмы обработки информации и принятия решений. Из-за сниженных умственных возможностей по-особенному развивается и духовный мир умственно отсталых подростков, а значит, и их коммуникативная деятельность отстает в развитии, коммуникативные навыки формируются позже, чем у сверстников без нарушений в интеллектуальном развитии [5].

Относительно развития коммуникативной деятельности, то она отличается неравномерностью и гетерохронностью, которые присутствуют в системогенезе деятельности. В коммуникативной деятельности это раскрывается таким образом: во-первых, прослеживается неравномерный характер усовершенствования коммуникативных навыков; во-вторых – усовершенствование коммуникативных навыков в общей структуре коммуникативной деятельности носит гетерохронный характер, в-третьих, наблюдаются отклонения формирования различных коммуникативных навыков у одного и того же человека. В-четвертых, наблюдаются различия в темпах приобретения коммуникативных навыков у различных людей. На это влияют личностные особенности, характер, темперамент, уровень интеллекта, социальное окружение.

Изучение коммуникативной деятельности требует определения методологических основ, научных подходов, в качестве которых в контексте данного исследования были выбраны личностный, деятельностный, средовый, системный, аксиологический подходы.

Деятельность человека, независимо от его умственного развития, основывается на определенных потребностях, в том числе коммуникативных. Анализ потребностей в коммуникативной деятельности, коммуникативном взаимодействии свидетельствует, что они имеют определенную мотивацию.

Для успешной регуляции коммуникативной деятельности психика субъекта должна отображать объективные качества речи и с ее помощью определять

способы достижения цели. Таким образом, формируется его коммуникативная активность.

Согласно представлениям А. Леонтьева, в структуру любой деятельности, в том числе коммуникативной, входят такие структурные компоненты: 1 – связанные с мотивами, 2 – связанные с целью, 3 – связанные с операциями [1].

Таким образом, для коммуникативной деятельности любого субъекта, в том числе с умственным недоразвитием, необходима мотивация на коммуникацию, которая и определяет степень коммуникативной активности (мотивационный компонент коммуникативной деятельности). Владение речью, умение оперировать основными правилами коммуникативного взаимодействия, владение невербальными способами общения, их понимание, коммуникативное поведение, саморегуляция в коммуникативной деятельности определяет ее операционный компонент. Коммуникативные знания, умения, навыки, коммуникативная культура и компетентность составляют когнитивно-содержательный компонент коммуникативной деятельности.

Деятельностный подход (А. Леонтьев [1], С. Рубинштейн [3] и др.) позволяет: рассматривать партнера по коммуникациям как субъект; потребность в коммуникативной деятельности – как стремление личности познать окружающих, а затем и себя, коммуникативные мотивы – как то, для чего осуществляется коммуникативная деятельность, коммуникативные действия – как единицы коммуникативного акта, задачи и цели коммуникативной деятельности – то, на что она направлена, средства – как определенные операции, благодаря которым осуществляется коммуникативная деятельность.

Общение личности как субъекта – организатора определяется как межличностный уровень коммуникативной деятельности, а с коллективом (группой) – как личностно-групповой. В этом единстве рассматривается коммуникативная деятельность личности как в условиях онто-, так и дизонтогенеза. Это единство объясняется тем, что все уровни коммуникативного взаимодействия основываются на едином методологическом подходе – личностно-деятельностном (А. Леонтьев), который предусматривает, что в центре коммуникативной деятельности есть личности, взаимодействие которых осуществляется в деятельности и через деятельность [1].

Деятельностный подход трактует коммуникативные процессы через организацию и управление формированием системой социальных оценок, позиций и т.д. Это достигается через такие формы: а) монологическую, где преобладают коммуникативные действия личности как субъекта; б) диалогическую, в которой субъекты активно взаимодействуют; в) полилогическую, которая организовывает многоканальное коммуникативное взаимодействие, которое способствует его эффективной реализации.

Деятельностный подход позволяет выявить структурные компоненты коммуникативной деятельности (мотивационный, когнитивно-содержательный, операционный). Идея деятельностного подхода связана с деятельностью как средством становления и развития коммуникативной деятельности и состоит в том, что в центре внимания находятся коммуникативные взаимодействия подростков с

умственным недоразвитием с окружающими. Деятельностный подход при этом учитывает и условия смены видов деятельности при коммуникативном развитии.

Становление личностного и деятельного подходов базируется на различиях внутренней и внешней деятельности. Важным в контексте исследования коммуникативной деятельности подростков с нарушением умственного развития является: процесс коммуникативной деятельности проявляется в восприятии субъектом окружающей действительности, обмене информацией, взаимодействии субъектов коммуникативной деятельности и их влиянии друг на друга; способствует личностным изменениям; проявляется в объединении всех структур личности.

Личностный и деятельный подходы относительно проблем развития коммуникативной деятельности подростков определяются такими аспектами:

- развитие личности может осуществляться только в деятельности;
- овладение принципами осуществления деятельности является условием для взаимодействия учащихся с умственным недоразвитием при решении коммуникативных задач;
- в процессе развития коммуникативной деятельности подростки с умственным недоразвитием учатся организации коммуникации, усвоению социальных ролей, приобретают опыт самостоятельного анализа своих коммуникативных действий и поведения.

Личностно-ориентированный подход (Н. Алексеев, И. Бех, Л. Божович, Э. Бондаревская, И. Зимняя, Г. Костюк, Н. Лейтес, С. Максименко, О. Пехота, К. Платонов, В. Рыбалка, С. Рубинштейн, И. Якиманская и др.) отражается в обеспечении личностно ориентированной направленности процесса развития коммуникативной деятельности. Этот подход также позволяет поддержать процессы самопознания, самореализации личности. Важное значение имеют представления о роли коммуникативной деятельности как основного фактора развития высших психических функций (А. Асмолов, Л. Выготский, А. Леонтьев, О. Лурия, Т. Пироженко, Д. Эльконин).

Личностный подход чаще утверждается как ключевой психолого-педагогический принцип изучения коммуникативной деятельности личности. Однако уровень его методологического обоснования не полностью удовлетворяет специалистов. Личностный подход является своеобразным психологическим инструментарием, основу которого составляют концептуальные представления, которые обеспечивают целостное понятие развития личности в онтогенезе и дизонтогенезе.

Личностный подход при моделировании коммуникативной деятельности умственно отсталых подростков дает возможности:

- определить влияние личностных особенностей на уровень развития коммуникативной деятельности;
- выявить мотивы коммуникативного поведения и коммуникативной активности;
- оптимизировать процесс межличностной коммуникации.

Общенаучная методология может быть также дана посредством средового и системного подходов.

Системный подход помогает представить изучаемый процесс как систему, которая имеет определенную структуру функционирования. Целостное представление о системном подходе дает анализ трудов А. Аверьянова, В. Афанасьева, В. Сластенина, Э. Юдина и др. Относительно данного исследования важными являются такие позиции, основывающиеся на системном подходе:

- развитие личности подростков с умственным недоразвитием, их коммуникативное развитие может осуществляться при взаимодействии психологов, педагогов, семьи и образовательного учреждения, поскольку они составляют единую социальную систему;
- коммуникативная деятельность подростков с умственным недоразвитием формируется как интегративная составляющая их деятельности.

Средовый подход помогает исследователю определить роль влияния окружающей среды, социума на развитие определенного процесса, понять особенности влияния окружающей действительности на становление, развитие и реализацию личности. Относительно нашего исследования средовый подход позволяет определить:

- становление коммуникативной деятельности подростков с умственными нарушениями осуществляется под воздействием социального окружения, а именно – школы, семьи, средств социальных коммуникаций и т.д.
- психолого-педагогическое влияние, которое осуществляет специальное образовательное учреждение является основным в развитии коммуникативной деятельности учащихся, формировании их коммуникативной компетентности и культуры.

С. Сергеев рассматривает такие стороны средового подхода, как иммерсивность, что отражает степень влияния среды и связано со степенью погружения субъекта в искусственную окружающую среду (например, виртуальный мир Интернета). По мнению исследователя, иммерсивность дает возможность использования в этой среде способов сенсорных представлений, сформированных у человека в природной среде. Это, безусловно, технологическое понятие и означает возможность моделирования в искусственной среде возможностей реальности. Однако относительно коммуникативной деятельности такая позиция позволяет развивать ее посредством создания искусственной окружающей среды, коммуникативного пространства [4].

На субъектов коммуникативной деятельности (в нашем исследовании подростков с умственным недоразвитием) коммуникативное пространство влияет не только непосредственно через общую информацию, полученную в процессе ее обмена, а и через способы коммуникации (вербальные или невербальные), установленные в конкретной социально-психологической среде правила коммуникативно-речевого взаимодействия, обычаи, речевые ритуалы и т.д.

Взаимосвязь умственно отсталых подростков с коммуникативным пространством прослеживается в непосредственной связи и постоянной зависимости между ними, что проявляется в системе кодирования-декодирования знаков; содержания сообщений; в целенаправленном влиянии коммуникативного пространства на подростков с умственным недоразвитием и их на него; в возникновении антагонизмов между коммуникативным пространством и подростком в

случае отсутствия условий для удовлетворения его коммуникативных потребностей; возникновении в коммуникативном пространстве механизмов, которые способствуют или не способствуют взаимопониманию между подростками с умственными нарушениями, педагогами, другими субъектами коммуникации; во влиянии коммуникативного процесса на коммуникативное пространство и, наоборот; в возникновении противоречий между участниками коммуникативного процесса и коммуникативного пространства вследствие отсутствия в последнем условий для эффективного обмена информацией, налаживания взаимопонимания и диалога. В связи с нарушением кодирования и декодирования информации у подростков с умственным недоразвитием приобретает особую актуальность создание специальных условий, которые облегчат эти процессы и активизируют их коммуникативную деятельность.

Аксиологический подход позволяет подойти к процессу развития коммуникативной деятельности подростков с умственным недоразвитием с точки зрения гуманистической психологии, в которой человек рассматривается как высшая ценность общества и самоцель общественного развития. Этот научный подход развивали такие ученые, как М. Богуславский, И. Исаева, А. Кирьякова, Е. Шиянов и др. С позиции аксиологического подхода появляется возможность реконструкции условий для становления у подростков с умственным дизонтогенезом ценностной ориентации на общение, взаимодействие. Благодаря аксиологическому подходу появляется возможность исследовать способы активизации коммуникативной деятельности подростков с умственным недоразвитием в условиях специальных школ.

Синергический подход подчеркивает неоднозначный характер развития коммуникативной деятельности подростков, на который оказывают существенное влияние факторы (внешние и внутренние). Применение данного подхода способствует обогащению психолого-педагогического сопровождения развития коммуникативной деятельности подростков с умственным дизонтогенезом новыми формами, средствами воздействия.

Изучение коммуникативной деятельности подростков в условиях умственного дизонтогенеза предусматривает изучение среды, которая их окружает. В странах постсоветского пространства подростки с умственной отсталостью обучаются в специальных образовательных учреждениях, где созданы условия для их развития и социализации. Однако даже в условиях специального образовательного учреждения, по данным наблюдений ученых (О. Агавеляна, Е. Альбрехта, Е. Дмитриевой, Г. Запрягаева, В. Петровой, В. Печерского, Б. Пузанова и др.), у учащихся сохраняются нарушения в коммуникативной сфере и межличностных отношениях как со сверстниками, так и со взрослыми.

Несформированность у подростков с умственным недоразвитием, умственной отсталостью эмоциональной сферы, нарушения коммуникативного взаимодействия в семье, низкий статус во взаимодействии со сверстниками, трудности в учебной деятельности – все это препятствует развитию их коммуникативной деятельности. Специфическая ситуация социального развития, самосознания, саморегуляции определяют необходимость их изучения, потому что они опосре-

дованно влияют на развитие коммуникативной деятельности умственно отсталых подростков.

В коммуникативном взаимодействии умственно отсталые подростки чаще своих сверстников без нарушений в развитии демонстрируют негативизм, упрямость, агрессию, что является их эмоциональной реакцией на неуверенность в себе (О. Агавелян, Е. Альбрехт, Ю. Быстрова, В. Печерский и др.). Основные правила коммуникативного поведения проецируются из ближайшего социального окружения, мира взрослых. В коммуникативном взаимодействии подростки с умственным недоразвитием часто не могут отстаивать свою точку зрения, интересы, оценка поведения окружающих у них полярна и зависит от позиции группы.

Параметры психического развития подростков с нарушениями умственного развития отличаются от сверстников без подобных нарушений инфантилизмом, недостаточным локус-контролем, потребительским отношением к окружающим и т.д.

Если социальное окружение способствует приобретению подростками с умственным недоразвитием негативного коммуникативного опыта, то они избегают коммуникативного взаимодействия, усиливаются пассивность в процессе коммуникативной деятельности, опасения вступать в коммуникативные контакты ведут к проявлению вербальной агрессии, за которой часто скрывается неуверенность.

Формирование личности подростков с умственным недоразвитием происходит через приобретение социально-коммуникативных навыков в рамках специально организованной среды, что способствует расширению сферы их коммуникативной деятельности.

Условия образовательной среды (которое включает не только среду образовательного учреждения, но и семейное, ближайшее социальное окружение), в котором находятся подростки с умственным недоразвитием, играют важную роль в формировании качеств их личности, обусловливая процессы личностной, средовой идентификации, интериоризации системы ценностей. Условия, в которых пребывают умственно отсталые подростки, могут усилить (или нейтрализовать) проблемы, связанные с их дисгармоничным развитием, низкой эмоциональностью, коммуникативной ограниченностью.

В межличностных отношениях подросткам с умственным дизонтогенезом сложно оценить свои возможности, в том числе коммуникативные. Для самореализации через коммуникативную деятельность у них должна сформироваться ответственность (личная и социальная). Однако, как известно, у подростков с нарушениями умственного развития формирование ответственности требует специального психолого-педагогического воздействия.

Коммуникативное взаимодействие, которое осуществляется в образовательном процессе, по мнению В. Печерского, может иметь различное функциональное содержание и рассматриваться в различных аспектах. Субъектный аспект определяет личностные ценности, ролевые, статусные позиции субъектов, которые следует проанализировать. Проблемный аспект определяет особенности саморазвития подростков, противоречия, которые возникают в различных аспек-

тах коммуникативной деятельности: мотивационном, когнитивно-содержательном, операционном. Коммуникативный аспект определяет действия субъектов, которые связаны с взаимопониманием, взаимоотношениями. Личностный аспект определяет становление личности в контексте коммуникативной деятельности, динамику развития самооценки, активность в коммуникативном взаимодействии. Трансцендентный аспект характеризует эмпативные возможности, рефлексивность, умения коммуникативно взаимодействовать с учетом интересов группы [2].

Для достижения оптимизации развития коммуникативной деятельности подростков с умственными нарушениями необходимо способствовать развитию всех составляющих компонентов, определенных личностных качеств. Коррекционная работа с подростками с умственным недоразвитием оптимизируют развитие коммуникативной активности, определенного коммуникативного поведения, коммуникативные реакции.

Таким образом, практическая работа по развитию коммуникативной деятельности подростков с умственным недоразвитием основывается на личностном, деятельностном, средовом, аксиологическом, системном, научных подходах. Перспективой дальнейшего исследования является обоснование и реализация специальных психолого-педагогических условий, которые будут способствовать активизации коммуникативного потенциала, развитию коммуникативной деятельности подростков с умственным недоразвитием и подбор оптимальных методов и форм для их успешной реализации.

1. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. М.: Политиздат, 1977. 387с.
2. *Печерский В.Г.* Способности подростков и юношей с легкой умственной отсталостью к продуктивному межличностному взаимодействию / В.Г. Печерский. – автореф. дис. д. психол. н. М., 2009. 40с.
3. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. СПб.: Питер, 2000. 712с.
4. *Сергеев С.Ф.* Обучающие и профессиональные иммерсивные среды / С.Ф. Сергеев. М.: Народное образование, 2009. 284с.
5. *Щадриков В.Д.* Психологический анализ деятельности как системы / В.Д. Щадриков // Психологический журнал, 1980. № 3. СС. 33–46.

SCIENTIFIC APPROACHES IN STUDY OF COMMUNICATIVE ACTIVITY OF TEENAGERS WITH MENTAL VIOLATION OF DEVELOPMENT

Summary

In the article is analyzed the concept "communicative activity", its components are separated: motivational, meaningful, operating, are characterized the special features of the development of communicative activity at the teenage period during the disturbance of mental development, the scientific approaches are analyzed: personal, activity, environmental, axiological, system in connection with to the theme of a study.

Keywords: the disturbance of mental development, mental underdevelopment, communicative activity, the activity, personal, environmental approaches.

НЕОБХОДИМОСТЬ ОСВОБОЖДЕНИЯ ТРУДА В КОНТЕКСТЕ НОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Н.М. Геворкян

В статье поднята проблема зависимости труда и заработка, ведущая к таким экономическим болезням общества, как безработица и бедность. Рассматриваются некоторые возможные пути выхода из сложившегося положения вещей, в частности, введение безусловного основного дохода или социальной квоты для всех жителей страны, что может стать эффективным методом восстановления экономики и платформой для развития человеческого капитала – основного компонента экономики будущего.

Ключевые слова: труд, безработица, бедность, безусловный доход, социальная квота, человеческий капитал, новая экономика.

Современное общество стоит перед большим вызовом – необходимостью внедрения новых принципов социальной обеспеченности, так как при существующей зависимости труда и заработка, нет способов «вылечить» безработицу и полностью преодолеть бедность. Трудовая деятельность играет все меньшую роль в качестве предпосылки и фактора социальной обеспеченности. В настоящее время широкие слои общества из-за безработицы теряют возможность для получения доходов, или же в силу специфики найма на работу не могут за счет доходов обеспечить свою социальную защищенность [1]. Согласно данным отчета по бедности и богатству немецкого Правительства 2005г. «…беден сегодня именно наемный работник. Особенно одинокий. Особенно имеющий детей» [2]. Что касается наемного работника, то смена парадигм в современном обществе, в частности, ее переход на интеллектуальные рельсы, важнейшим «ресурсом» которой становится человеческий капитал, с одной стороны, а с другой – все большее падение спроса на кадры в связи со значительным увеличением доли техники во всех экономических сферах, включая обслуживание, вызывает необходимость пересмотра направления развития экономической жизни общества.

Указанные выше факторы, а также инерция использовать в этой сфере просроченные экономические средства приводят к тому, что значительная доля населения, включая окончивших вузы специалистов, сегодня остается социально не востребованными, неспособными обеспечивать собственную жизнь, не говоря уже о ее достойном обеспечении. Так растет количество безработных, несмотря на попытки создания бесполезных офисных мест с минимальным доходом.

Нищета и бедность характеризуют, прежде всего, страны второго и третьего мира, что, однако, не делает проблему бедности неактуальной по отношению к развитым странам – сегодня, когда мир стал единым глобальным целым и невозможность большинства беднейших стран выбраться из нищего существования, опираясь лишь на собственные силы и средства, сделала проблему бедности глобальной, общечеловеческой. Продолжающая расти пропасть между благоденствующими и нищими странами и народами нельзя преодолеть, полагаясь на естественный ход событий, без объединенных усилий на всех уровнях – от локального до мирового.

Согласно исследованию, представленному в докладе «Социальная картина Армении и бедность», составленном при технической поддержке Всемирного банка, в Армении уровень бедности составил 35%, что является очень высоким показателем, несмотря на его понижение с 54% в 2004–2011гг. (в России уровень бедности в 2012г. составил 12,8%). Согласно докладу, наличие детей в Армении увеличивает бедность: среди многодетных семей зафиксирован самый высокий уровень бедности.

Уровень безработицы в Армении, рассчитанный НСС РА в исследовании домашних хозяйств*, в первом квартале 2012г. составил 20,9% (за аналогичный период прошлого года – 20,7%). В Ереване цифра составила 30,2% – треть населения столицы страны. Возрастная разбивка выявляет очень неутешительную картину: больше всего безработных зарегистрировано в возрастной группе 46–54 лет (24,7%), среди возрастной группы 16–30 лет безработных – 22,5%, а среди 34–45-летних – 24,3%. От общего числа безработных 57,6% находятся в этом статусе уже более 1 года, и следовательно, в плане устройства на работу являются практически безнадежны, так как со временем они утрачивают свои профессиональные навыки и не имеют средств для вложения в развитие своего человеческого капитала [3].

На 2013 год Правительством РА была принята ежегодная Государственная программа регулирования занятости, и перечень мероприятий к ней, которая также не способна вылечить проблему безработицы, как и в предыдущие годы. Констатация хронического несоответствия предложения и спроса на рынке труда, отсутствия эффективной связи между этим рынком и образовательной системой и т.п., а также некоторые мероприятия (например, среднемесячные пособия по безработице 20400 лицам; организация в течение 2013 года 11 ярмарок труда; пособия на похороны первым 126 безработным) не являются решением проблемы в рамках страны и остаются попытками, не соответствующими духу современной экономической действительности [4].

В глобальном масштабе, по данным Международной организации труда, ожидается дальнейший рост безработицы, даже несмотря на предполагаемый подъем экономики, как все еще сохраняющееся следствие мирового экономического кризиса.

* По методологии МОТ (Международная организация труда) и в соответствии с определениями и директивами Евростата.

В прошлом году общее число безработных в мире увеличилось на 4 миллиона и составило 197 млн человек. По данным агентства ООН, в этом году число безработных вырастет еще на 5,1 млн человек, а в 2014г. – на три миллиона.

Новая экономика нуждается в новом подходе, осознанности и ответственности за человеческий капитал страны. Кроме того, интеллектуальная экономика по своей сути имеет большую склонность к свободе, свободе труда, предпринимательства, инвестиций.

Согласно исследованию «Индекс экономической свободы 2013», проведенному американским Фондом «Наследие»[**] (Heritage Foundation) Армения, по итогам 2012 года, заняла 38 место среди 177 государств в рейтинге экономической свободы, оставив позади себя все страны СНГ. «Свобода предпринимательства» в Армении, по данным доклада, оценивается в 87,6 балла, «инвестиционная свобода» – 75 баллов, «свобода труда» – в 77,1 балл. В целом, уровень свободы армянской экономики оценили в 69,4 балла, который повысился на 0,6 пункта по сравнению с прошлым годом. Рейтинг «Индекс экономической свободы–2013» возглавила не в первый год четверка стран Азиатско-Тихоокеанского региона – Гонконг (89,3 балла), Сингапур (88 балла), Австралия (82,6 балла), Новая Зеландия (81,4 балла), а также Швейцария (81 балл). Среди стран региона Грузия заняла 21 место в рейтинге (лидер в регионе), Азербайджан – 88 место, Россия – 139 место [5].

Несмотря на относительно высокий уровень экономической «свободности» в Армении, сложно говорить о свободе в сфере трудовой деятельности, т.к. свобода интеллектуальной экономики строится, прежде всего, на основе персональной свободы граждан и социальной активности (социальный капитал). Два данных индикатора входят в индекс уровня процветания страны, разрабатываемый аналитическим центром «Легатум» и согласно данным за 2012г. Армения по двум этим показателям среди 142 стран заняла 122-е и 124-е места, соответственно. Отсутствие свободы в стране приводит и к отсутствию положительных сдвигов, в частности, в сфере развития малого и среднего бизнеса, что непосредственно влияет на социальную область. 85% экспортных товаров Армении приходится на сконцентрированный в горнорудной сфере крупный бизнес, доля же малого и среднего бизнеса составляет всего 15%.

Новая экономика нуждается в интеллектуальном человеческом капитале, который немыслим без свободно развивающихся, не зависящих от поиска работы ради заработка, вкладывающих свои духовные или овеществленные в капитале способности в инновационное развитие общества индивидах. С этой целью, ведущими экономистами и социальными деятелями сегодня предлагается несколько программ и проектов по выходу из сложившегося тупика в сфере труда, среди которых можно назвать такие, как Национальный дивиденд; Гарантированный годовой доход; Отрицательный подоходный налог; Экономика RICH

[**] Публикуемый ежегодно рейтинг Heritage Foundation оценивает экономическую свободу в различных странах мира по десяти показателям, включая свободу ведения бизнеса, торговли, ситуацию с фискальной и денежно-кредитной политикой, свободу инвестиций, трудового рынка, а также уровень коррупции.

(Rising Income through Cybernetic Homeostasis); Безусловный основной доход (BIG – Basic Income Guarantee), Социальная квота.

Указанные выше программы и проекты основываются на далеко не новых идеях социально-экономического устройства общества, которые развивались передовыми умами самых различных политических, философских, экономических течений. Еще Бертран Рассел, который получил Нобелевскую премию в 1950 году как один из самых блестящих представителей рационализма и гуманизма, борец за свободу слова и свободу мысли на Западе, утверждал в 1918 году, что «некоторый небольшой доход, достаточный для повседневных нужд, должен гарантированно предоставляться всем людям, вне зависимости от того работают они или нет, а более высокий доход ... должен доставаться тем, кто желает заниматься какой-то работой, которую общество признает полезной. На этой базе мы можем строить будущее» [9].

Проблемы гарантий существования, бедности и распределения дохода имеют непосредственную связь с вопросами организации власти и принятой в стране концепции человека. Новая экономика, имеющая в своей основе концепцию свободного (а не экономического) человека, должна одновременно опираться на такие универсальные факторы равномерного развития как конкретно-исторические условия общества, его национальные, духовные и культурные особенности; сочетание экономического прогресса с традиционными моральными ценностями, взаимной поддержкой и взаимными обязанностями; приоритет здравого смысла и творческой практики над умозрительными теориями и концепциями.

В предлагаемых сегодня системах и программах по решению проблем безработицы и бедности взгляды несколько разнятся, так например, безусловный доход должен рассчитываться с годового валового национального продукта, а не только с продукции сельского хозяйства – «социальная квота» (К. Дуглас, Э. Паунд, Б. Фуллер); государство должно обеспечить гарантированный доход выше границы бедности (при зарплате ниже границы бедности или ее невыплате – обеспечить разницу и выплату) (Р. Теобальд); предложенный нобелевским лауреатом М. Фридменом подход, предусматривающий минимальный доход для каждого жителя (при доходе ниже мимимального уровня выплачивается недостающая сумма). Кроме того, предлагается ступенчатая программа, включающая постепенный переход от гарантированного годового дохода до уровня национального дивиденда с ВНП и массового инвестирования в образование для взрослых, так как речь должна идти уже не только о том, чтобы освободить человека от ежедневной борьбы за выживание, а о том, чтобы открыть ему возможности для общественного и индивидуального развития. Возможности, которые в настоящее время уничтожаются в зародыше, когда основной доход завязан на принципе награды за выполнение работы [1], т.е. товарного характера труда.

Во многих странах мира получила поддержку модель Безусловного основного (базового) дохода, среди них – Германия, Австрия, Бразилия, ЮАР, Намибия, Ирландия, Япония и Канада. На Аляске, к примеру, уже на протяжении 26 лет каждый житель, проживший в штате год и более, получает равный дивиденд с доходов от выработки нефти. Это помогло сделать Аляску штатом с наименьшей экономической неравностью среди жителей в стране.

Введение безусловного основного дохода или социальной квоты для всех жителей страны может стать эффективным методом восстановления экономики и платформой для развития новой экономики. «Этот шаг обеспечит каждому месячный доход в достаточном размере, чтобы покрыть свои основные потребности. Он непременно стимулирует экономику, приведет клиентов к разоряющимся предприятиям, вернет уверенность потребителям и даст всем свободу и чувство собственного достоинства» [6].

Противники подобных моделей гарантированного дохода считают, что данная система не сможет работать, т.к. человек потеряет мотивацию к труду и доходы бюджета сократятся прежде, чем «утопия» станет реальностью, однако обратное доказано уже многими странами. Что касается потери мотивации к труду, по мнению Р.А. Уилсона, одного из соавторов проекта «Экономика RICH», люди, освобожденные от работы ради заработка, «научаться быть полностью развитыми индивидами в понимании потенциальных возможностей человека. Они будут искать работу не от экономической, а от психологической нужды – ища выход своему творческому потенциалу» [7].

По словам экономиста Э. Суплиси, члена Правительства Бразилии, «безусловный основной доход – это не благотворительность. Это не просто поддержка. Это гражданское право человека. Это право каждого человека иметь свою часть благосостояния нации». Каким бы чисто духовным трудом ни занимался человек или являлся бы безработным, каждый день он будет нуждаться в таком количестве результатов плодов физического труда, которое нужно для него как человека, и чего-то сверх того, в чем нуждается работник физического труда.

Для начала годовой номинальной мерой основного безусловного дохода для каждого отдельного человека в качестве социальной квоты, может стать соотношение продукции сельского хозяйства (или полезной для сельского хозяйства поверхности) и численности населения. Эта квота представляет собой ту стоимость, которая возникает непосредственно от физического труда на земле (в качестве базиса), в плодах которого нуждается каждый житель территории страны, независимо от того занят он интеллектуальным трудом или физическим, трудоспособный он или нет. При неизменном количестве населения квота по своей покупательной способности должна становиться все выше по мере роста рационализации и производительности труда.

Рассчитав социальную квоту для Армении на 2011г., мы получим цифру, равную 243 тыс. драмов или примерно 600 долл. США (2007г. – 490 долл., в 2008г. – 485 долл., в 2009г. – 425 долл., в 2010г. – 498 долл.) [3].

В Армении размер социальной квоты растет либо понижается в зависимости от роста сельскохозяйственной продукции, который опережает рост населения, так, в 2009г. в связи с понижением объема сельскохозяйственной продукции и одновременным повышением численности населения мы получили пониженную квоту. Однако невысокий размер полученной социальной квоты – примерно 50 долларов в месяц по данным на 2011г. (минимальная заработная плата с января 2013г. составляет примерно 86 долларов) обусловлен низкой производительностью труда в республике, в частности, самый низкий уровень производительности наблюдается именно в сферах с наибольшей занятостью – в сельском

хозяйстве, в котором работает около 40% населения. Сферами же с самой высокой производительностью являются горнодобывающая промышленность, финансовое посредничество и строительство, которые обеспечивают лишь 9% занятости в стране [8]. Таким образом, высокая занятость в аграрной сфере, отсутствие интенсификации и модернизации, слабое внедрение новых технологий и оптимизированных бизнес-процессов, приводят к зависимости социальной квоты, которая не превышает даже минимальную зарплату, лишь от урожайности на селе, и при неизменном количестве населения подвержена падениям и подъемам.

Введение социальной квоты может способствовать, таким образом, не только освобождению труда и наращиванию человеческого капитала в становлении новой интеллектуальной экономики, а уходящее корнями в конфуцианство «малое благоденствие» способно получить на этой почве свое воплощение, но также способствовать и выявлению проблем и нахождению путей выхода из существующих диспропорций экономической жизни страны. Разработка конкретных механизмов внедрения социальной квоты в стране потребует изучения соответствующего опыта и объединения усилий ведущих ученых из трех общественных сфер: экономической, политической и духовной.

Обеспечение устойчивой системы развития мирового сообщества, имеющего центр в человеческом потенциале, в последующие годы XXI века нуждается во вдумчивом анализе процессов и причин, приводящих и удерживающих неравенство в доходах и бедность большого числа населения, а также внедрении необходимых на современном этапе мер и технологий экономической политики, способствующих освобождению труда и преодолению бедности.

1. Идея освобождающего безусловного основного дохода. Сборник докладов. Электронное издание международной сети основного дохода BIEN, Йорг Дрешер, 2007.
2. Правительственный «Отчет о бедности и богатстве», Германия, 2005. http://www.rg-rb.de/2005/10/3a.shtml
3. Согласно данным НСС РА, сайт: http://www.armstat.am 21/01/2013.
4. http://www.golosarmenii.am/ru/20325/economics/22308/
5. http://newsarmenia.ru/economy/20130110/42780625.html?utm_medium=twitter&utm_source=twitterfeed
6. http://bod.in.ua/ru/artikel/26-open-letter?format=pdf
7. *Уилсон Р.А.* На пути к богатству. http://bod.in.ua/ru/artikel/7-on-the-way-to-get-rich?format=pdf
8. По данным, представленным в Национальном докладе по конкурентоспособности за 2011–2012 год Исследовательского центра «Экономика и ценности».
9. Bertrand Russell Proposed Roads To Freedom http://www.zpub.com/notes/rfree10.html

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՈՐ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՆՏԵՔՍՏՈՒՄ

Ամփոփում

Հոդվածում հեղինակը բարձրացրել է կախվածության խնդիրը աշխատանքի և աշխատավարձի միջև, որը բերում է այնպիսի տնտեսական «հիվանդությունների», ինչպիսիք են գործազրկությունը և աղքատությունը: Քննարկվել են որոշ ուղիներ, որոնք կարող են դուրս բերել ստեղծված իրավիճակից, մասնավորապես՝ անպայմանական բազային եկամտի ներմուծումը կամ սոցիալական քվոտայի երկրի բոլոր բնակիչների համար, որը կարող է արդյունավետ մեթոդ հանդիսանալ տնտեսության վերականգնմանը և զարգացման հարթակ դառնալ մարդկային կապիտալի համար, ինչը և հիմնական բաղադրիչն է ապագայի տնտեսության:

Հիմնաբառեր՝ աշխատանք, գործազրկություն, աղքատություն, բացարձակ եկամուտ, սոցիալական քվոտա, մարդկային կապիտալ, նոր տնտեսություն:

THE NEED OF LABOR EMANCIPATION IN THE CONTEXT OF NEW ECONOMY

Summary

The article raised the problem of dependence of labor and wages, leading to economic diseases of society, such as unemployment and poverty. It also discusses some possible ways out of the status quo, in particular, the introduction of an unconditional basic income or social quotas for all residents of the country, which can be an effective method of recovery and a platform for the development of human capital – the main component of the economy of the future.

Keywords: labor, unemployment, poverty, basic income, social quota, human capital, economy of the future.

НАУЧНЫЕ СООБЩЕНИЯ

ГОСУДАРСТВЕННАЯ КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА КАК ПРОСТРАНСТВО АККУМУЛИРОВАНИЯ НАСЛЕДИЯ КУЛЬТУРЫ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ И УСЛОВИЕ «КАЧЕСТВЕННОЙ» МОДЕРНИЗАЦИИ

А.Ю. Голобородько

Актуальный научно-исследовательский дискурс изучения проблематики поиска ресурсов по обеспечению национальной и, как следствие – международной безопасности манифестирует последовательное развитие теории, в соответствии с которой проблемы устойчивого и безопасного развития цивилизации теснейшим образом связаны с уровнем духовной культуры общества.

В качестве инструментария обеспечения безопасности рассматривается государственная культурная политика как пространство аккумулирования потенциала культуры в политической реальности, позволяющее достигать целей регулирования и оптимизации социального развития и стабилизации общественной жизни.

Государственная культурная политика, в качестве одной из своих стратегических задач, призвана обеспечить создание условий для модернизации ценностно-мотивационной сферы человека посредством переориентации его жизненных установок в сторону следования духовно-нравственным ориентирам, а нравственное совершенствование и духовный рост человека – предпосылка и первооснова социальной, политической, экономической модернизации как качественного развития институтов государства и общества.

Ключевые слова: государственная культурная политика, национальная безопасность, «качественная» модернизация, духовная культура общества

Анализ событий, происходящих в последние годы на международной арене, а также рассмотрение социально-экономических и (внутри)политических аспектов жизнедеятельности многих стран мирового сообщества, свидетельствует о том, что сегодня насущным становится необходимость обеспечения национальной, а в широком смысле – коллективной международной безопасности. Несмотря на впечатляющие технологические достижения, позитивную динамику экономических показателей, окружающий мир становится для человека и общества все более опасным. Вполне возможно, что именно такое быстрое технологическое развитие человечества и делает мировое сообщество гораздо более неустойчи-

вым организмом, чем это было раньше (именно такую точку зрения высказывает, например, Генеральный директор ЮНЕСКО Коишира Мицуура в Предисловии к книге «Ключи от XXI века» (см. [13])).

В специальном докладе «Более безопасный мир: наша общая ответственность», опубликованном несколько лет тому назад и представленном Генеральному секретарю ООН группой авторитетных экспертов, в качестве одного из основных выводов звучит тезис о необходимости изменения акцентов при разработке инструментария обеспечения национальной и международной безопасности в XXI веке: сегодня необходим принципиально новый, существенно отличающийся от прежних кардинальный подход к проблемам национальной и международной безопасности, и при формировании новых принципов обеспечения безопасности должно быть уделено основное внимание гуманитарным аспектам [там же].

При этом в пространстве социальной мысли становится все более распространенным и постоянно укрепляющимся, «наполняющимся» фактами и убедительными подтверждениями, утверждение о том, что вопросы национальной и международной безопасности уже не могут сводиться лишь к укреплению обороноспособности стран и обеспечению эффективности деятельности учреждений и организаций, охраняющих государственные и общественные интересы. Наиболее релевантным в современных условиях становится подход к осмыслению безопасности (как в национальном, так и в международном измерениях) как состояния защищенности жизненно личности, общества и государства во всех сферах жизнедеятельности от внешних и внутренних угроз и опасностей (ср. [8]).

Среди причин «выдвижения» на первый план вопросов «гуманитарного измерения» механизмов обеспечения национальной и международной безопасности многими исследователями выдвигаются, в первую очередь, осознание того факта, что именно человек является главной составляющей богатства любой страны, и защита именно его жизненных интересов и ценностей должна стать основной задачей системы национальной и международной безопасности; кроме того, понимание того, что именно в результате деятельности человека и возникают те основные угрозы, которым должны сегодня противостоять системы национальной и международной безопасности (Ср. [13], [18]).

Современный научно-исследовательский дискурс изучения проблематики поиска ресурсов обеспечения национальной и международной безопасности манифестирует последовательное развитие теории, согласно которой проблемы дальнейшего безопасного и устойчивого развития цивилизации теснейшим образом связаны с состоянием духовной культуры общества, ее ценностными ориентирами и приоритетами.

При этом не требует, по нашему мнению, дополнительной аргументации тезис о том, что духовная культура современного общества, переживающая на сегодняшний день противоречивый переход в постиндустриальный этап, находится в состоянии глубочайшего кризиса, и именно он является главной причиной основных глобальных проблем современности, дальнейшее развитие которых представляет собой реальную угрозу для развития и даже существования цивилизации.

Задачи выявления возможностей и условий обеспечения безопасности посредством привлечения ресурсов «культурного порядка» могут, на наш взгляд, конкретизироваться необходимостью разработки и реализации, прежде всего, на государственном уровне, комплекса механизмов, призванных обеспечить оптимизацию использования потенциала культуры как фактора стабилизации общественной и политической жизни, условия социального развития. То есть речь идет об особом инструментарии – государственной культурной политике – как потенциале противодействия вызовам и угрозам национальной (и, как следствие – международной) безопасности.

В сегодняшних условиях проблематика осмысления государственной культурной политики в контексте, в частности, национальной безопасности, все более отчетливо вписывается в политическую теорию, поскольку культура, аккумулированная в политической реальности, способна достигать важных целей регулирования и оптимизации социального развития и стабилизации общественной жизни, используя при этом средства воздействия на сознание и поведение человека: в этой связи для современной политологии и политической практики актуальным становится изучение проблем национальной безопасности в их неразрывной связи с вопросами культурной политики.

В контексте разработки гипотезы нашего исследования будем основываться на авторской точке зрения, в соответствии с которой государственная культурная политика в системе обеспечения национальной безопасности в российских условиях обусловлена потребностями и характером провозглашенной социальной и политической модернизации. При этом отправным теоретическим посылом будем считать позицию, заключающуюся в том, что при разработке культурной политики в контексте обеспечения национальной безопасности, ведущую роль должны играть ориентиры на сохранение целостного культурного пространства общества, активизацию элементов гражданского общества и духовно-интеллектуального потенциала культуры.

И действительно: одним из базовых условий «старта» страны в сторону движения к стратегической цели осуществления широкомасштабной модернизации, является осознание\понимание однозначности и бесспорности того факта, что единственной возможностью для этого (при очевидности ситуации, при которой и другие страны не будут, по терминологии В.Э. Багдасаряна, «простаивать на месте») может выступить привлечение\включение дополнительных ресурсов – ресурсов, выходящих за рамки сугубо экономического измерения: речь идет о создании условий для использования духовного потенциала народа, мобилизации его морально-этических сил, активизации культурно-творческих ориентиров его деятельности (см. [1]). Ср., например, это мнение с мыслью известного российского предпринимателя, мецената, общественного деятеля О. Жарова, подчеркивающего, что «самое главное – мобилизовать творческий потенциал народа: он есть, его нельзя изничтожить, нельзя вытравить» [15] или: «Русский человек может сделать бесконечно много, если будет вдохновлен на работу энергетикой общего дела, и, наоборот, его деятельность в конечном итоге уйдет в тень, налево, если его мотивация ограничится монетаристскими соображениями» [10].

Ведь исторически только так и осуществлялись прорывы. Создать модель экономики без модели человека – абсурдная задача.

Современное общество отличается небывалым дотоле усложнением всей социальной организации, интенсификацией культурных и других необходимых связей/обменов, значительным ростом культурного многообразия, а также отходом от унификации и стандартизации, господствующих в эпоху массового индустриального общества. В подобной ситуации и формируется человек, обладающий сегодня критическим мировоззрением, стремлением к реализации своего творческого потенциала, более свободный в осуществлении своих повседневных потребностей, вообще – образовании и общении с окружающими, в оправданном стремлении к увеличению свободного времени, в практике самопрезентации.

Но быстрое развитие современных общественных систем не только позитивно, но и чрезвычайно противоречиво – так, универсализирующие тенденции, связанные с расширением глобализации, одновременно рождают и стремление к определенной локализации; развитие информационных технологий, предполагающее заданный формат трансляции информации, конкретизирует традиционные формы коммуникации; распространение ценностей Запада, в свою очередь, обусловливает рост внимания к собственным культурным традициям; и, одновременно – этнокультурное развитие осуществляется параллельно с «падением статуса национального государства и национальной культуры» [14].

Давно известно, культура представляет собой сложнейший общественный организм системного характера. Под культурой в самом общем смысле понимают все виды преобразовательной и творческой деятельности человека и общества, а также результаты данной деятельности, обеспечивающие изменение и воспроизводство социальной жизни [12].

Культура, в понимании Ю.А. Жданова, – «способ приобщения людей к родовой сущности человека», который возможен лишь через усвоение индивидом деятельности в ее человеческой, т.е. исторической форме. В таком случае культура выступает не иначе как созданность, образованность, сформированность, просвещенность, воспитанность человека. Культура – это способ овладения любой формой деятельности. Первейшее измерение культуры – степень овладения человеком своим делом. Мир культуры – мир целостности, охватывающий все стороны человеческой деятельности. Культурное есть природное, продолженное и преобразованное человеческой деятельностью. «Человек и его культура несут в себе природу матери-земли, свою биологическую предысторию» [2].

Без сомнения, в современном государстве практически невозможно обеспечить желаемый уровень безопасности лишь усилиями правоохранительных органов. К разрешению этой важной задачи должна быть привлечена, тем или иным способом, вся государственная политика, в том числе культурная, координирующая институты по социализации и инкультурации человека. Здесь можно сформировать принцип культурного (назовем его «мягким») аспекта национальной безопасности: чем меньше средств будут вкладывать правящие структуры в культуру и образование сегодня, тем больше они должны будут вкладывать в дальнейшем в органы милиции, юстиционную и пенитенциарную системы [20].

Общеизвестно: основа правового общества – это среда, где более энергичный, трудолюбивый, способный и профессионально образованный человек закономерно имеет больше шансов опередить потенциальных конкурентов и заработать необходимый объем социальных благ. Это – основа социальной культуры, и там, где уровень социальной культуры высок, значительно снижается степень внутренних угроз национальной безопасности.

Но жизнь современного человека состоит не только из удовлетворения его утилитарных потребностей, но и из стремления к новым идеям, знаниям, вере. Жизнь регулируется стремлением к самоутверждению, определенными эмоциями, этическими и эстетическими предпочтениями, потребностью в любви и дружбе, одобрении и признании со стороны других людей и т.п. Все это принято называть «ценностными ориентациями» человека, его внутренней культурой [там же]. В этой связи актуальное звучание приобретает духовная культура и проблема обеспечения духовной безопасности. В первую очередь, духовная безопасность общества связана с состоянием его духовной сферы, уровнем его культурного и нравственного развития. П.Н. Беспаленко предлагает следующее определение духовной безопасности: «духовная безопасность выступает качественной характеристикой состояния общества в аспекте его духовно-нравственной и мировоззренческой состоятельности, потенциала базовых целей и ценностей, баланса индивидуальных, групповых и социетальных интересов, функциональной согласованности политических институтов, идеологии и культуры» [4].

Согласно С.И. Самыгину и А.В. Верещагиной, национальная и духовная безопасности теснейшим образом связаны между собой, являясь как источником стабильности друг для друга, так и фактором формирования рисков и угроз [17]. Решение проблемы духовности состоит, в частности, в том, чтобы выяснить, как общество, то есть организация совместной жизни людей, производит духовные ценности, хранит их и распространяет. Интерес в этой связи, на наш взгляд, может представлять рассмотрение вопроса о том, как формируются духовные потребности, чем продиктованы изменения в обществе духовной ситуации. Изменения эти, как правило, маркируются девальвацией, «падением в цене» одних ценностей и «выходом в авангард», доминированием в обществе других… отчетливо эта ситуация проявляется в современных российских условиях, где очевидным трендом становится отождествление успеха с уровнем материального состояния; тогда как такие категории как «мораль», «нравственность», являющиеся имманентными характеристиками качества человека, находят себя на периферии шкалы оценки успешности.

И одной из стратегически важных задач государственной культурной политики является изменение этих трендов, «переориентация» жизненных установок в сторону следования ценностям морали, нравственности, духовности – настоящим, «в человеческом измерении», ценностям.

Ряд современных исследователей, занимающихся проблематикой духовности, культуры и национальной безопасности в контексте их сложных и многоаспектных связей с политической жизнью общества, отмечают как одну из очевидных тенденций имитационную составляющую в организации политического пространства, высокую степень присутствия в политическом дискурсе «спекта-

кулярных» явлений. Так, для И.А. Вальдмана, «кризисные явления, несущие угрозу безопасности общества, в немалой степени обусловлены избытком имитационной составляющей во многих сферах социальной деятельности» [6]. Имитация – это явление, проявляющееся в искажении социальной и политической определенности, в основе которого – процессы социального действия, связанные с подменой предметно-смысловой реальности путем создания видимости [7].

Черты «общества спектакля» находят свое выражение и в политической жизни. Согласно Ги Дебору, в процессе трансляции спектакля человек начинает терять собственную индивидуальность. Тогда в нем начинает складываться убеждение, что главное в жизни – это видимость, да и сама общественная жизнь – просто видимость, жизненный спектакль. «Конкретная жизнь деградирует до спекулятивного пространства». Человек, погруженный в театральное действо, утрачивает способность к критическому анализу и выпадает из режима диалога и оказывается в социальной изоляции [9, 11].

Эти и другие особенности обусловливают, на наш взгляд, необходимость активизации усилий государства и общества в области разработки и реализации культурной политики.

Ведь тип современной личности не в состоянии сформироваться без образовательной, эстетической, этической компоненты как условия ее дальнейшего совершенствования. В принципе, никакие реальные изменения в обществе не произойдут, если в практической деятельности не будет учитываться специфика национальных обычаев, нравов и традиций каждого народа, или не осуществляться деятельность по повышению творческого потенциала личности и общей культуры, развитию интеллектуальных способностей, сохранению и дальнейшему обогащению культурных ценностей людей, духовного здоровья нации в целом. Россия имеет перспективы развития только в том случае, если стратегия ее развития будет предполагать совокупную деятельность по становлению свободной, состоявшейся личности, способной сделать правильный социальный и интеллектуальный выбор [5].

Представляется, что одним из адекватных, релевантных и продуктивных факторов улучшения качества культурной политики государства, «движения в сторону ухода из имитационного дискурса», является переосмысление концепта «культура» и активное продвижение тренда, заключающегося в понимании культуры как основы государственности, ресурса социальной стабильности, экономического роста и национальной безопасности. Культура должна обрести значимость фактора национальной безопасности в политической жизни общества.

Теоретик русского символизма А. Белый отмечал: «не может существовать культура для государства, наоборот, государство должно быть одним из средств выявления культурных ценностей, в противном случае между культурой и государством возникает непримиримый антагонизм, и в этом антагонизме разлагается и государство, и культура!» [3].

Государственная культурная политика – система научно разработанных и практически осуществимых политико-идеологических и организационно-технологических мер, реализация которых будет способствовать обеспечению национальной безопасности, понимаемой нами как состояние защищенности личности,

общества и государства от внешних и внутренних угроз и опасностей. Защищенности от вызовов современности, которые в нынешних условиях развития мирового сообщества маркируются, в частности, такими признаками, как снижение интеллектуального и культурного уровня широких социальных слоев, «размывание» духовных основ, индивидуализм, эгоцентризм, замена подлинных культурных, духовных, ценностей мнимыми.

Государственная культурная политика как условие обеспечения национальной безопасности – это, в нашем понимании, когнитивно-идеологический конструкт, призванный превратить исторические цивилизационно-ценностные накопления народа в фактор государственной политики. Следствием реализации государственной культурной политики может и должна стать трансформация ценностно-мотивационной сферы человека, при которой «приоритетным направлением его развития станет доминирование постматериальных мотивационных уровней» [19].

Одним из ключевых факторов достижения этой цели является консолидация усилий участников политического пространства – всех ветвей государственной власти, общественных институтов, учреждений образования и культуры, религиозных организаций. Активное взаимодействие акторов политического пространства, на основе использования научно обоснованных, релевантных и продуктивных мер и механизмов, будет способствовать созданию естественной среды для подлинной модернизации (как в политическом, так и в экономическом отношениях), предпосылкой которой станет творческое и интеллектуальное развитие, нравственное совершенствование и духовный рост человека. Меры эти, безусловно, должны быть системными, а это, по терминологии А. Казина, «трудная метафизическая задача: здесь необходимо совокупное действие правовых, культурных и религиозно-нравственных энергий…» [10].

Думается, модернизация политики и экономики начинается с модернизации сознания человека, а модернизация сознания берет свое начало в формировании устойчивого понимания необходимости изменений – и, прежде всего, изменений в себе – изменений внутреннего, содержательного характера, изменений сущностных: путь этот очень сложен и тернист, он требует необычайной силы воли и смелости духа. Ведь модернизация – это, на наш взгляд, переход на качественно новый уровень развития – развития общества, государства, каждого гражданина – обусловливающий не консервацию существующей модели, а обновление ее посредством содержательных изменений в политике, экономике, социальной сфере.

В заключение отметим, что обращение к проблематике государственной культурной политики в системе национальной безопасности и в контексте осмысления предпосылок качественной модернизации продиктовано тем обстоятельством, что культура, как преобразовательная деятельность человека и общества, а также результаты этой деятельности (вспоминается в этой связи удивительно меткое определение Н.К. Рериха: «Культура есть истинное просветленное понимание. Культура есть красота во всем ее творческом величии. Культура есть утверждение добра во всей его действенности» [16]. Аккумулированные в политической реальности, способны достигать важных целей – служить действенным

фактором социального развития, предпосылкой качественной модернизации общественной и политической жизни.

По нашему мнению, именно политологический анализ выявления взаимосвязи культурной политики и национальной безопасности позволяет привлечь внимание ученых и специалистов в области управления культурой и социальной сферой к разработке эффективной модели государственной культурной политики, реализация которой позволит оптимизировать управленческое воздействие государственных и общественных институтов с целью совершенствования организации культурного пространства и повышения продуктивности использования потенциала культуры в системе механизмов обеспечения качественной модернизации.

1. *Багдасарян В.Э.* Цивилизационно-ценностные ресурсы экономической стратегии // Стратегия России 2020. Особое мнение. Материалы круглого стола. М.: Научный эксперт, 2011. СС. 86–91.
2. *Белов А.В.* Идея культуры в наследии Ю.А. Жданова // Научная мысль Кавказа. 2009. № 2. СС. 5–14.
3. *Белый А.* Символизм как миропонимание / Сост., вступ. ст. и прим. Л.А. Сугай. М.: Республика, 1994. С. 21.
4. *Беспаленко П.Н.* Духовная безопасность в системе национальной безопасности современной России: проблемы институционализации и модели решения: автореф. дис. … д-ра. полит. наук. Ростов-н/Д, 2009.
5. *Богатырева Т.Г.* Глобализация и императивы культурной политики современной России // Государственная служба, 2002. № 5. СС. 90–97.
6. *Вальдман И.А.* Инновационная деятельность и возможности преодоления имитационной парадигмы // Философия образования. 2009. № 1. СС. 44–51.
7. *Волков Ю.Г.* Социальная имитация в контексте социальных трансформаций. Ростов-на-Дону: Антей, 2011. СС. 3–4.
8. *Голобородько А.Ю.* Государственная культурная политика в системе обеспечения национальной безопасности современной России // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС, 2012. № 3. СС. 128–134.
9. *Дебор Г.* Общество спектакля. Пер. с фр. / Перевод С. Офертаса и М. Якубович. М.: Изд-во «Логос», 1999. 224с.
10. *Казин А.Л.* Русская история как духовный процесс // Родная Ладога, 2012. № 4. СС. 13–23.
11. *Кара-Мурза С.Г.* Манипуляция сознанием. М.: Эксмо, 2008. С. 194.
12. *Колин К.К.* Духовная культура общества как стратегический фактор обеспечения национальной и международной безопасности. URL: http://www.metodist.lbz.ru/lections/10/files/8.doc
13. *Колин К.К.* «Духовная культура общества как фактор обеспечения национальной безопасности» // Социально-гуманитарные знания, 2011. № 3. СС. 46–58.
14. *Костина А.В.* Национальная культура этническая культура – массовая культура: «Баланс интересов» в современном обществе. М.: УРСС, 2009. 214с.
15. *Молоткова П.* Деньги потекут… из села // Аргументы и факты № 47 от 21.11.2012.
16. *Рерих Н.К.* Из литературного наследия. М.: Изобразительное искусство, 1974. С. 402.

17. *Самыгин С.И., Верещагина А.В.* Духовная безопасность России как основа российской государственности // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. 2011. № 1.
18. *Сердобинцев К.С.* Проблема модернизации и развития гражданского общества в России: диалектика «Я» и «МЫ» // Социально-гуманитарные знания, 2012, № 3. СС. 110–120.
19. *Старостин А.М.* Философия социально-гуманитарных инноваций. Монография. Ростов-н/Д, 2011. С. 44.
20. *Филиппов А.* Развитие культуры – фактор обеспечения национальной безопасности. URL: http://www.alexander-filippov.com/razvitiekultury.htm

ՊԵՏԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿՈՒՏԱԿՄԱՆ ՏԱՐԱԾՔ ԵՎ «ՈՐԱԿԱԿԱՆ» ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆ

Ամփոփում

Ազգային և միջազգային անվտանգության ապահովման համար ռեսուրսների որոնման խնդրի ուսումնասիրությանն ուղղված արդիական գիտահետազոտական դիսկուրսը հանգեցրել է մի տեսության աստիճանական զարգացման, համաձայն որի քաղաքակրթության հետագա անվտանգ ու կայուն զարգացումը սերտորեն կապված է հասարակության հոգևոր մշակույթի հետ:

Պետական մշակութային քաղաքականությունը դիտարկվում է որպես անվտանգության ապահովման գործիք: Վերջինս, հանդիսանալով քաղաքական իրականությունում մշակութային ներուժի կուտակման վայր, թույլ է տալիս հասնել հասարակական զարգացման կանոնակարգման և օպտիմալացման նպատակներին, կայունացնել հասարակական կյանքը:

Պետական մշակութային քաղաքականության ռազմավարական խնդիրներից է մարդու արժեքային և մոտիվացիոն ոլորտի արդիականցման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծումը՝ վերջինիս ուղղորդելով դեպի հոգևոր և բարոյական ուղեցույցներ: Այս համատեքստում անձի բարոյական կատարելագործումն ու հոգևոր աճը հասարակական, քաղաքական, տնտեսական արդիականացման՝ որպես պետության և հասարակության կառույցների որակական զարգացման նախադրյալներն ու հիմքն են:

STATE CULTURAL POLICY AS THE ACCUMULATION SPACE OF CULTURAL HERITAGE IN POLITICAL LIFE AND THE CONDITION OF "QUALITATIVE" MODERNIZATION

Summary

Actual research discourse on the study of resource search for ensuring national and international security determines gradual development of a theory, according to which the problems of further secure and sustainable development of civilization are closely associated with the state of spiritual culture of a society.

State cultural policy is seen as an instrument for ensuring security. The latter being the space for accumulation of cultural potential in a political reality allows to meet the goals of regulation and optimization of social development, stabilization of social life.

One of the strategic objectives of state cultural policy is to ensure the creation of conditions for the modernization of value-motivational sphere of a person via reorientation of his/her attitudes towards spiritual and moral guidelines. In this context moral improvement and spiritual growth of a person are prerequisites and foundations for social, political, economic modernization as qualitative development of institutions of state and society.

ФАКТОРЫ И УСЛОВИЯ УСПЕШНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ НЕНАСИЛЬСТВЕННОЙ БОРЬБЫ

С.Г. Багдасарян

Несмотря на то, что тактика ненасильственной борьбы применялась еще с давних времен, в политическую практику он вошла в XX веке. По всему миру появилось множество мирных движений под лозунгами народовластия, выступающих за права человека, свободу и независимость. Люди, использующие ненасильственные методы борьбы, доказали, что они могут быть эффективней, чем насилие, и привести к серьезным социально-политическим и экономическим переменам.

Тем не менее, существует ряд условий и факторов, обуславливающих успешность и эффективность ненасильственных действий. При организации ненасильственного сопротивления нужно учитывать эти факторы, что даст возможность определения конкретных и взаимодополняющих элементов стратегии.

Ключевые слова: ненасильственная борьба, сопротивление, эффективность, фактор.

В современном мире день за днем увеличивается число актов ненасильственного сопротивления, в связи с чем возрастает также актуальность изучения данной проблемы. Однако не все формы такого сопротивления позволяют достичь поставленных целей. В частности, всем известны отрицательные последствия превращающихся в беспорядки митингов, демонстраций и других форм ненасильственного сопротивления, не говоря уже о том, что иногда такие акции могут перерасти в нечто большее, чем просто беспорядки и столкновения, а именно: в гражданскую войну. Нередки также случаи «провала» акции, когда последняя не приводит ни к каким изменениям. На успешность акций влияет множество факторов, в том числе и непредвиденных, однако многое зависит и от ее хорошей организации. Одной из важных целей политической науки является выявление тех основных факторов, которые необходимы для успешного протекания ненасильственной борбы.

Ненасильственная борьба использует социальные, психологические, экономические и политические методы воздействия на оппонента с целью достижения определенных результатов. Как правило, ненасильственные действия по своей сути демократичны: все желающие могут участвовать в них; решения принимаются с согласия участников, отсутствует принуждение и т. д. Диапазон же их применения достаточно широк: они применяются как против конкретного неудачного закона или нежелательных действий властей, проводимой ими внутренней и внешней политики, так и с целью смены действующего режима. История знает также случаи получения независимости путем ненасильственной борьбы (например, индийский народ во главе с М. Ганди вел ненасильственную борьбу против английских колонизаторов).

Существует немало примеров относительно того, как гражданское население успешно применяло методы ненасильственной борьбы с целью изменения проводимого властями политического курса, прибегая к бойкотам, забастовкам, протестам, организованному отказу от сотудничества (Сербия–2000г., Мадагаскар–2002г., Грузия–2003г., Украина 2004–2005гг., Ливан–2005г., Непал–2006г. и др.). Ненасильственное мирное движение началось также в Карабахе в 1988 году, когда тысячи мирных жителей вышли на улицу с требованием о воссоединении Нагорно-Карабахской Автономной Области (НКАО) с Армянской ССР. Вслед за ними начались митинги и в Армении. Хотя в то время армянский народ и не добился успеха, но, как отмечает Томас де Ваал, армяне «…были первыми в Советском Союзе эпохи Горбачева, кто начал использовать стачки в качестве политического оружия» [1].

После президентских выборов 2008г. в Армении оппозиция во главе с Левоном Тер-Петросяном отказалась признать результаты выборов, объявив их сфальсифицированными. После нескольких дней митингов оппозиционеры были разогнаны с площади Свободы, а митинг превратился в массовые беспорядки, в результате чего погибло несколько человек. В настоящее время с теми же заявлениями о фальшивых выборах выступает Раффи Ованнисян, с требованием либо отдать власть народу, либо провести новые выборы. В качестве формы своей политической борьбы он выбрал ненасильственную борьбу, утверждая, что все акции будут протекать в рамках законности и конституционных требований. Эффективность и результативность этой и любой другой ненасильственной борьбы зависит от разных факторов и условий – как общих, так и частных, обуславливающих ее успех. Не останавливаясь на частных факторах ввиду их непредсказуемости, рассмотрим более подробно те общие условия, которые должны учитываться при проведении ненасильственных кампаний.

Самое главное – единство участников движения, охватывающее весь спектр их действий. Это подразумевает как единство идей, целей участников, так и всеобщее одобрение применения тех или иных средств и методов в ненасильственной борьбе. Единство проявляется в эффективном планировании движения, что должно осуществляться с учетом основных взаимозависимых и взаимодополняющих составных частей ненасильственной борьбы – стратегии, тактики и методов.

Стратегия разрабатывается с учетом интересов, потребностей и целей участников движения и определяет, как наилучшим образом достичь конкретных целей в конфликте, помогает выбрать ключевые направления, например, когда вступить в борьбу, чтобы достичь преследуемых целей с максимальной эффективностью, как ее вести и т.д. На основе общей стратегии вырабатывается стратегический план, то есть комплекс мероприятий относительно того, как должна развиваться кампания и как соединить ее отдельные компоненты, чтобы максимально приблизить достижение ее целей. При разработке стратегии необходимо четко сформулировать свои цели и определить, как измерять эффективность усилий, какие требования выдвигать, и, соответственно, каковы будут их последствия. Кроме того, действия акторов ненасильственной борьбы должны обязательно опираться на конкретную идею, ради которой людям стоит бороться. Нередко

для большей эффективности идеи выражаются в виде коротких и доступных лозунгов. Действительно, имея под собой основу в виде какого-либо лозунга, движение сопротивления, во-первых, притягивает людей, как бы призывая их к участию, а во-вторых, способствует их сплачиванию вокруг конкретной идеи. Однако нередко борьба основывается отчасти на утопических выражениях, скажем: «Новый социальный порядок проложит дорогу гармонии и стабильности; зло будет исправлено; а результатом будет счастье человечества» [2]. Во избежание излишней утопичности и последующих возможных недопониманий и недовольств необходимо сформулировать конкретную идею и реально достижимую цель.

Для того чтобы ненасильственная борьба привела к определенным политическим и социальным изменениям необходимо продвигаться от теории к практике, чтобы идеи трансформировались бы в эффективные действия. Для этого необходимо выбрать правильные «механизмы» действий, то есть тактику. Иными словами, стратегия претворяется в жизнь путем тактических действий. Тактика дает возможность умело и с наибольшей выгодой использовать свои силы в конкретной ситуации. Это формы и способы конкретных действий по реализации стратегии. Тактика является результатом дробления стратегии на отдельные части, этапы. Это действие ограниченного масштаба, предназначенное для достижения ограниченной цели.

При осуществлении тактических действий необходимо учитывать обуславливающие эффективность действий факторы, которые могут неоднократно меняться во время сопротивления. В числе таких факторов могут быть соотношение сил, условия, средства или же пространственно-временной фактор. Из этого следует, что руководители сопротивления должны уметь четко ориентироваться в ситуации, менять тактику, а также методы действий в связи с возникающими различного рода обстоятельствами.

Чтобы выбрать нужную тактику, надо понять, как наилучшим образом использовать доступные средства борьбы, чтобы применить стратегию к какой-либо фазе конфликта.

Таким образом, тактика касается действий ограниченного масштаба, входящих в общую стратегию. Стратегия – система действий для достижения установленных целей, а тактика – это конкретные шаги. Конкретную тактику можно понимать лишь как часть общей стратегии.

Методы же ненасильственного сопротивления, представляющие собой конкретные средства или орудия действия, бывают разными, многогранными. Они могут быть и как политического, экономического характера, так и правового и идеологического. Методы ненасилия избираются на основе имеющихся интересов и поставленных целей, но должны обязательно исходить из принципа уважения прав и свобод человека, в противном случае теряется весь смысл и значение ненасильственного сопротивления, его сущность и особенность. Крупной ошибкой прошлых, импровизированных кампаний ненасильственного сопротивления была ставка на один или два метода, например, забастовки и массовые демонстрации. На самом деле есть множество методов, позволяющих участникам сопротивления действовать в соответствии со сложившейся ситуацией.

Х. Госс-Майер выделяет следующие методы ненасильственной борьбы: а) диалог, переговоры, посредничество; б) прямые (непосредственные) действия; в) отказ от сотрудничества, гражданское неповиновение; г) голодовка (молитва, просьба); д) конструктивные программы [3].

Наиболее детальную классификацию методов ненасильственных действий дает Дж. Шарп. Он выделяет 198 методов ненасильственной борьбы, которые распределяет по 3 большим категориям: ненасильственный протест и убеждение (54 метода), отказ от сотрудничества (103 метода) и ненасильственное вмешательство (41 метод) [4]. В зависимости от ситуации можно применять разные методы: митинги, забастовки, листовки, марши и т. д.

Примеров применения конкретного метода при ненасильственном сопротивлении предостаточно. Среди наиболее известных из них можно отметить бойкот автобусной линии в США в 1955 году (с чего и началась борьба темнокожих за гражданскике права) или же голодовка, к которой неоднократно прибегал Ганди в своей борьбе за независимость Индии.

Таким образом, при организации ненасильственной борьбы необходимо стратегическое планирование, наращивание тактического потенциала, подготовка участников. Важное значение имеет наличие материальных ресурсов и коммуникаций, которые намного облегчат мобилизацию общественной поддержки и проведение ненасильственной кампании.

Немаловажное значение имеет количество людей, участвующих в акциях, определяющих мощность акции. К примеру, в сентябре 2012 года жители испанского региона Каталония провели массовый митинг с требованием независимости. В акции приняло участие 1,5 миллиона человек. Но в то же время, если их действия не будут скоординированы, это может стать обычным беспорядком, хулиганством, что приведет к хаосу и, возможно, к человеческим жертвам. Таким примером в нашей армянской действительности являются события 1 марта 2008 года, когда из-за недостаточной организованности митинг сторонников оппозиции превратился в хаос, начались массовые беспорядки на улицах, грабеж, не обошлось без человеческих жертв.

Из этого следует, что должны быть организаторы акций, хотя бы в виде наиболее активных участников, которые дадут не только начальные указания, но и будут регулировать акцию в процессе ее осуществления, так как всегда могут возникнуть непредусмотренные ситуации, требующие быстрого, но хорошо продуманного решения. Необходим лидер или организатор, который должен уметь сплачивать людей, который мог бы выступать от их имени и представлять их интересы. Таким примером могут служить М. Ганди или М. Л. Кинг, которые, как известно, были хорошими организаторами.

В случае с Карабахским движением, его фактическое руководство взял на себя созданный в 1988г. комитет «Крунк». В Ереване же был создан Организационный комитет воссоединения «Карабах», впоследствии ставший неофициальным выразителем общественных настроений. Вместе с тем, в истории гражданской борьбы бывали и случаи, в которых отсутствовал конкретный харизматический лидер, что, однако, не мешало ведущим борьбу людям добиваться успеха.

Хотя в первом случае возрастает вероятность достижения успеха через сплачивание и координацию.

Что касается способов организации ненасильственой борьбы, то во все времена люди, стремящиеся добиться какой-то справедливой цели, всегда находили способ ведения борьбы для защиты своих прав как в либерально-демократических странах, так и в странах, где по отношению к инакомыслящим применялись репрессии. Во втором случае, готовящиеся к ненасильственной борьбе работали в основном подпольно, через свои тайные оргагнизации и группы, подпольную прессу. В сегодняшнем мире для организации и распространения своих идей и планов у людей гораздо больше вариантов. Взять, к примеру, Интернет и социальные сети, прессу – как печатную, так и электронную, которые представляют собой достаточно серьезный «инструмент». В частности, хотелось бы обратить внимание на возможности социальных сетей, которые являются своеобразной платформой для общения миллионов людей и нередко выступают как бы в качестве связующего звена, где люди с легкостью обмениваются мыслями, идеями и т.п. К примеру, президентские выборы 2008 года в США продемонстрировали способность социальных сетей эффективно обеспечивать перемены. Предвыборный штаб Барака Обамы широко использовал Интернет, создавая простые интерфейсы, позволяющие сторонникам вести организационную работу, повышать осведомленность граждан по конкретным вопросам, как, например, реформы здравоохранения [5]. Довольно активные дебаты шли также в Армении накануне парламентских выборов 2012 года между сторонниками различных партий, высказывающих свои собственные взгляды и суждения, что, по нашему мнению, является довольно конструктивным опытом, способствующим активизации политического участия граждан и политической жизни в целом.

Хорошим примером большого «размаха» социальных сетей является также пример Египта, когда в начале 2011 года через социальные сети Twitter и Facebook жители Египта, в основном молодежь, осведомлялись о демонстрациях и протестах, которые, в свою очередь, привели к отставке сначала правительства, а затем и президента Хосни Мубарака, находившегося у власти более 30 лет. Несмотря на то, что в случае Египта эти демонстрации и протесты положили начало гражданской войне, однако этот пример был приведен нами по той причине, что достаточно хорошо отражает возможности социальных сетей.

Особая роль при организации ненасильственных акций принадлежит молодежи. Нередко они играют роль активистов, готовых и стремящихся к переменам. Как считает Г. Почепцов, молодежь «быстро реагирует», что определяется как биологическим возрастом, так и социальным статусом. Молодежь легче воспринимает изменения, меньше обременена семейными и другими проблемами, обладает формирующейся картиной мира, куда еще можно вписать нужные «заповеди», обладает минимальным отрицательным опытом, и поэтому организаторы «бархатных» и «цветных» революций зачастую стараются привлечь на свою сторону именно ее [6].

Действительно, манипулировать молодыми, в том числе, студентами, легче, чем взрослыми людьми, однако молодежь, в принципе, во все времена была и остается своего рода движущей силой общества, готовой к социальным измене-

ниям и способствующей их осуществлению. Примером могут служить события 2006 года в США, когда ученики средней школы Лос-Анджелеса организованно покинули школу в знак протеста против рассматриваемого в Конгрессе США законопроекта, предусматривающего жесткие меры в отношении нелегальных иммигрантов. Причем эта забастовка была не рядовым событием, поскольку в ней приняли участие десятки тысяч учащихся из разных школ города. Из своих школ к муниципалитету направилось такое количество учащихся, что по ходу они блокировали дорожное движение, наглядно продемонстрировав общественности свою позицию. Организовать такую акцию довольно трудно. Это было сделано в основном при помощи социальной сети MySpace и SMS-сообщений и всего лишь за 48 часов [7].

В Канаде в середине 2012 года состоялась массовая демонстрация, в котором приняло участие около 250 тыс. человек, в основном студенты, протестовавшие против повышения платы за обучение, а также против принятия закона, увеличивающего штрафы за несанкционированные митинги. И если для старшего поколения ожидание есть вполне приемлемая форма существования, то молодежь, наоборот, всегда стремится к новому, что является ее отличительной чертой.

Наряду с организованностью, участники ненасильственного сопротивления должны проявлять стойкость по отношению к репрессиям и угрозам их применения со стороны оппонента. Большую роль играет и то, в какой мере существующие или заново возникающие институты общества становятся активными участниками ненасильственной борьбы.

Ненасилие, по мнению Дж. Хэнигана, чтобы быть эффективным, должно действовать в системе, где определенные неотчуждаемые права признаны законом, обычаями или другими средствами, где в действительности существуют демократические и эффективные процедуры голосования, и где определенная свобода публичного выражения является реальностью [8]. Иными словами, эффективность ненасильственного движения обуславливается демократическим режимом государства. Действительно, вышеперечисленные факторы можно считать первоочередными для эффективности и результативности ненасильственной борьбы. Однако она нередко была успешной и вела к конкретным результатам даже в странах, где нет присущих демократическому режиму институтов и отношений. Во многих случаях люди ведут ненасильственную борьбу именно с тем, чтобы добиться создания таких условий. В 1988г. в Чили, несмотря на террор и репрессии военного правительства генерала Пиночета, чилийцы, в конце концов, смогли организовать движение сопротивления. После пяти лет растущих протестов они организовали «кампанию гражданского участия», и на референдуме, состоявшемся в октябре 1986 года, чилийцы, несмотря на угрозы со сторонников Пиночета, сказали «нет» его правительству. Примечательно, что они сравнивали себя с каплей, которая точит камень [9]. Таким образом, связывать или обуславливать эффективность ненасильственной борьбы лишь с наличием вышеуказанных условий не совсем корректно.

При организации ненасильственного сопротивления нужно учитывать вышеперечисленные факторы, что даст возможность определения конкретных и взаимодополняющих элементов стратегии.

Обязательным условием является придерживание ненасильственной позиции и строгой дисциплины и ни в коем случае недопущение применения насилия, так как в противном случае теряется сам смысл ненасильственного сопротивления.

Нужно учесть, что когда ненасильственные акции осуществляются большим количеством людей и основными институтами общества, они способны парализовать и даже разрушить то, против чего направлены. Однако следует еще раз подчеркнуть, что, несмотря на всякого рода организационные действия, в основе эффективности любых ненасильственных акций лежит истинное стремление добиться осуществления *справедливой* цели.

В заключение хотелось бы отметить, что ненасильственная борьба закладывает основы нового уровня отношений, открывает иную перспективу, где соединяются этика и политика, взаимоусиливающие, взаимодополняющие друг друга и способствующие формированию гуманного и лишенного насилия общества. И как довольно удачно, с нашей точки зрения, определил ненасильственные методы борьбы Дж. Хэниган, «это средство, практическое и моральное, направленное на достижение этически оправданного конечного результата» [10].

1. *Ваалде Т.* Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной. М.: Текст, 2005. С. 88.
2. *Smelser N.J.* Theory of collective behavior. NY: The free press, 1963. P. 348.
3. *Госс-Майер Х.* Методология практического ненасилия (с историческими примерам) // Этика ненасилия (материлы международной конференции) / Под ред. А.А. Гусейнова, Р.Г. Апресяна. М.: Винити, 1991. С. 225.
4. *Шарп Дж.* От диктатуры к демократии: стратегия и тактика освобождения. М.: Новое издательство, 2005. СС. 34–35.
5. *Тэлбот Д.* Электронная кампания: сплочение добровольцев и избирателей // Социальные изменения без насилия, т. 14, вып. 3, 2009. С. 22.
6. *Почепцов Г.* Гражданское самбо: как противостоять «цветным» революциям. М.: Европа, 2005. СС. 15–16.
7. *Шерки К.* Укрощение силы протеста // Социальные изменения без насилия, т. 14, вып. 3, 2009. С. 28.
8. *Хэниган Дж.* Мартин Лютер Кинг и Махатма Ганди: требования и пределы ненасилия как метода социальных изменений // Этика ненасилия (материлы международной конференции) / Под ред. А.А. Гусейнова, Р.Г. Апресяна. М.: Винити, 1991. СС. 144–145.
9. *Ackerman P., Duvall J.* More than might: Defining power // Harvard International Review, 2005. P. 43.
10. *Hanigan J.P.* Martin Luther King, Jr. and the foundations of nonviolence. Lanham, MD: University Press of America, 1984. PP. 207–227.

ՈՉ ԲՌՆԻ ՊԱՅՔԱՐԻ ՀԱՋՈՂ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ ԵՎ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Ամփոփում

Չնայած այն բանին, որ ոչ բռնի պայքարի մարտավարությունը գործածվել է դեռևս հին ժամանակներից, այն իր գագաթնակետին է հասել XX դարում: Ամբողջ աշխարհում սկիզբ առան բազմաթիվ խաղաղ շարժումներ՝ ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների պաշտպանության, ազատության և անկախության կոչերով: Դիմելով պայքարի ոչ բռնի մեթոդներին՝ մարդիկ, ովքեր պայքարում են հանուն արդար նպատակի, ապացուցել են, որ այն կարող է լինել ավելի արդյունավետ, քան բռնի պայքարը, և հանգեցնել լուրջ սոցիալ-քաղաքական ու տնտեսական փոփոխությունների:

Միևնույն ժամանակ գոյություն ունի ոչ բռնի պայքարի հաջողության և արդյունավետության համար անհրաժեշտ մի քանի գործոն: Ոչ բռնի դիմադրություն կազմակերպելիս պետք է հաշվի առնել այդ գործոնները, ինչը հնարավորություն կտա ձևակերպել ռազմավարության ստույգ և միմյանց լրացնող տարրեր:

Հիմնաբառեր՝ ոչ բռնի պայքար, դիմադրություն, արդյունավետություն, գործոն:

FACTORS AND CONDITIONS FOR THE SUCCESSFUL ORGANIZATION OF NONVIOLENT STRUGGLE

Summary

Despite the fact that the tactics of nonviolent fights have been used since ancient times, it has reached its peak in the 20th century. A lot of peaceful movements appeared around the world under the banner of democracy, human rights, freedom and independence. People, fighting for fairness, proved that their goal can be achieved more effectively through nonviolent actions than violence, and may result in serious social, political and economic changes.

However, there are several factors that are essential for the success and effectiveness of nonviolent actions. It is important to take into consideration these factors when organizing nonviolent resistance, which will enable to formulate specific supporting elements of the strategy.

Keywords: nonviolent struggle, resistance, effectiveness, factor.

ОБЪЕКТИВНЫЕ ОСНОВЫ И ЦЕННОСТИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Н.Ю. Арутюнян

Цель данного исследования заключается в выявлении существенных аспектов парламентаризма в его политико-правовом содержании. В данной работе парламентаризм рассматривается как система знаний, как теория и как определенный принцип, который находит воплощение в политических и правовых институтах государства для соблюдения прав и свобод в сфере политики.

Ключевые слова: парламентаризм, политико-правовое содержание, политическая составляющая парламентаризма, правовая составляющая парламентаризма, теория, принципы парламентаризма.

В научной литературе встречается множество характеристик парламентаризма. Однако существующие определения раскрывают только один или несколько аспектов данного понятия. Однако парламентаризм – многослойное политико-правовое явление, которое требует подробного политико-правового анализа.

Чтобы разобраться в политико-правовом содержании парламентаризма необходимо, прежде всего, уяснить, что есть правовое и что есть политическое. В качестве правовой составляющей парламентаризма выступают установленные законом нормативно-правовые акты, определяющие порядок образования и функционирования парламента и других институтов, которые регулируют жизнь общества. В системе обуславливающих и воздействующих на право факторов государство играет особую, конститутивную роль, ибо без него никакие социальные нормы не могут получить общеобязательный характер, стать юридическими. Наличие права означает, что большой круг общественных отношений принимает характер правовых отношений. В свою очередь, право оказывает активное воздействие на политический процесс. Именно право выступает как важное и необходимое орудие государственного управления, как форма реализации государственной политики. Принимаемые политические решения должны иметь правовую базу.

Парламентаризм выступает как конкретизация, как воплощение политико-правовых знаний. Поскольку политическое и правовое тесно взаимосвязаны и переплетены, обособлять политическую и правовую составляющие парламентаризма можно только абстрактно. В этом случае политическая составляющая парламентаризма выступает как властные публичные отношения, а правовая составляющая – исключительно как регулятор этих отношений.

Таким образом, парламентаризм является сложным и многогранным явление духовного порядка, которое содержит определенные ценности и идеалы. Как явление духовного порядка парламентаризм выступает как система знаний, как теория и как принцип.

Теория выступает как наиболее сложная и развитая форма научного знания. В узком смысле слово «теория» выступает как высшая, самая развитая форма организации научного знания, дающая целостное представление о закономерностях и существенных связях определенной области действительности – объекта данной теории [1]. В качестве теории парламентаризм основывается на практике деятельности парламента и дает целостное знание о принципах образования и функционирования парламентов и существующих связях и закономерностях развития взаимоотношений между законодательной и исполнительной ветвями власти.

Как духовная ценность, парламентаризм выступает как определенный принцип, установленный людьми для соблюдения прав и свобод в сфере политики. Принципы парламентаризма – это теоретические установки, на основе которых создаются и функционируют парламенты.

Аристотель называет принципом исходный момент. Следует отметить, что принципы парламентаризма выступают не только как основные, исходные положения теории, науки, учения, но также показывают направление конкретного исследования и его конечную цель.

Принципы парламентаризма строятся на основе закономерностей развития политической жизни конкретной страны. В качестве основы может выступать не только деятельность парламента, но и других институтов государства. Формирование и наличие принципов парламентаризма непременно предполагает высокий уровень политико-правовой системы ценностей.

Парламентаризм включает три вида принципов: 1) принципы политики, 2) принципы политической науки, 3) принципы методологии.

1) Принципы политического характера воплощаются в деятельности парламента. Институт парламента выступает как материальное воплощение принципа парламентаризма. С другой стороны, деятельность парламента основана на духовных ценностях политической науки. Можно сказать, что деятельность парламента опирается на теоретическую политику, которая завершается с принятием решений.

2) Принципы политической науки включают характерные для науки особенности, которые сводятся к выбору конкретной проблемы, уточнению объектов исследования, выявлению закономерностей, описанию, объяснению и предсказанию процессов и явлений политической жизни.

3) Как явление духовного порядка, парламентаризм имеет методологическую ценность. Методология представляет собой интеллектуальную и интеллектуально-практическую деятельность с целью познания, осмысления и оценки явлений политической жизни. Методология – сложное, многогранное, многосодержательное интеллектуальное и поведенческое образование. В этом смысле методология представляется как интеллектуальное явление, как определенная система знаний и поведений людей в процессе познания явлений.

Проблема методологических основ, ориентиров и принципов гуманитарного и общественного знания становится особенно актуальной в переломные периоды развития общества, когда возникает необходимость в переосмыслении сложившейся системы ценностей, пересмотра жизненной позиции личности, гражданской и идейно-политической ориентации. Все это объективно требует выбора и разработки новых исходных методологических принципов [2].

Сегодня, в условиях создания и упрочения основ независимой армянской государственности, скрещивания (и столкновения) в регионе политических интересов различных государств, необходимости разработки и уточнения собственной геополитической позиции, армянский народ (как и другие постсоветские общества) вновь оказался перед идейно-политической альтернативой. Решению этой и других судьбоносных проблем должны служить как теоретические политические исследования, приобщение к политическим ценностям современного мира, так и творческое осмысление и усвоение достижений политической мысли и политического опыта прошлого, в том числе и национального… [2, 18]. Стремление осуществить эти ценности содержит в себе существенный фактор целенаправленности в направлении совершенствования парламентской системы.

Верховенство закона, наличие высокого уровня политико-правовой культуры являются важными составляющими парламентаризма. Парламентаризм проявляется во взаимоотношениях парламента с государственными органами, структурами, СМИ, различными слоями общества и организациями [3].

Таким образом, парламентаризм можно исследовать в двух основных аспектах – как духовную ценность и как определенный принцип – т.е. опредмечивание ценностей парламентаризма в деятельности парламента. В первом случае на первый план исследования выходят общефилософские принципы, во втором – социальные.

Одним из основополагающих социальных принципов парламентаризма выступает принцип законности. В широком смысле законность можно определить как положение, при котором вся общественно-политическая жизнь государства и деятельность граждан обеспечиваются законами. Форма проявления закона определяется конкретными условиями их действия. Поэтому не существуют законы, которые не зависели бы от условий места и времени. Одним из граней принципа законности является принцип конституционализма. Последний содержит политико-правовые ценности, связанные с идеалами.

Конституционализм выступает как определенная система знаний о способах установления конституционного порядка. Как теория, конституционализм выступает как комплекс взглядов, представлений и идей о закономерностях становления и развития конституционных порядков. Конституционные нормы выступают как определенные принципы, направленные на перестройку органов власти государства на основе ценностей конституционализма. Как учение, конституционализм не может содержать конкретных правовых норм, регулирующих социальные отношения. Как духовная ценность, предполагающая высокий уровень духовной, политической и правовой культуры, конституционализм косвенно влияет на правотворческую и законотворческую функции государства. Поэто-

му без аксиологического анализа ценностей конституционализма невозможно поднять общественные отношения на более высокий уровень развития.

Являясь в первую очередь правовым явлением, конституционализм должен соответствовать духу права в целом. Парламентаризм выступает как одно из проявлений духовной ценности конституционализма. Понятие конституционализма гораздо шире понятия парламентаризма, поскольку относится ко всем сферам деятельности: социальной, экономической, духовной и т.д. Как духовная ценность и политико-правовое явление, и конституционализм, и парламентаризм показывают уровень политико-правового развития политической системы общества в целом, а также отражают уровень соответствия конституции государства закономерностям общественно-политической жизни.

Как духовное явление, парламентаризм опирается на определенные основы. Последние тесно связаны с наличием института парламента, поскольку в своей деятельности парламент создает политические и правовые основы. Можно выделить следующие основы парламентаризма: 1) правовая основа – т. е. совокупность устанавливаемых и охраняемых государственной властью норм и правил, регулирующих отношения людей в обществе, а также наука, изучающая эти нормы. Правовая составляющая включает также правовую культуру; 2) теоретическая основа – вся совокупность принципов и идей, обобщающих опыт деятельности парламента; 3) гносеологическая основа – отношение теоретических знаний о должном устройстве парламента к его практической деятельности – дает возможность рассматривать познавательный результат как объективную проекцию политических реалий; 4) методологическая основа – система принципов и способов организации деятельности парламента как на теоретическом, так и на практическом уровне; 5) политическая основа – основывается на политических решениях, политических ориентациях и фактах; 6) социальная основа – социальные институты, процессы и группы; 7) духовная основа – содержит духовные ценности политического и правового характера (Конституция, законы); 8) легитимные основы – (от латинского слова “legitimus” – законный) признание и оправдание того или иного политического строя или политического действия. И политическая, и правовая составляющие парламентаризма могут быть легитимными.

Обобщая вышесказанное, можно сделать следующие выводы. Во-первых, парламентаризм является политико-правовым явлением, поскольку деятельность парламента является осуществлением публичной власти в рамках определенных правовых норм. Во-вторых, парламентаризм выступает как определенный принцип организации политической власти и функционирования политических партий, который относится ко всем формам правления, где функционирует парламент как представительный орган. В-третьих, парламентаризм выступает как необходимая компонента формирования и функционирования демократических форм правления. Несомненно, что парламентаризм является также духовным явлением, который предполагает высокий уровень политического и правового сознания. Главная задача парламентаризма заключается в обеспечении подлинного народовластия в государстве.

1. Философский энциклопедический словарь. 2-е издание. М., 1989. С. 649.
2. *Мирумян К.А.* История политической науки. Ч. I. Эпоха античности (ред. Г.Г. Арутюнян). Ер.: Изд-во РАУ, 2004. С. 15.
3. *Հակոբյան Հ.Հ.,* Պառլամենտը և պառլամենտարիզմը ժողովրդավարության պայմաններում // Պետություն և իրավունք, Հայաստանի Հանրապետության իրավաբանների միություն, 2006, № 2, փետրվար, էջ 2:

ՊԱՌԼԱՄԵՆՏԱՐԻԶՄԻ ՕԲՅԵԿՏԻՎ ՀԻՄՔԵՐԸ ԵՎ ԱՐԺԵՔՆԵՐԸ

Ամփոփում

Տվյալ հոդվածի նպատակն է բացահայտել պառլամենտարիզմ հասկացության հիմնական ասպեկտների քաղաքական և իրավական բովանդակությունը: Սույն հոդվածում պառլամենտարիզմը դիտարկվում է որպես գիտելիքների համակարգ, որպես տեսություն և որպես սկզբունք: Վերջինս ամրագրում է մարդու իրավունքների և ազատությունների գերակայության սկզբունքը քաղաքականության ոլորտում:

Հիմնաբառեր՝ պառլամենտարիզմ, քաղաքական-իրավական բովանդակություն, պառլամենտարիզմի քաղաքական բաղադրիչ, տեսություն, պառլամենտարիզմի սկզբունքները:

THE OBJECTIVE BASIS AND THE VALUES OF THE PARLIAMENTARISM

Summary

The purpose of this study is to identify the substantive aspects of parliamentarianism in political and legal contents. In this article parliamentarianism is regarded as a system of knowledge, as a theory and a principle, which is embodied in the political and legal institutions of the State to respect the rights and freedoms in the field of politics.

ИЗ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ ЖИЗНИ

ГАЙДАРОВСКИЕ ЧТЕНИЯ В РОССИЙСКО-АРМЯНСКОМ (СЛАВЯНСКОМ) УНИВЕРСИТЕТЕ

С 18–19 апреля впервые в Армении прошли **Гайдаровские чтения** на тему: «Россия и Армения: уроки реформ».

Гайдаровские чтения – это проект Фонда Егора Гайдара, включающий цикл научно-практических конференций по наиболее актуальным социально-экономическим вопросам, проводимых с 2010 года в Москве и регионах России, а теперь и в странах СНГ. В них принимают участие представители федеральных министерств и ведомств, руководители федеральных округов, субъектов Федерации, органов местного самоуправления, ведущие ученые, практики, представители общественных движений.

Организаторами *Гайдаровских чтений* стали: Фонд Егора Гайдара; Институт экономической политики имени Е.Т. Гайдара; РАНХиГС при Президенте Российской Федерации; Российско-Армянский (Славянский) университет.

В рамках проведения чтений в Российско-Армянском (Славянском) университете была открыта аудитория имени Е.Т. Гайдара. Председатель правления Фонда Егора Гайдара отметил, что новая аудитория имени Егора Гайдара является первой за пределами России, и подчеркнул, что сейчас ряд известных американских и английских университетов ведут переговоры на предмет открытия таких же аудиторий. «*РАУ займет свое место в ряду известных мировых вузов, в которых открыты аудитории Егора Гайдара*», – сказал он.

«*Гайдар являлся почетным доктором нашего вуза, и мы с ним дружили с незапамятных времен, когда на заре независимости осуществляли реформы*», – сказал ректор РАУ Армен Дарбинян. Отметив, что идеи, взгляды и стремления Гайдара до сих пор не теряют своей актуальности, он поблагодарил те структуры, которые в России продолжают дело Гайдара – «*дело перемен, дело реформ*».

В доме культуры РАУ состоялась пленарная сессия,в ходе которой с приветственными словами выступили ректор РАУ Армен Размикович Дарбинян, а так же ведущий сессии Минц Борис Иосифович – президент ОАО ФК «Откры-

тие», председатель Правления Фонда Егора Гайдара. Во время сессии свои доклады представили:

- **Мау Владимир Александрович** – Ректор РАНХиГС при Президенте РФ, член Попечительского совета Фонда Егора Гайдара;
- **Уринсон Яков Моисеевич** – Заместитель Председателя Правления ОАО «РОСНАНО», член Правления Фонда Егора Гайдара;
- **Дарбинян Армен Размикович** – Ректор РАУ, премьер-министр Армении в 1998–99гг. Тема: «Россия и Армения: сравнительный анализ реформ»;
- **Гозман Леонид Яковлевич** – Директор по гуманитарным проектам ОАО «РОСНАНО», член Попечительского совета Фонда Егора Гайдара;
- **Багратян Грант Араратович** – Профессор РАУ, профессор Киевского университета банковского дела, депутат НС РА, премьер-министр Армении в 1993–96гг. Тема: «Мегаэкономика и глобальные экономические проблемы»;
- **Егиазарян Армен Бениаминович** – Директор Национального центра по урегулированию законодательства при аппарате Правительства Республики Армения. Тема: «Уроки кризиса: необходимость пересмотра экономической политики»;
- **Аганбегян Абел Гезевич** – Зав. кафедрой экономической теории и политики РАНХиГС при Президенте РФ. Тема: «О перспективах социально-экономического развития России и Армении».

В конференц-зале РАУ состоялся круглый стол с представителями крупного бизнеса и банковского сектора Армении. Паралельно в синем зале РАУ проходил круглый стол на тему: «Свобода после несвободы. Опыт России и Армении».

КРУГЛЫЙ СТОЛ, ПОСВЯЩЕННЫЙ 185-ОЙ ГОДОВЩИНЕ ТУРКМАНЧАЙСКОГО МИРНОГО ДОГОВОРА

В РАУ состоялся круглый стол, посвященный 185-ой годовщине Туркманчайского мирного договора. Организатором круглого стола стала Кафедра Всемирной истории и зарубежного регионоведения Института гуманитарных наук. Для участия в круглом столе были приглашены сотрудники Российского центра культуры и науки, преподаватели и студенты ЕГУ, а также заведующий кафедрой китайского, вьетнамского, лаосского и тайского языков МГИМО А.Н. Алексахин, д. филол. н., профессор. Целью мероприятия стало обсуждение исторической ретроспективы вопроса и анализ текущей политики в регионе, перспектив развития армяно-русских отношений.

Круглый стол провел заведующий кафедрой Всемирной истории и зарубежного регионоведения Е.Г. Маргарян. Историческую справку о Туркманчайском мирном договоре зачитали сотрудники кафедры – В.Г. Крбекян и Б.В. Маилян. В обсуждении проблемных вопросов современных армяно-русских отношений приняли участие директора Института гуманитарных наук Г.З. Саркисян и

Института политики и права Л.А. Алавердян. Участники форума дали историческую оценку Туркманчайского договора с точки зрения современных реалий. Заведующие кафедрами культурологии С.Р. Вардазарян и арменистики А.К. Егиазарян, сотрудник кафедры Всемирной истории Марукян А.Ц., студенты и аспиранты ЕГУ и РАУ высказали мнение о том, что пророссийская внешнеполитическая ориентация Армении не должна мешать адекватной оценке исторических событий и фактов прошлого. Свою оценку историческим событиям 185-летней давности дали сотрудники Российского центра науки и культуры: Г. Барикян, И.Ф. Касацкая. Заинтересованность по данному вопросу выказал и профессор МГИМО А.К. Алексахин. Участники круглого стола выразили благодарность за организацию и проведение столь интересного обсуждения и выразили желание, что подобные мероприятия будут способствовать формированию более адекватных представлений о перспективах российской политики в регионе Большого Кавказа, а также о «коридоре» возможностей для российской дипломатии в международной кооперации по обеспечению региональной безопасности, перспектив развития армяно-русских отношений.

ГРАНТОВЫЕ ПРОЕКТЫ КАК МОЩНЫЙ ИМПУЛЬС РАЗВИТИЯ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Руководитель проекта по тематическому гранту, финансируемому Гос.комитетом по науке РА – зав.кафедрой психологии РАУ, д. псих. н. А.С. Берберян.

Новые, гуманистические подходы к образовательной политике Армении нашли отражение в законе «Об образовании», принятом в 1999 году, который дает определенный вектор образовательной политики, создает гуманистическую основу для формирования современной системы высшего образования. Однако переход к новой парадигме образования, несмотря на общую «принятость» и декларируемость, остается во многих образовательных учреждениях лишь позитивным вектором развертывания процесса. Ее углубленная разработка в соответствии с задачами конкретного образовательного учреждения затруднена в связи с тем, что большая часть педагогов, работающих в системе высшего образования, получили профессиональную подготовку и приобрели опыт работы в традиционной «знаниевой» парадигме, и поэтому они испытывают затруднения в осуществлении личностно-развивающего образования. В практическом исследовании, проведенном с преподавателями высшей школы государственных и негосударственных учреждений (общим количеством 186 человек), 87% признали приверженность традиционной системе обучения, невозможность, непривычность нетрадиционных, инновационных методов преподавания.

Анализ государственных стандартов и учебных программ по подготовке специалистов – психологов, журналистов, экономистов и др. и реального состоя-

ния преподавания – позволяет сделать выводы о значительных расхождениях между образовательной ситуацией в Армении, сложившейся к началу XXI века, и уровнем отражения в ней личностно-развивающей парадигмы образования. Попытки разрешить это противоречие в Армении неоднократно предпринимались теоретиками и практиками образовательной сферы.

Более продуктивное личностное и профессиональное развитие специалистов может быть обеспечено введением в образовательный процесс вуза составляющей личностно-развивающего образования. Личностно-центрированный подход К. Роджерса к развитию личности, выступающий как внутренняя система саморегуляции, представляется наиболее фундаментальной и конструктивной концепцией.

Реализация образовательного сценария модели личностно-ориентированного образования для Армении является оптимальной. По формальным признакам РА принадлежит к изолированной стране православной ветви евро-атлантической цивилизации. По географическому положению Армения должна рассматриваться как форпост христианской цивилизации. Такие понятия, как милосердие, гуманизм, принятие человека, любовь к ближнему, истинно христианские ценности изначально являются ключевыми для армянской ментальности.

В рамках действующего гранта «Внедрение гуманистической концепции личностно-развивающего обучения в систему высшего образования Армении» руководитель проекта А.С. Берберян приняла участие в пленарном заседании VII Международной научно-практической конференции «Личность в межкультурном пространстве», организованном РУДН г. Москвы. С деканом филологического факультета, на базе которого функционируют 2 психологические кафедры, профессором А.Г. Коваленко была достигнута договоренность относительно конкретных мероприятий научно-исследовательского и учебно-методического характера, кандидатур ведущих специалистов по намеченным направлениям для проведения лекций, возможности участия в грантовых проектах в продвижении Договора между РУДН и РАУ в области научной и образовательной деятельности. С председателем Международного отдела факультета психологии МГУ им. М.В. Ломоносова К. Ченцовым также были обсуждены возможности активного взаимовыгодного сотрудничества. В Психологическом институте РАО был подписан Договор между РАУ и данным вузом.

В г. Ростове-на-Дону на научном семинаре, посвященном актуальным проблемам образования, по приглашению декана факультета психологии, действительного члена Академии наук РФ, профессора Ермакова руководителем проекта А.С. Берберян был представлен доклад «Инновационные технологии в образовании». В Ростове-на-Дону были проведены плодотворные встречи с генеральным консулом А.Д. Гомцяном, с председателями двух армянских общин и были обсуждены возможности проведения конкретных мероприятий научно-исследовательского и учебно-методического характера.

В г. Краснодар и г. Ростов-на-Дону А.С. Берберян приняла участие в научных семинарах со следующими темами научных докладов: «Психологические проблемы личности в поликультурном образовательном пространстве в контексте гуманизации» в Кубанском государственном технологическом университете и

«Профессионально-личностные компетенции преподавателей вуза в контексте гуманизации образования» в Южном Федеральном Университете. Была организована очная Международная конференция: «Общество, семья, подросток: актуальные проблемы в Армении и диаспоре».

А.С. Берберян также участвовала в научном семинаре, организованном кафедрой психологии образования МГУ им. М.В. Ломоносова; приняла участие в VIII Всероссийской научно-практической конференции «Психология образования: модернизация психолого-педагогического образования» (г. Москва); организовала 3 студенческих научно-практических конференций: организация и публикация 22 сборников материалов Международных научно-практических конференций (совместно с Россий, Чехией и Польшей).

А.С. Берберян участвовала в работе V съезда психологов в РФ в качестве делегата от Армении и награждена за плодотворную деятельность в системе образования и заслуги в практической подготовке специалистов с высшим профессиональным образованием, за укрепление российско-армянских научных связей благодарственным письмом от Представительства Федерального агентства Росгоссотрудничества в РА.

СТУДЕНЧЕСКАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ РАУ

С 12 по 14 марта в РАУ прошла студенческая конференция, которая проводилась по двум направлениям: физико-математические, естественные и технические науки (математика; информатика и технические науки; физика и технические науки; биологические и химические науки) и общественные и гуманитарные науки (философские, политические и исторические науки; экономические науки; юридические науки; филологические и лингвистические науки; психология). В общей сложности на конференцию было представлено порядка 130 докладов, большая часть которых, как отметил проректор по науке П.С. Аветисян, пришлась на экономический сектор.

«В сегодняшней жизни обойтись без науки невозможно, – отметил ректор РАУ Армен Дарбинян, открывая конференцию. – *Люди, которые считают, что могут это сделать, обречены на неуспех. Я хочу, чтобы дух творчества сопровождал вас, наших студентов и будущих выпускников, всю оставшуюся жизнь. Основу этого надо закладывать здесь, в стенах родного университета».*

Все представляемые научные работы были предварительно заслушаны и одобрены на соответствующих кафедрах, заверены заведующими кафедрами и научными руководителями.

Публикация материалов по итогам студенческой научной конференции будет осуществлена после завершения конференции. В электронный сборник трудов войдут наиболее значимые и достойные доклады студентов, рекомендованные для опубликования соответствующей кафедрой РАУ.

МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «ЛИТЕРАТУРА В МЕНЯЮЩЕМСЯ МИРЕ» И МАСТЕР-КЛАСС ПО CREATIVE WRITING

15–16 апреля в Российско-Армянском (Славянском) университете прошла Международная научная конференция **«Литература в меняющемся мире»**. Организатором данного мероприятия выступил Институт гуманитарных наук РАУ, в частности, кафедра русской и мировой литературы.

Открытие конференции «Литература в меняющемся мире» состоялось 15-го апреля в кабинете им. Лихачева. Со вступительным словом к присутствующим обратился академик НАН РА А.П. Григорян. Были заслушаны доклады как преподавателей и аспирантов РАУ, так и ЕГУ, ЕГЛУ им. Брюсова, АГПУ им. Абовяна, а также Института литературы НАН РА. Среди тем докладов: «Судьбы повествовательного слова в современной литературе» (А. Егиазарян), «“Сказка о царе Салтане”: попытка реинтерпретации» (Н. Хачатурян), «Западный постмодернизм и современная армянская драматургия» (З. Аветисян), «Бесовство в русской литературе и произведениях Ф.М. Достоевского» (А. Саркисян), «Концепты Сахалина в книге очерков А.П. Чехова» (К.Акопян), «Жанр антиутопии во французской литературе» (Я. Ананян) и многие другие.

Также в рамках конференции 16-го апреля состоялся мастер-класс по **Creative Writing**. Участникам мероприятия представилась возможность познакомиться с известными поэтами *Клаудио Поццани* (Италия) и *Викторией Чембарцевой* (Молдова). Поэты прочитали свои произведения, поведали о секретах их создания, о нюансах переводческой деятельности и ответили на вопросы присутствующих.